

Melléklet

Tartalom

A dolgozatban részletesen tárgyalt emlékek leírása	2
I. Ádámos, kazettás mennyezet és négyülékes stallum.....	2
I.1. A kazettás mennyezet általános adatai	2
I.2. A kazettás mennyezet címerei és tanulságaik	5
I.3. A négyülékes stallum.....	10
II. Csíksomlyó, háromülékes stallum.....	11
III. Gogánváralja, kazettás mennyezet és négyülékes stallum.....	12
III.1. A kazettás mennyezet általános adatai	12
III.2. A mennyezet címerei és tanulságaik	14
III.3. A négyülékes stallum.....	16
IV. Homoródszentpéter, karzattmellvéd.....	18
V. Magyarsáros, néhai kazettás mennyezet.....	19
VI. Miklóstelke, kazettás mennyezet/stallum négy táblája	20
VII. Nagybaromlak, stallum.....	22
VIII. Nyárádszentlászló, sekrestyeajtó	24
IX. Székelydália, a szentély boltozatfestménye és a hajó egykori kazettás mennyezet (?).....	25
IX.1. A falfestmények általános adatai.....	25
IX.2. A festett boltozat címerei és tanulságaik.....	26
X. Vasasszentegyed, festett mennyezet.....	28
Képmelléklet	31
Térképek és képek jegyzéke.....	31
Térképek jegyzéke.....	31
Képjegyzék.....	31
Térképek.....	38
Képek	39

A dolgozatban részletesen tárgyalt emlékek leírása

E mellékletben azokat a XVI. század első feléből származó, erdélyi templomokban fennmaradt festett asztalosmunkákat, berendezési tárgyakat veszem számba és ismertetem alfabetikus rendben, amelyekkel dolgozatomban részletesebben is foglalkoztam. Azon templomi berendezési tárgyakkal, amelyek az ádámosi és a gogánváraljai kör egyikéhez sem kapcsolódnak közvetlenül, a jelen munkában nem foglalkozom részletesen, hiszen szétfeszítené a megszabott terjedelmet, így többségüket a jegyzékbe sem vettem fel. (Nem lehet célom így az sem, hogy egybegyűjtsem az összes XVI. századi festett templomi faberendezést – erre a kutatás jelenlegi stádiumában nem is vállalkozhattam –, inkább a főszövegben részletesebben tárgyalt emlékeket írom le a szakirodalom és saját megfigyeléseim, felfedezéseim alapján.)

A mellékletekhez nem készítettem külön bibliográfiai jegyzéket. A lábjegyzetek hivatkozásainak feloldása a dolgozat bibliográfiájában található meg.

I. Ádámos, kazettás mennyezet és négyülékes stallum

I.1. A kazettás mennyezet általános adatai

Az erdélyi Ádámos a Kis-Küküllő bal partján, az egykori Kis-Küküllő vármegyében (ma Maros megye) fekszik, Marosvásárhelytől délnyugatra, Dicsőszentmártontól kb. 2 km-re ugyanabban az irányban.¹ A falu középkori templomának 1909-es felújítása során a diadalív jobb oldalán előkerült egy XVI. századi építési felirat, amely szerint a ma álló egyházat 1518-ban emelték.² A templomot az elmúlt évtizedekben újból restaurálták,³ ekkor a munkálatok során megtalálták a szentély egykori késő gótikus boltozatának boltindításait is, de arra semmilyen jel nem utalt, hogy a hajóban valaha boltozat állt volna. Ellenben innen 1909-ben vásárlás útján a Magyar Nemzeti Múzeumba került egy eredetileg 63 (7 x 9) táblás kazettás⁴

¹ KELEMEN, 1926. 399. o.; TOMBOR, 1968. 108. o.; SZABÓ II., 2003. 929–931. o.; LELKES, 2011. 75. o. – A település ma Románia területén található. Román neve *Adămuș*, a német *Adamesch* vagy *Adam*.

² A templom felújítás költségeit a Nemzeti Múzeumnak eladott nyolcülékes szentélyszék és kétülékes papi szék árából fedezték. (KELEMEN, 1926. 399. o.) A diadalív feliratának szövege: AN[N]JO J DO[MIN]I / 1J5J18J

³ Az ádámosi templom falkutatását Kiss Lóránd falkép-restaurátor és csoportja végezte el. A templom restaurálásáról és a hozzá kapcsolódó kutatásokról szóló információkat a restaurálást teljes folyamatában végigkövető Fülöp Dezső Alpár, a falu unitárius lelképásztora osztotta meg velem, ugyanis a kutatások eredményei máig közöletlenek.

⁴ A kazettás mennyezetek szerkezetüket tekintve két nagy csoportba sorolhatóak: valódi kazettás mennyezetek és álkazettás mennyezetek. Előbbi csoportba azok az emlékek tartoznak, amelyek deszkázatának szerkezete figyelembe veszi kazettabeosztásukat (vagyis a lécezet és a deszkázat szerkezetileg igazodik egymáshoz). Elsősorban azok a mennyezetek sorolhatóak ebbe a csoportba, amelyek deszkázatbeosztása függőlegesen és

mennyezet.⁵ A műemlék a legkorábbi Kárpát-medencei évszamos mennyezet,⁶ 4. táblájának⁷ tanúsága szerint 1526-ban készült. Az ádámosi templomban végzett falkutatások nyomán kiderült, hogy eredetileg egy falra festett frízszerű díszítmény is kapcsolódott a kazettás mennyezethez: egy egyszerű, növénydíszes, vöröses mintájú sáv nyomaira bukkantak a templom hajójában, a nyugati fal felső részén.⁸ A hasonló díszítmények nem ritkák a XV–XVI. századi kazettás mennyezetek kísérőiként, például a Kutná Hora-i várban (Csehország) egy hasonló, még bonyolultabb fríz fut végig a kazettás mennyezet alatt, Székelydályán pedig egy, az ádámosihoz igen hasonló, vöröses színű, növénydíszes sáv nyomaait tárták fel.⁹

Az ádámosi mennyezet leszerelésekor a helyszínen dolgozó technikus nem jelölte meg a kazetták összeállításának sorrendjét, így a Nemzeti Múzeumba kerülése után a mennyezetet nem tudták eredeti elrendezésében felállítani. Ráadásul két különböző helyiségben helyezték el a műemlék részeit úgy, hogy a mezők eredeti sorrendjét egyáltalán nem vették figyelembe. A helyzet azután sem változott, hogy az igazgatói székben Hampel József helyét Varjú Elemér foglalta el, aki átrendeztette a Régiségtárat. Pénzhiány miatt ugyanis nem mozdították el a mennyezetképet, de legalább stílusban hozzá közelebb álló tárgyakkal rendezték be azt a szobát, melynek mennyezetét nagyobbik része díszítette.¹⁰ Varjú Elemér 1929-ben kiadott múzeumi vezetője alapján – valószínűleg egy újabb átrendezés következményeként – a famennyezet már az Árpád-kori emlékeket bemutató terem fölött állt, s így ismételtelen nem illett környezetébe. Ekkor a mennyezet a múzeum Történeti Osztályához tartozott.¹¹ 1943-ban viszont Balogh Jolán már arról tájékoztatja olvasóit, hogy a Magyar Történeti Múzeum

vízszintesen is igazodik a kazettás szerkezethez. Ilyen esetben a táblákat általában egyenként vagy kettőnként pl. Gogánváralján) állították össze a deszkákból, vagyis a mennyezet szerkezetileg valóban kazettákból áll. Álláspontom szerint a valódi kazettás mennyezetek csoportjába sorolhatóak azok az emlékek is, amelyek deszkázata csupán függőlegesen igazodik kazettabeosztásukhoz, vagyis a kazetták oszloponként állt. két vagy három hosszabb deszkából állnak, amelyeket nem vágnak el a kazetta-határoknál (pl. Adámoson). Ebben az esetben hosszúdeszkás valódi kazettás mennyezetekről beszélhetünk. Az álkazettás mennyezetek esetében egy egyszerű hosszúdeszkás mennyezetet osztnak kazettákra, a lécezet beosztása pedig teljes mértékben figyelmen kívül hagyja a mennyezet deszkaszerkezetét (pl. Grębień). Annak eldöntésében, hogy egy mennyezet valódi vagy álkazettás szerkezetű, nem szükséges figyelembe venni, hogy a lécezet festett vagy faragott, vagyis hogy a kazettás beosztás csupán illuzionisztikus (vagyis festett, pl. Grębień, Chechło), avagy szerkezetileg is jelen lévő (pl. Gogánváralja és Adámos, valamint a valódi kazettás mennyezetek zöme).

⁵ MIKÓ – SZENTKIRÁLYI, 1987. 93. o.

⁶ KELEMEN, 1989. 610. o.

⁷ A mennyezet kazettáinak számozását a gogánváraljai táblák számozásához hasonlóan az északkeleti sarokból kezdtem és soronként haladtam keletről nyugati irányba.

⁸ Az északi és a déli falakon egy korábban kiképzett betonkoszorú miatt a középkori falak és vakolatok már megsemmisültek, így ezeken a részeken a restaurátorok nem találhatták meg a fríz részleteit. A keleti hajófalon sem találtak festésnyomokat, ott csupán a korábban már említett építési felirat került elő.

⁹ A székelydályai mennyezet frízéről bővebben lásd jelen melléklet IX.1. fejezetét.

¹⁰ VARJÚ, 1916. 23–24. o.; ELEK, 1925. 260. o.; MIKÓ – SZENTKIRÁLYI, 1987. 93. o.

¹¹ VARJÚ, 1929. 17. o.

Néprajzi Osztályához került át.¹² Valószínűleg a Varjú-féle történeti kiállítás átrendezésekor szerelhették le, és Zichy István főigazgató szubjektív és téves ítélete alapján kerülhetett a Néprajzi Osztályhoz.¹³ Később, az osztály önállósulása után (1947),¹⁴ a mennyezet is az immár hivatalosan is önálló intézményként működő Néprajzi Múzeum tulajdona lett,¹⁵ ahol sokáig raktárakban állt, a második világháborút pedig egy erősen beázó fészerben vészelte át, ahol gombafertőzést kapott, és szinte teljesen elpusztult. Ezután csak időszakos kiállításokon lehetett látni néhány kazettáját. A Néprajzi Múzeum Könyves Kálmán körüti székhelyéről 1981-ben végül letétként átkerült a Magyar Nemzeti Galériába. Szemrevételezése során igen hamar kiderült, hogy egyáltalán nem olyan hiányos, mint azt a korábban gondolták, és még az eredeti keretlécnek nagy része is megvan; ráadásul eredetileg nem 56, hanem 63 kazettából állt. A Galéria várbéli épületében a reneszánsz kőtár (jelenleg múzeumi bolt) fölött állították fel igen sűrűtett tempóban, restaurálás nélkül (csupán a legszükségesebb beavatkozásokat végezve el), ahol ma is látható.¹⁶ Minthogy a bolt nem számít kiállítási térnek, nincs megoldva a műtárgy kivilágítása, ezért csak nappal lehet megtekinteni, és csupán napos időben élvezhetőek megmaradt színei, ami igen megnehezíti tanulmányozását. A részletek (pl. a keretlécnek profilozása) alig vehetők ki, még jó időben is csak részben láthatóak.

A 63 képmezőből ma 57 kazetta van kiállítva, a többi elpusztult. Számos tábla hiányos, a nyugati sarkokon és a mennyezet szélein pedig XVII. századi pótlások és átfestések láthatóak. A lécezet egy része is XVII. századi kiegészítés. Ebből arra következtethetünk, hogy a műemléknek az ádamosi templomban elsősorban a nyugati oldala és a szélei voltak kitéve komolyabb beázásoknak. A XVII. századi kiegészítéseket 1694-re datálja a mennyezet második feliratos kazettája. A hetedik sor utolsó táblájára (49. kazetta) ugyanis a következő feliratot festették: AN[NO]: DOM[IN]I: 1694: / ERIGEB[AT]UR P[ER]: MIC[HAELEM]: MEDGYESI / TEMPOR[UM] CVRA[T]ORIS FRAN[CISCI]: SZABO.¹⁷ A magát Medgyesi Mihálynak nevező mester egy másik kazettán is elhelyezte két, közös szárú M betűből álló monogramját, az első sorban, a 3. számú kazettán.¹⁸

A mennyezet hosszúdeszkás valódi kazettás szerkezetű. Táblái nem négyzet, hanem téglalap alakúak, déli és északi oldaluk a hosszabb. A kazetták szélétében három, nagyjából egyenlő szélességű deszkából állnak. A mennyezet nagyobb része körülbelül 430 cm hosszú

¹² BALOGH, 1943. 297. o.

¹³ MIKÓ – SZENTKIRÁLYI, 1987. 93. o.; Gróf Zichy István 1935 és 1944 között volt az Országos Magyar Történeti Múzeum igazgatója, mely magába foglalta a Nemzeti-, az Iparművészeti- és a Néprajzi Múzeumot is.

¹⁴ SELMECZI KOVÁCS, é. n.

¹⁵ TOMBOR, 1967. 41. o.

¹⁶ MIKÓ – SZENTKIRÁLYI, 1987. 93., 96. o.

¹⁷ Jelentése: Az Úr 1694. esztendejében emeltetett Medgyesi Mihály által Szabó Ferenc felügyelete alatt.

¹⁸ KELEMEN, 1898. 610–612. o.; SZÁDECZKY, 1898. 615. o.

deszkákból van összeállítva 3–3 kazettánként (három rend deszkasorból áll össze egy-egy kilenc kazettányi oszlop). A kevésbé reprezentatív részeken (két-két szélső kazettasor, sarkok) rövidebb, maradék deszkákat is felhasználtak a szerkezet összeállításakor. Itt 140 cm hosszú deszkákat is találhatunk.¹⁹ Az eredeti keretek több méter hosszú, profilozott, rátétes lécekből állhattak, de ma már olyan részek is vannak, ahol egészen rövid, akár 15–20 cm-es töredékeket is felhasználtak a lécezet elkészítéséhez. Ezeket a kereteket valószínűleg a XVII. századi javítás során táktolták össze az eredeti elemekből, és újrafestésük után beépítették őket új helyükre. A keretlécek leghiányosabban a nyugati oldalon maradtak fenn. Itt alig találni eredeti elemeket.²⁰ Néhány léckiegészítés profílozatlan.

A mennyezet hét kazettaoszlopának mindegyike oszloponként nagyjából megegyező mintájú és színű kazettákból áll. Ez alól kivételt jelent a középső, negyedik oszlop, ugyanis itt az első két kazetta csupán keretezésében egyezik meg a többivel, a közepükön található képmezőbe rozetta helyett egy-egy tárcsapajzsot rajzoltak. A kazettaoszlopok mintái szimmetrikusan egymásra válaszolnak: a szélső oszlopok kazettái keret nélküliek és szalagdíszes ábrák díszítik őket (az első kazettaoszlopban átlósan két-két növénydíszes, íves szalag látható; az utolsóban két, egyenes, növénydíszes szalag formál egy X betűt, a közökbe pedig egy-egy rozettát festettek); a második és a hatodik oszlopban, valamint a középsőben olyan táblák találhatók, amelyeknek – oszloponként némileg eltérő, két esetben babérfüzéres díszítésű – kerete egy-egy 6+6 szirmú virágot (cserelevél-rozettát) fog közre; végül a harmadik és az ötödik oszlopba olyan kazettákat helyeztek, amelyek közepét egy-egy nagyméretű rozetta tölti ki egy viszonylag nagyméretű, csavarodó küllőjű körrel (a harmadik oszlopban levéldíszekből összeállított, négyágú, forgó nap alakú rozetták láthatók; az ötödikben nyolcágú, ágakból és kisebb virágmotívumokból kialakított rozetták).

1.2. A kazettás mennyezet címerei és tanulságaik

A már említett két címeres kazetta közül az első (4. kazetta – **.kép**) osztatlan reneszánsz csücsköstalpú pajzsának felső részébe az 1526-os évszámot írták. A felirat alatt két asztalosszerszám látható. Ezeket Mikó Árpád körzőként és gyaluként határozta meg.²¹ A körző egyértelműen azonosítható, a másik eszköz azonban nem gyalu,²² hanem egy olyan – valószínűleg német – asztalosszerszám, amelyet szögek és ívek szabályos megrajzolásához

¹⁹ MIKÓ – SZENTKIRÁLYI, 1987. 98–99. o.

²⁰ Valószínűnek tartom, hogy a keretlécek eredeti rendjét a múzeumi összeállítás során nem tudták teljes mértékben rekonstruálni. Így lehetségesnek tűnik, hogy az, hogy jelenleg a nyugati oldalon látható a legkevesebb eredeti – XVI. századi – keretléc, merő véletlen.

²¹ MIKÓ – SZENTKIRÁLYI, 1987. 98. o.

²² Erre Mihály Ferenc farestaurátor hívta fel a figyelmemet.

használhattak. Magyarul rézsmértéknek nevezhetjük.²³ Hasonló eszközök egyéb asztalos szerszámokkal együtt számos XVI. századi, elsősorban német metszeten feltűnnek, pl. Dürer 1514-ben készült *Melankóliájának* bal alsó sarkán vagy Jost Amman egyik 1568-ban kiadott metszetén.²⁴ Utóbbi Hans Sachs mesterségeket bemutató művének illusztrációja, és egy másik XVI. századi német metszet szolgált mintaképeül.²⁵ De Hieronymus Wierix 1600 körüli metszetén is feltűnik a szerszám (a rajz egy könyv címlapjának készült).²⁶ Asztalos céhek bútorain ugyancsak megjelennek. Utóbbi esetben az ábrázolás hitelességét támasztja alá, hogy a – magukat a tárgyakat kimunkáló – asztalosmesterek bizonyára jól ismerték azokat a szerszámokat, amelyekkel maguk is dolgoztak. A német rézsmérték feltűnik többek között a bolzanói asztalos, Hans Kipferle által 1561-ben készített céhasztal lapján,²⁷ de megjelenik a grazi asztaloscéh 1600 körüli ládájának hátoldalán is. Az intarziás láda hátán, a jobb oldali kazettában egy balta, egy körmös kalapács, egy kézi fűrő, valamint egy favonalzó mellett látható. Erdélyből és a korabeli Magyarország területéről nem ismert az eszköz más ábrázolása, céhjelvényeken sem találtam meg. Ellenben a gyalu és más asztalos szerszámok gyakran szerepelnek a céhek pecsétjein, pl. a győri Xantus János Múzeumban őrzött, a város asztalos és puskaágykészítő mestereinek 1651-es pecsétnyomóján vagy a székelyudvarhelyi asztaloscéh 1779-es pecsétjén. Az a tény, hogy a szerszám elsősorban német nyelvterületen készült ábrázolásokon jelenik meg, arra enged következtetni, hogy Ádámoson is azért tűnt fel, mert a mennyezetet német – leginkább szász – mester vagy műhely készítette. Ezt egyéb adatok is alátámasztják, bár egyértelműen nem bizonyítható. Az viszont kétségtelen, hogy az ádámosi kazettás mennyezet 4. tábláján megjelenő címerkép mesterjegy, amely a mennyezet készítőjére utal, aki az ábra alapján asztalos lehetett. Igen szokatlan, hogy a mesterre utaló jelvény a főhelyre (azaz a szentélyhez legközelebb eső kazettasor közepére) került, megelőzve még a donátor-címert is, amely így a második sor közepére, vagyis reprezentációs szempontból a második helyre szorult.²⁸

²³ MARIJN, 2013; A szerszámot németül *Gehrungsmass*nak nevezik (MARIJN, 2013, 5. komment), angolul pedig *germanwoodensqueer*ként és *straightbevel*ként emlegetik. (FOLLANSBEE, 2009.B; MARIJN, 2013.) A *Gehrungsmass* kifejezés magyarul rézsmérőt jelent. (SZAKMAI SZÓTÁR, é. n. 4. o.) Czagány Lajos bútorasztalosságról szóló könyvében pedig egy, a metszeten megjelenő eszközhöz igen hasonló szerszámot rézsmértékként vagy sarlóként nevez meg. (CZAGÁNY, 1982. 51. o. 25. ábra/j.) Az eszköz mai formáját lásd a képmellékletben.

²⁴ AMMAN – SACHS, 1568. 88. o.

²⁵ FOLLANSBEE, 2009.B.

²⁶ FOLLANSBEE, 2009.A.

²⁷ MARIJN, 2013.

²⁸ A mesterjegyeket rendszerint másodlagos szerepű felületeken szokták elhelyezni, ezért olyan szokatlan, hogy az ádámosi mennyezet a főhelyre kerültek. Felmerült, hogy a századok folyamán esetleg megváltoztathatták a kazetták elrendezését, erre utaló nyomokat azonban nem találtak a restaurátorok, akik pontosan a szögnyomok alapján rekonstruálták a mennyezet kazettáinak eredeti elrendezését (az ádámosi templom padlásgerenda-

Az ún. donátor-címer, vagyis a másik címerpajzsos kazetta ezüsttel (?) és vörössel vágott reneszánsz csücsköstalpú pajzsán egy pár lefelé fordított fehér/arany (?) kard látható, markolatukon háromlevelű fehér/arany (?) heraldikai korona nyugszik. (11. kazetta) A címert elsőként Varjú Elemér azonosította Nagyszeben városának jelvényeként.²⁹ Ezt az álláspontot Kelemen Lajos 1918-as publikációban határozottan elutasította. Akkor a rajzot a lekcsei Sulyok család címereként határozta meg egy 1526-os oklevél függőpecsétjére hivatkozva, amelynek fényképét objektív okokból nem tudta közölni, de állítása szerint a pecsét címerképe teljes mértékben megegyezik az ádámosi 11. tábla címerével.³⁰ Az említett oklevelet ugyan nem találtam meg, a Sulyok családnak azonban két címerét is közli a *Wappenbuch*.³¹ Bár mindkét címerkép keresztbe tett fegyverpárt ábrázol, egyik sem egyezik meg az ádámosi festménnyel: az első címeren osztatlan mezőben háromlevelű heraldikai koronából kiemelkedő, felfelé fordítva keresztezett kalapácpár látható, a másodikon ugyancsak osztatlan mezőben fejükkel felfelé fordított, keresztbe helyezett buzogánypár. Utóbbin még korona sem szerepel.

A rendelkezésemre álló adatok alapján úgy gondolom, a Sulyok család érintettsége az ádámosi mennyezettel kapcsolatban kizárható. Úgy tűnik, Kelemen is csupán azért említhette a Sulyok családot a mennyezet-címer vélt tulajdonosaként, mert a XVI. század végétől adathozhatóan birtokosok voltak Ádámoson. A század első felének birtokviszonyait leíró oklevelek viszont nem említik őket.³² 1926-ra Kelemen változtatott az álláspontján, miután saját bevallása szerint többféle Sulyok-címet is lehetősége volt alaposabban tanulmányozni. Az ádámosi címerábrázolást ekkori publikációjában már nem a Sulyok családhoz kötötte,³³ hanem a bebíró birtokos kápolnai Bornemissza családhoz, arra építve érvelését, hogy a XVI. századi ádámosi birtokos családok közül több család címere is ismeretlen, de az ismertek közül a Bornemisszáké hasonlít leginkább a kazettán szereplőhöz.³⁴ Megállapítását az egyik, Siebmacher *Wappenbuch*-jának kiegészítő kötetében megjelentetett Bornemissza-címerre alapozta,³⁵ amely hegyével háromlevelű heraldikai koronán nyugvó, keresztbe tett pallos-párt ábrázol osztatlan mezőben. Kelemen annak ellenére a kápolnai Bornemisszáék címereként

kiosztásának segítségével). (MIKÓ – SZENTKIRÁLYI, 1987. 98. o.) A másik lehetőség, hogy a tárgyalt kazetta valójában nem mesterjegy, viszont így heraldikailag teljesen értelmezhetetlen

²⁹ VARJÚ, 1916. 26. o.

³⁰ KELEMEN, 1918. 234–235. o.

³¹ SIEBMACHER, 1893. Sulyok a–b.

³² KELEMEN, 1926.A. 168–169. o.

³³ Mint kiderült, az általa 1918-ban idézett címer nem kardokat, hanem bányászsulykokat ábrázolt, vagyis valószínűleg a *Wappenbuch* a-jelű Sulyok-címerével (SIEBMACHER, 1893. Sulyok a) egyezett meg (talán azonos volt vele). (KELEMEN, 1977. 232- o. 4. jegyz.)

³⁴ KELEMEN, 1926.B. 400–401. o.; Ezen véleményét még 1977-ben is fenntartotta. (KELEMEN, 1977. 39. o.)

³⁵ SIEBMACHER, 1893. Bornemissza II.

azonosította az ádámosi jelvényt, hogy tudta, a Siebmacher munkájából idézett ábra nem a család kápolnai ágához tartozott, hanem az ártánházihoz. Kelemen Lajosnak a címer – általa szorgalmazott – azonosítása mellett szóló fő érve az volt, hogy a korabeli szakirodalom által a kápolnai Bornemissza család tagjaként számon tartott Bornemissza Boldizsár országos főkapitány 1542-es pecsétjén az ádámosival motívumaiban megegyező címer látható: „*reneszánsz pajzsban leveles korona fölött hegyével lefele keresztbe tett két pallos, a pajzsfőn B.B. névbetűkkel.*”³⁶ Végül Horn Ildikó bizonyította be, hogy a címer nem lehet a Bornemissza család egyik ágáé sem, rámutatva arra, hogy Bornemissza Boldizsár a korábbi vélekedéssel ellentétben nem a család kápolnai, hanem az ártánházi ágához tartozott (így az általa használt címer sem lehet a kápolnai ágé), a kápolnai Bornemisszák pedig az ádámositól eltérő címet használtak, amelyen „*könyékben meghajlított, szablyát tartó bal kar látszik.*”³⁷ A kápolnai ághoz – amelynek erdélyi jelenlétéről egyébként az 1540-es évek végéig nincs adatunk – tehát nem tartozhat az ádámosi címerkép, az ártánházi ág 1526 körüli erdélyi szereplésére pedig ugyancsak nincsenek adatok (ahogyan ezt Kelemen Lajos is beismerte³⁸).³⁹

Az eddig leírt három azonosítási lehetőség közül tehát kettőt a kutatásnak igen meggyőzően sikerült cáfolnia. Varjú Elemér elméletét azonban érdemes újabb vizsgálat alá vonni, ugyanis a rendelkezésre álló adatok alapján igen valószínűnek tűnik, hogy az első azonosítási próbálkozás volt a helyes, és az ádámosi címerkép valóban Nagyszeben jelvényét ábrázolja. Szeben címerét a szakirodalom olyan – egyébként az ádámosi mennyezet ábrájával megegyező – osztatlan pajzzsal rendelkező, koronás-kardos jelvényként tartja számon, amelyen a keresztezett kardokon rendszerint egy csúcsára állított, csúcsain szív alakú levelekkel (hárommal) tűzött háromszög van átfűzve. Ilyen formában jelenik meg pl. a

³⁶ KELEMEN, 1977. 232. o. 4. jegyz.; A leírt címer valószínűleg azonos, de legalábbis megegyezik a *Wappenbuch* kiegészítő kötetében publikált II. Bornemissza-címerrel. (SIEBMACHER, 1983. Bornemissza II.)

³⁷ Talán a *Wappenbuch* VI. Bornemissza címerével lehetett azonos – legalábbis hasonlíthatott hozzá –, bár a könyvben megjelentett címer leírása alapján 1640-ből való. (SIEBMACHER, 1983. Bornemissza VI.)

³⁸ KELEMEN, 1977. 232. o. 4. jegyz.

³⁹ HORN, 2009. 199. o. 10. jegyz.; Hálás vagyok Horn Ildikónak, amiért felhívta a figyelmemet arra, hogy az ádámosi ábra kápolnai Bornemissza címerként való azonosítását már megcáfolta.; A *Turul* folyóirat 1909. évi számában Horváth Sándor megjelentetett egy másik, az ádámosihoz hasonló Bornemissza-címet. A folyóiratban publikált rajz bátaszéki Bornemissza János és Székely Máté 1555-ös armálisának címeréről készült. Osztatlan vörös pajzsban lefele fordított és keresztbe tett pallos és kard látható rajta, a fegyverek markolatán pedig ötleveles heraldikai aranykorona nyugszik, amelyből profilban ábrázolt, heraldikailag jobbra forduló, vörös nyelvét kiöltő, ágaskodó arany oroszlán emelkedik ki derékból. A pajzsot vörös-fehér sisaktakarók övezik, rajta egy igen érdekes sisak látható. (HORVÁTH, 1909. 175–177. o.) A leírt címer kétségtelenül hasonlít az ádámosi címerhez, és amennyiben nem 1555-ös, hanem 1526 előtti adományozású lenne, akár azonosíthatnánk is vele. A két címer megfeleltetésének ugyanis még az sem mond ellent, hogy a mennyezeti címeren nem szerepel az oroszlán, ugyanis az egyszerűsítés bevett módszer volt az ádámosiakhoz hasonló körülmények között (gondoljunk csak a gogánváraljai liliomos címerre, amely Somi Józsa jóval bonyolultabb címereként értelmezhető – bővebben lásd a jelen melléklet III.2. fejezetében). Így azonban a *Turul*-ban publikált címer csupán érdekes heraldikai adalékként értékelhető az ádámosi címer azonosítási folyamatának történetében.

szebeni polgárok 1651-es pecsétjén.⁴⁰ A levelekkel tűzött háromszög ritkábban a kardok és a korona közötti mezőben is helyet foglalhat, ahogyan az 1605-ös szebeni aranyforintokon és ezüsttallérokön is látható.⁴¹ A Kolozsvári Akadémiai Könyvtár Kézirattárában, Kemény József kéziratos hagyatékában pedig van egy olyan korai szebeni pecsétlenyomatról készült tusrajz, amely azt leszámítva, hogy osztatlan pajzsban ábrázolja a címer elemeit, mindenben megegyezik az ádamosi címerképpel, vagyis hiányzik róla a leveles háromszög.⁴² A színjelzetlen lenyomat latin nyelvű körirata⁴³ alapján az 1587-es pecsét a nagyszebeni polgároké volt. Az ádamosi mennyezetén és a Kemény József hagyatékában található pecsétlenyomaton megjelenő címerek között – amint azt már említettem – minimális mértékű eltérés mutatkozik (előbbin a pajzs vágott, utóbbin nem). A különbség akár a pecsétlenyomat kis méretével is magyarázható, ugyanis a néhány cm²-nyi felületű pecsétnyomó vésetét képtelenség annyira kidolgozni, mint a m²-esnél is nagyobb kazetta címerképét.

Létezik egy olyan címerábrázolás, melynek rajzolata még a lenyomaténál is jobban hasonlít az ádamosi donátor-címerre. A székelydályai templom az ádamosi mennyezethez hasonló korú, néhány évvel korábbi szentélyének boltozatfestményén ugyanis egy egyértelműen Szeben címereként azonosított jelvény látható.⁴⁴ Ez csupán pajzsának színezésében tér el némileg az ádamositól, előbbi vágott pajzsának felső része ugyanis vörös, az alsó pedig barnás színű, de a két rész nem válik el egyértelműen egymástól, közöttük pedig egy zöldes csík húzódik.⁴⁵ Ugyanakkor a címerek azonosítása szempontjából irreleváns a pajzsok színezése, ugyanis a XVI. század elején a heraldikai jelvények színezése teljes mértékben még nem állandósult.⁴⁶ Az ádamosi 11. kazettán megjelenő címer tehát Nagyszeben városáé.

⁴⁰ KEMÉNY, 1843. 21. tábla 61. kép.

⁴¹ A pénzeken megjelenő címerrajzot lásd: SIEBMACHER IV/12., 1898. 4. tábla Hermannstädter Wappen 1605.

⁴² KEMÉNY, 1843. 20. tábla 60. kép.

⁴³ A körirat latin nyelvű szövege: SIGILLVM • CIVIVM • DE • VILLA • HERMANNI • 1587 •, jelentése: A nagyszebeni polgárok pecsétje, 1587.; A körirat érdekessége, hogy Szeben városa nem megszokott latin nevén, *Cibinium*ként szerepel benne, hanem *Villa Hermanniként*, ami a szász város német nevének (Hermannstadt) latin tükrörfordítása. A város nevének ilyen szerepeltetése a szász nemzeti öntudat egy kiváló példája, érdekes művelődéstörténeti adalék. Meg kell említenem, hogy hasonló néven nem csak Nagyszeben (pl. 1191-ben, 1223-ban és 1234-ben szerepel ilyen néven oklevelekben, ezen kívül megjelenik 1367-es, 1472-es és 1582-es pecsétek köriratában is – SZABÓ II., 2003. 929–931. o.), hanem Szászhermányt is emlegették (pl. 1421-ben és 1484-ben – SZABÓ I., 2003. 489. o.), bár míg Szeben *Villa Hermani/Hermanniként* szerepel, Hermány *Villa Hermanként*. Ráadásul Hermány a szebenitől teljesen eltérő címerrel rendelkezik.

⁴⁴ Szeben címere Dályán két másik erdélyi szász város, Brassó és Segesvár címerével együtt szerepel. A székelydályai templom címereiről bővebben lásd jelen melléklet *Székelydályai, freskó és egykori kazettás mennyezet (?)*című fejezetét.

⁴⁵ A falfestmény állapota korántsem ideális, ami e címeren különösen is feltűnő, e tény pedig megnehezíti a címerpajzs eredeti színezésének pontos leírását.

⁴⁶ Körmendi Tamás szóbeli közlése nyomán.

A címer azonosítását az az adat is alátámasztja, amely szerint 1507-ben Porkoláb Imre ádamosi birtokrészét egy hatalmaskodási ügy miatt váltságként kénytelen volt átengedni Altenberger Tamás (Altenberger Thomas) özvegyének, Vizaknai Affrának (Affra de Vizakna) és gyermekeinek. Az asszony néhai férje 1470–1490 között Szeben városának polgármestere volt.⁴⁷ A mennyezeten megjelenő címer és a birtoktörténeti adat alapján valószínűsíthető, hogy a mennyezet második címere donátor-címer, és az Altenberger családra utal.⁴⁸ A mennyezet címerével nagyjából megegyező Szeben-címer látható az Altenberger által készíttetett ún. Codex Altenberger (ide jöhetne egy évszám azért, hogy ez mikori a famennyezethez képest) festett címlapján is (a különbség abban áll, hogy a kódexbéli jelvény osztatlan, vörös borítású pajzson jelenik meg).⁴⁹

I.3. A négyülékes stallum

Az ádamosi kazettás mennyezettel egy időben (1909-ben) egy, feltehetően a XVI. század első negyedében készült stallum is bekerült a Magyar Nemzeti Múzeumba. Az eredetileg nyolcülékes szentélypad sokáig a múzeum raktárában hevert szétszedve, és csupán 1916-ban állítottak össze maradványaiból négyülésnyit.⁵⁰ A műtárgy azóta is szerepel az állandó történeti kiállításon. Kelemen Lajos visszaemlékezése alapján az ádamosi templom szentélyének déli fala mentén volt felállítva a két négyülékes stallum. Ő valószínűnek tartja, hogy az egyiket eredetileg az északi oldalon helyezhették el. Erre utal, az egyik bevésett szöveg is: *locus domini plebani*, vagyis a plébános helye.⁵¹

A múzeumban megtekinthető szentélypad fogsoros, pártázatos főpárkányát, harántéklapjait, valamint az ülések fölötti kazetták felső részét faragott indás-leveles növényi ornamentikával díszítették, míg sík, a háttámla irányába enyhén lejtő baldachinját festett polikróm növényi ornamentika borítja. Dolgozatom tárgyának szempontjából ez a rész a legérdekesebb, ugyanis az itt megjelenő zöld-piros levéldíszek teltsége a gogánváraljai (mennyezet és stallum), valamint a homoródszentpéteri emlékek lombdíszeit idézi fel, ugyanakkor ezeknél kevésbé húsos levelekből áll.

A tölgyfadeszkából készült szentélypad felületén számos utólagos bevésés és firka látható. Mind közül a legérdekesebb az a háttámláján olvasható felirat, amely feltehetően a

⁴⁷ POP, 2010, ALTENBERGER, é. n. – A szebeni születésű Thomas Altenberger családja szülővárosának egyik legbefolyásosabb famíliájának számított. Az 1431-es születésű ifjú 1451-től a bécsi egyetemen tanult, hazatérése után pedig Szeben polgármestereként működött 1470–1490 között, 1481-től 1491-ig pedig szebeni királybíró volt. 1491-ben hunyt el Budán.

⁴⁸ KOVÁCS, 2003. Az ádamosi kazettás mennyezet.

⁴⁹ Bővebben lásd: CODEX, 2014.

⁵⁰ VARJÚ, 1916. 27–28. o.; KELEMEN, 1918. 235. o.

⁵¹ KELEMEN, 1918. 235–236. o.

megrendelőt jelöli: *Hoc Opus (...) Egregius Johannes ple(...) de eperyes*.⁵² Könyöklője Varjú Elemér szerint későbbi toldás (egy, a pulpituson fennmaradt felirat alapján 1666-ból való). Rajta hosszabb latin felirat olvasható a keresztény erényekről.⁵³ A stallum hátoldalába Dávid Ferenc sírversét vésték,⁵⁴ alatta a versnél feltehetően korábbi, elmosódott évszám betűzhető ki (1555).⁵⁵

II. Csíksomlyó, háromülékes stallum

Csíksomlyó Csíkszereda mellett, tőle északkeletre található (mára összeolvadt a várossal), a Somlyó-patak völgyében, az egykori Csíkszék területén (később Csík vármegye, ma Hargita megye).⁵⁶ A település a ferencesek templomában álló csodatevő Mária-szobor miatt híres kegyhely. Valószínűleg eredetileg itt állhatott az a lapos faragással és festéssel díszített háromülékes stallum, amelyet Balogh Jolán 1530–1540 körülinek vélt. A szentélypad a csíkcsobotfalvi római katolikus templomból (csíksomlyói Szent Péter és Pál templom) került az Erdélyi Nemzeti-,⁵⁷ majd a kolozsvári Történelmi Múzeum gyűjteményébe. Ma a múzeum egyik, raktárként használt pincéjében áll, és elég rossz állapotban van.

A stallum jelenleg könyöklő nélküli, főpárkánya nagyon egyszerű kiképzésű, valószínűleg hiányos. Az általam tárgyalt emlékanyag szempontjából a szentélypad lapos faragással és festéssel díszített, az ülések kiosztásával megegyező (vagyis három) mezőre tagolt háttámlája az érdekes. A műtárgy mezők körüli keretdeszkái, valamint a halántéklapok egy része lapos faragással díszített. A halántéklapokon, valamint a táblák felett és alatt vízszintes deszkákon reneszánsz motívumokból álló díszítés fut, míg a függőleges osztódeszkákon késő gótikus lombdíszes. Az előbbiekhöz hasonló, reneszánsz jellegű díszítmények inkább a XVI. század közepén, második felében készült emlékeken maradtak fenn, pl. a beszercei evangélikus templom 1565-ös évszámos kétülékes stallumán. De ami a tárgyalt témám szempontjából

⁵² VARJÚ, 1916. 27. o.; A felirat jelentése: E munka Egregius János eperjesi (plébános) által (készíttetett).

⁵³ VARJÚ, 1916. 27. o.; A felirat szövege latinul: *Ut efficitur / oresofferto / Domini / Cor // Quod sit // Abrahamiticum / Davidicum / Danieliticum / et / Iobicum // Fidele / Gratum / Constans / Pacificu[m] // Credens / Poenitentiale / Sapie[n]tissimum / Patientia plenu[m] // Confidens / Fervens p[ro]mittis / Moderatiss[im]um / Simplicitatiss[im]um // sed cor / Dei. Jelentése magyarul: Hogy hatékonyan könyörögj, fel kell ajánlanod szívedet, amely ábrahámi, dávidi, dánieli és jóbi hű, hálás, állhatatos, békés, hívő, bűnbánó, igen bölcs, türelemmel eltelt, bátor, forrón ígér, igen mérsékelt, igen becsületes, de szíve Istennek. (HA NEM A SAJÁT FORDÍTÁSOD, akkor jelöld meg, hogy ki fordította!!)*

⁵⁴ A latin felirat: *Epitafium Fran[cisci] Davidis. / Fulmina, crux, gladius paparum mortis imago / Peccatumpopuli planget clades Waradini.* (VARJÚ, 1916. 28. o.) Magyar fordítása: Dávid Ferenc epitáfiuma. Mennykő, kereszt, pápák pallosa, halálnak képe, / Népeinek vétkeit Várad veszedelme siratja. (A fordítást saját javításokkal ellátva Simén Domokostól vettem át – SIMÉN, 1981. 221. o.)

⁵⁵ VARJÚ, 1916. 28. o.; KELEMEN, 1918. 236–237. o.

⁵⁶ SZABÓ II., 2003. 1004. o.; LELKES, 2011. 182. o. – A település ma Románia területén fekszik. Románul *Șumuleu*nak vagy *Șumuleu-Ciuc*nak hívják.

⁵⁷ BALOGH, 1943. 326. o.

különösen is fontos, hogy a csíksomlyói stallumon látható néhány motívum az ádámosi mennyezetén is megjelenik, pl. a babérlevelek (az első, a második, a negyedik és a hetedik kazettaoszlop tábláin) és a kehely-szerű virágok (az ötödik oszlop mezőin), bár a két emlék stilisztikailag még a motívumok szintjén is meglehetősen távol áll egymástól. A stallum gótikus levéldíszes keretdeszkáinak rajzolata és faragása viszont nagyon hasonlít a gogánváraljai stallum egyes levéldíszéhez. E lombdíz festett változata az ádámosi stallum baldachinján található meg.

A somlyói szentélypad háttámlájának képmezői is festettek, bár e díszítőfestés nagyon kopott, a minták alig vehetőek ki rajta. Az első táblán pelikán és utólagos festésű régi székely címer látható. A másodikon kerek medalionban IHS monogram jelenik meg. Utóbbi Szent Bernát jelvénye (ferences szent), ezért írja Balogh Jolán, hogy a stallum a csíksomlyói ferencesek templomából kerülhetett át a csíkcsobotfalvi egyházba. Az utolsó mezőn kehely látható fölötté lebegő szentséggel.⁵⁸ A táblákra – valószínűleg utólag – címerpajzsokat és címereket festettek, de ezek lekoptak (ma már csak kontúrjaik látszanak), és előtűnt a képkazetták eredeti díszítése: a felsorolt motívumokat késő gótikus, csak nagyon-nagyon halványan látszó lombdíz övezi, ez a díszítmény pedig – a faragott késő gótikus lombdíszekhez hasonlóan – jóformán teljesen megegyezik a gogánváraljai szentélypad fennmaradt mezőinek festett ornamentumaival.

III. Gogánváralja, kazettás mennyezet és négyülékes stallum

III.1. A kazettás mennyezet általános adatai

Gogánváralja hozzávetőlegesen az Erdélyi-medence közepén, az egykori Kis-Küküllő vármegyében (ma Maros megye) található, a Kundi-patak jobb partján, a Küküllőköz-i dombvidék területén.⁵⁹ A Marosvásárhelytől délre, Bonyha és Erzsébetváros között elhelyezkedő falu középkori, ma református templomából 1903-ban vásárlás útján került budapesti közgyűjteménybe a templom hajójának 48 (6 x 8) táblás kazettás mennyezete,⁶⁰ amely a legkorábbi nagyjából épen fennmaradt kazettás mennyezet a Kárpát-medencében.⁶¹ A templomban az épület néhány évvel ezelőtti restaurálása közben végzett falkutatások során nem találtak olyan falfestés-nyomokat, amelyek arra utaltak volna, hogy a kazettás mennyezet alatt festett vagy stukkódíszes fríz futott volna körbe, ellenben a déli falakon középkori

⁵⁸ BALOGH, 1943. 326. o.

⁵⁹ SZABÓ I., 2003. 469. o.; LELKES, 2011. 267., 826. o.; KARCZAG – SZABÓ, 2012. 210. o. – A település ma Románia területén található. Magyar forrásokban megjelenhet *Váraljaként* is. Románul *Gogan-Varoleanak*, esetleg *Varoleanak*, németül *Gogeschburgnak* vagy *Unter der Burgnak* nevezik.

⁶⁰ FORSTER III., 1913. 222. o.; TOMBOR, 1968. 134. o.

⁶¹ BOROS, 1982. 120. o.

felszentelési keresztek nyomaira bukkantak, amelyeket restauráltak is. Az is kiderült, hogy a hajóban sosem állt boltozat, ellenben megtalálták a szentély késő gótikus boltozatának boltindításait, valamint az ásatások során elég boltozati borda került elő a boltozat elméleti rekonstrukciójának elkészítéséhez. A kutatók úgy vélik, a késő gótikus boltozat nagyjából egyidős a kazettás mennyezettel. A falkutatások során néhány erősen megrongálódott, alig értelmezhető középkori freskó-maradványt is megtisztítottak a szentély északi falán és a diadalíven, valamint az északi szentélyfalon egy hosszabb, de mindezidáig megfejtetlen feliratot is feltártak.⁶²

A gogánváraljai famennyezet Erdélyből való elszállítása után a Szépművészeti Múzeumba került, ahol 4 x 8 tábláját ki is állították a Régi Képtárban.⁶³ Innen 1975-ben a Régi Magyar Gyűjtemény többi műtárgyával együtt a várpalotába költöző Magyar Nemzeti Galériába szállították át. Itt restaurálása után, 1999-ben az egyik késő középkori szárnyasoltárokat bemutató teremben állították fel (egy trónterem melletti kisebb helyiségben),⁶⁴ ahol máig megtekinthető. A terem magasságának és rossz fényviszonyainak, valamint a mennyezet kivilágítatlanságának köszönhetően a gogánváraljai kazetták sajnos elég nehezen tanulmányozhatóak.

A mennyezet eredetileg 48, hat oszlopba és nyolc sorba rendezett, négyzetes (kb. 100 x 100 cm-es) táblából állt, amelyek közül egy kazettapár elveszett. Szerkezetét tekintve az emlék valódi kazettás szerkezetű, hiszen kéttáblányi hosszú fenyődeszkákból áll, a kazettákat pedig profilozott lécezet választja el.⁶⁵ A kazetták felületének nagy részét késő gótikus lombornamentika borítja, a növényi díszítmények között pedig alakos ábrázolások tűnnek fel,

⁶² Publikáció híján kénytelen vagyok Soós Zoltánnak, a Maros Megyei Múzeum igazgatójának szóbeli közlésére hivatkozni, aki a templombéli ásatásokat vezette. A múzeum kiadásában a tervek szerint még az idén meg fog jelenni a gogánváraljai templom kutatásairól szóló kiadvány.

⁶³ TOMBOR, 1968. 134. o.

⁶⁴ SZENTGYÖRGYI, é. n.; MNG, é. n.; A mennyezet őrzési helyének megjelölésében a szakirodalom nem egységes. Ennek oka valószínűleg az országos múzeumok kusza gyűjteménytörténetében keresendő, ugyanis az 1957-ben újonnan megszervezett Magyar Nemzeti Galériába csupán azután szállították át az addig a Szépművészeti Múzeumban, majd a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött Régi Magyar Képtárat, hogy a Galéria végleg a budai várpalotába költözött 1975-ben. Így történhetett meg, hogy egymásnak teljesen ellentmondó információk jelentek meg a mennyezet őrzési helyéről. Éber 1905-ben publikált írásában arról tájékoztat, hogy a mennyezetet a Szépművészeti Múzeumban őrzik (ÉBER, 1905. 480. o.), viszont az ugyanebben az évben kiadott *Magyarország Műemlékei. I.* című kötetben Gerecze Péter a Magyar Nemzeti Múzeumot adja meg a műtárgy őrzési helyeként. (FORSTER I., 1905. 506. o.) A sorozat második, 1906-os kötetében egymásnak ellentmondó adatok szerepelnek: az első jegyzék szerint a mennyezetet a Magyar Nemzeti Múzeumban őrizték, a második alapján a Szépművészeti Múzeumban. (FORSTER II., 1906. 420., 1162. o.) A harmadik, 1913-ban kiadott kötet szerint 1903-ban a Szépművészeti Múzeum vásárolta meg a mennyezetet. (FORSTER III., 1913. 222. o.) 1929-ben a műtárgy szerepel a Varjú Elemér által írt *Vezető a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Osztálya kiállított gyűjteményeiben* című katalógusban. (VARJÚ, 1929. 17. o.) Biró József 1941-ben megjelent könyvében azt írja, hogy az emlék „ma a Nemzeti Múzeum díszé”. (BIRÓ, 1941. 66. o.) Tombor Ilona szerint viszont még 1968-ban is a Szépművészeti Múzeum tulajdonát képezte. (TOMBOR, 1968. 134. o.)

⁶⁵ SZENTGYÖRGYI, é. n.

főleg bibliai, szentek életéből vett és profán jelenetek (1. kazetta⁶⁶ – angyali üdvözlés, 5. kazetta – vadászat,⁶⁷ 14. kazetta – csatajelenet vagy lovagi torna, 16. kazetta – Sámson és az oroszlán (?), 40. kazetta – Szent György legyőzi a sárkányt), valamint alakok (3. kazetta – Krisztus T alakú kereszttel, 4. kazetta – Mihály arkangyal,⁶⁸ 13., 18., 31. és 36. kazetta – evangélista-szimbólumok, 6. kazetta – püspökszent). Az alakos ábrázolások mellett címerpajzsok is láthatóak a kazettákon, összesen hat darab (8., 11., 15., 17. és 39. kazetta), amelyek közül az egyik, egy hársleveles címert ábrázoló tábla elveszett. Rajzolatuk alapján a kazetták két csoportba sorolhatóak: a táblák valamivel több mint felének teljes felületét levéldísz tölti ki (pl. 9–10., 19., 28. kazetta), a növényzet között pedig ritkán alakok is megjelennek (5. kazetta – Nimród király vadászata, 14. kazetta – csatajelenet, 16. kazetta – Sámson és az oroszlán), a többin egy, a kazetták majdnem teljes felületét kitöltő rozetta vagy koszorú látható. Az utóbbi csoportba sorolható kazetták zömén a nagyméretű koszorú által övezett mezőben egy alak, jelenet vagy címerpajzs szerepel, a maradékon növényi ornamentikából kialakított rozetta jelenik meg (pl. 29., 33. kazetta). Egyes esetekben a rozetták koszorú-szerűek, közepükön pedig egy kisebb rozetta látható (pl. 20., 22. kazetta). A keskenyebb koszorúkat néhány esetben reneszánsz motívumokból alakították ki (pl. a Máté evangélista angyalát és a Szent Márk oroszlánját ábrázoló táblákon – 13. és 31. kazetta). Érdekes, hogy míg a profán és az ószövetségi jelenetek minden esetben olyan táblákon jelennek meg, amelyeken a jeleneteket az őket övező növényi ornamentikától nem választja el koszorú vagy rozetta, az Újszövetséghez és a kereszténységhez kapcsolódó alakokat és jeleneteket mindig koszorúban ábrázolták. E tendenciába csupán a címerek nem illeszkednek, ugyanis azokat – profán jellegük ellenére – rozettákban jelenítették meg.

III.2. A mennyezet címerei és tanulságai

A mennyezeten – ahogy fentebb említettem – eredetileg hat címerkép volt. Ezek közül egy elveszett, ábrázolásának pontos rajzát így csupán Csoma József *A magyar heraldika korszakai* című munkájából ismerjük (rajzmásolat),⁶⁹ valamint a Balogh Jolán által publikált fekete-

⁶⁶ A kazettákat a jelenlegi múzeumi elrendezésük alapján (ami nem egyezik meg a Kelemen Lajos által leírt elrendezéssel – KELEMEN, 1898. 609. o. –, s így valószínűleg az eredeti, templombéli felállításukkal sem) számoztam be úgy, hogy az északkeleti sarokból indulva soronként haladtam, keletről nyugati irányba. Az ábrázolások tematikájának beazonosításakor Kelemen Lajos értelmezéséből indultam ki. (KELEMEN, 1898. 607–610. o.)

⁶⁷ Valószínűleg Nimród király vadászata (KELEMEN, 1898. 607–608. o.): „*Ez hatalmas vadász vala az Úr előtt, azért mondják: Hatalmas vadász az Úr előtt.*” (Ter 10.9)

⁶⁸ A szakálltalan, tunikás, lándzsás angyalalak Mihály arkangyalt jeleníti meg, aki a Szent Hagymány szerint a mennyei seregek vezéréként a Paradicsom kapuját őrzi, hogy az Édenkertből kiűzetett ember nehogy idő előtt visszatérhessen a mennybe. (DIÓS, é. n. Mihály)

⁶⁹ CSOMA, 1913. 45. o.

fehér ábráról.⁷⁰ A címet eddig nem sikerült azonosítani.⁷¹ A fennmaradt címerképes kazetták egy kivétellel tárcsapajzsokat jelenítenek meg. Közülük a főhelyen – a szentélyhez legközelebb eső és heraldikailag a jobb oldalon – ábrázolt jelvény II. Lajos király uralkodói címere.⁷² (11. kazetta) Vele szembe a Bethlen család kígyós címere tűnik fel (8. kazetta).⁷³ A szájában országalmát tartó ezüst kígyó vörös mezőben jelenik meg és heraldikailag balra fordul. Mivel elhelyezését tekintve a címerek rangsorában a második helyen szerepel (a király címere után), a kutatás ezt a címerképet tartja a donátor-címernek. A harmadik sorban is két címer szerepel: a heraldikai jobb oldalon vörös mezőben három ezüst (?) pólyát ábrázoló címerkép látható lófejpajzsban (17. kazetta), a baloldalon ezüst (?) mezőben egy háromágú, tüskés, fehér rózsaszál (15. kazetta).⁷⁴ Az utolsó fennmaradt címer a hetedik sorban található, vörös alapon ezüst (?) heraldikai liliomot ábrázol (39. kazetta). Kelemen Lajos szerint e címer Somi Józsa temesi főispán jelvénye.⁷⁵ Az utolsó, elveszett címer valószínűleg ugyanezen sorban szerepelt, heraldikailag a jobb oldalon. Érdekes, hogy a kutatások szerint a gogánváraljai címerek nem a feltételezett donátor, Bethlen Miklós családtagjaihoz tartoznak. A beazonosított címertulajdonosok és Miklós között idáig nem sikerült közvetlen kapcsolatot találni.⁷⁶ Címereik azért kerülhettek a mennyezetre, mert jelentős gazdasági és/vagy politikai

⁷⁰BALOGH, 1943. 97. kép.

⁷¹Siebmacher *Wappenbuch*-jában találtam egy címerképet, amely szinte teljesen megegyezik a gogánváraljai elveszett címerábrázolással. A könyv szerint a Gyulay család használta az említett jelvényt, de hogy pontosan melyik ághoz tartozott, és mely időszakban alkalmazták, arról egyelőre nincsenek információim. (SIEBMACHER IV/12., 1898. 90. o., 38. tábla „Gyulay b”.

⁷²SZEKERES, 2011.B. 33. o.; A címer négyelt pajzsban cseh oroszlánt, kettős keresztet, Árpád-sávokat és három dalmát leopárdfejet ábrázol. Hasonló címer látható a szászsebesi oltár predellájának bal oldalán, valamint II. Lajos király 1519-es dénárján.

⁷³A címet Kelemen Lajos már 1898-ban a bethleni Bethlen család jelvényeként azonosította. (KELEMEN, 1898. 608. o. 2. jegyz.) A bethleni Bethlen-család korabeli címerét lásd pl. LUKINICH, 1928. 24–25. o.

⁷⁴Kelemen Lajos szerint a leírt címer Varkocs Miklós szepesi várnagyé. (KELEMEN, 1977. 230. o. 20. jegyz.) Az általam ismert adatok alapján azonban úgy tűnik, hogy – amennyiben elfogadjuk a mennyezet korábban leírt datálását – a jelvény semmiképpen sem tartozhat Varkocs Miklóshoz, ugyanis ő viszonylag fiatalon hunyt el 1583-ban (NAGY XII. 64. o.), miután 1579-ben elvette azt a Hagymássy Margitot, aki első férje halála után nem sokkal, még 1583-ban Bocskai István felesége lett. (HORN, 2009. 176. o.) Vagyis csupán akkor kapcsolódhatna hozzá a címerkép, ha a mennyezetet a XVI. század második felére datálnánk. Ezt azonban sem a műemlék stílusa, sem a többi adat nem támasztja alá. Ráadásul Nagy Iván szerint a Varkocs „*család címerében liliom törzsek és sasszárnyak láthatók*” (NAGY XII. 65. o.), amit a Siebmacher-féle címergyűjtemény is alátámaszt. (SIEBMACHER, 1893. Wakócz) Ez a címerkép pedig semmiben sem egyezik meg gogánváraljai mennyezeten látható ábrázolással.

⁷⁵BALOGH, 1943. 299. o.; KELEMEN, 1977. 230. o. 20. jegyz.; Somi Józst Kinizsi Pál nevelte. 1494 és 1510 között temesi ispánként működött. Szapolyai István egykori nádor gyermekeinek gyámja volt. Többször harcolt sikeresen a török ellen, 1505-ben pedig részt vett a rákosi országgyűlésen. Erdély területén is jelentős birtokokat bírt. Felesége szerdahelyi Imreffy Márta volt, aki három gyermeket szült neki. Fia, Gáspár Perényi Gábor leányát, Margitot vette el. (NAGY X., 1863. 282–283. o.; MÉLTÓSÁGOK, é. n.) A Somi címer átlósan négyelt pajzsban ábrázolt négy heraldikai liliomot jelenít meg. (SIEBMACHER IV/15/2., 1893. 588–589. o.; SIEBMACHER IV/15/4., 1893. 418. tábla. Somi.) A gogánváraljai mennyezetet e címer egyszerűsített változata jelenik meg, az egyszerűsítés pedig korántsem szokatlan hasonló helyzetekben (viszonylag kisméretű felületen kellett látható és felismerhető módon megjeleníteni a címet).

⁷⁶KELEMEN, 1977. 230. o. 20. jegyz.

szereppel bírtak a korabeli Erdélyben, és azáltal, hogy a donátor saját címerét a többi között ábrázolta, önmagát is a befolyásos urak közé sorolta. A gogánváraljai kazettás mennyezet a címereknek tehát reprezentációs szerepük van.

Volt már róla szó, hogy a heraldikai rangsorban az uralkodói címer után a bethleni Bethlen-címer áll a főhelyen, vagyis ez lehet a mennyezet donátorának címere. Minthogy bethleni Bethlen V. Miklós (†1920)⁷⁷ 1501/1503–1519 között birtokos volt Gogánváralján,⁷⁸ a mennyezetet is erre az időszakra szokás datálni. Ugyanakkor II. Lajos (1516–1526) uralkodói címere még inkább leszűkíti a mennyezet készítésének idejét, egészen pontosan 1516–1526 közé datálja, ugyanis a korábban egyszerűen Jagelló-kori Magyarország címerként azonosított jelvény valójában II. Lajos királyi címere, és nem egyezik meg apja, II. Ulászló uralkodói címerével.⁷⁹ A 11. és a 8. kazettán látható címerek egyenkénti datálásából tehát kitűnik, hogy amennyiben a Bethlen címer datálása helyes, a gogánváraljai kazettás mennyezet 1516–1519 között készült.

III.3. A négyülékes stallum

Néhány éve kiderült, hogy a gogánváraljai templomban nem az onnan elszállított kazettás mennyezet az egyetlen fennmaradt középkori festett fa berendezési tárgy. Mihály Ferenc farestaurátor egy XV. század végi, XVI. század legelejei, hárs- és fenyőfából készült, festett és faragott négyülékes stallumot talált a nyugati karzaton,⁸⁰ amelyet a 2000-es évek végén a plébánia megbízásából meg is tisztított a több rétegnyi barna olajfestéktől. A műtárgy jelenleg a református templom szentélyének déli fala mellett van felállítva. Középkori szerkezetéből csupán a felső rész maradt meg: a főpárkány, a baldachin, a bal oldali halántékfal, valamint a háttámla egy része. A stallum alsó fele az előlappal, a felcsapható ülőlapokkal, az üléselválasztó falakkal és a kartámlákkal együtt teljes mértékben megsemmisült. Ezeket a részeket a restaurálás során új, a felső részhez illeszkedő szerkezettel pótolták.

A stallum főpárkányának felső része fogsoros, pártázatos faragású, a fogsorok kiemelkedő elemeire pedig homorú oldalú négyzetek kontúrjait rajzolták feketével. A főpárkány oldallapjain festett, késő gótikus ág- és levéldíszekből kialakított, feketével kontúrozott ornamentika látható. A sötétzöld háttérű díszítmény vízszintesen fut körbe a párkány oldalain;

⁷⁷ LUKINICH, 1928. 25. o.

⁷⁸ A befolyásos és gazdag főúr, Bethlen Miklós 1501-ben jutott hozzá gogánváraljai birtokaihoz. Ekkor ugyanis két várat cserélt el nádasdi Ungor (Hongor) Jánossal és Miklóssal Kisküküllő vármegyei birtokokért. A birtokcserét 1503-ban II. Ulászló is szentesítette. Váralja ugyanakkor nem volt sokáig Miklós tulajdonában, ugyanis 1519-ben több másik birtokával együtt eladta Lulay Jánosnak. (LUKINICH, 1928. 21. o., 35. o. 69. jegyz.)

⁷⁹ SZEKERES, 2011.B. 33. o.

⁸⁰ LÁNGI – MIHÁLY III., 2006. 56. o.

közepén piros ágdisz látható, amely köré sárgás-okkeres színű levéldíszek csavarodnak. Hasonló motívumokból kialakított, szalagszerű díszítések láthatóak a pad háttámlájának egyes részein is, többek között az ülések fölötti képmezőket függőlegesen elválasztó kereteken, valamint a csupán töredékében fennmaradt, a háttámlát a stallum alsó részétől elválasztó kereten is. Ezeken a részeken az ornamentika sötétebb háttérét belevésték a stallum faanyagába. A háttámla felső kerete is faragott. Felületén hullámszerű inda fut végig, az így kialakuló mezőkben pedig közepük fele bemélyülően faragott virágok (rozetták) láthatóak. Itt is a motívumok háttérét mélyítették ki, sötét színűre festve a mélyedéseket. A stallumnak ez a részlete többi, ízig-vérig késő gótikus részéhez képest reneszánsz jellegű. (El is válik a szerkezet többi részétől, stilisztikailag idegen rátétként hat, oda nem illő formaként.)

A háttámlán kialakított négy álló téglalap alakú mezőből csupán háromnak maradt fenn a díszítése (a balról számított második mező táblája hiányzik). Eredetileg mindhárom mező teljes felületét feketével kontúrozott késő gótikus növénydíszek borítják. A kazettákon egy körbe futó, növényi (az első és a harmadik mezőben) vagy geometrikus-patronmintás (a negyedik mezőben) díszítésű, festett keretben késő gótikus lombornamentika látható. Az első és a harmadik tábla díszítése csaknem teljesen megegyezik (bár a harmadik táblán a közbülső mező annyira megkopott, hogy díszítése alig vehető ki), ezért valószínűnek tartom, hogy a hiányzó második tábla rajza is azonos lehetett a negyedik mezőjével.⁸¹

A stallum sík, a háttámla fele enyhén lejtő baldachinján zöld alapra feketével felrajzolt levélornamentika látható. A szentélypadnak bal oldali halántékfala is eredeti. Ez az elem festetlen, de profilozott szélű téglalap alakú ablakot vágtak bele, amelynek felső részén csúcsíves betoldás látható.

⁸¹ EZT NEM AKAROD FŐSZÖVEGBE fölvinni (ide, a melléklet főszövegébe)?

Ez azért nem teljesen biztos, mert lehetséges, hogy a stallum eredetileg négyülékesnél nagyobb volt, és csupán később választották le egy részét. Erre több, nem teljesen egyértelmű jel is utal. Az egyik, hogy míg a háttámla jobb felső sarkában, egy címer látható (reneszánsz csücsköstalpú pajzsban elhelyezett háromlevelű heraldikai korona; a Pallas Nagy Lexikona szerint Brassó vármegye címere; PALLAS, 1893–1897. Brassó vármegye), a jobb felső sarokban nem találni ilyet, ráadásul az egész támlán végigfutó keret, amelynek végén a címer is megjelenik, a másik oldalon mintha el lenne vágva. A szentélypad felszabdálása melletti fő érvnek az tekinthető, hogy míg a háttámla jobb oldali képmezőjének kerete a stallum végénél, vagyis a jobb oldalon profilozatlanul zárul le, a baloldalon az első képmező keretének jobb széle is profilozott. (Profilozása jelenlegi állapotában restaurátori toldás, de a háttámla tetején végigfutó keretléc szerkezete és kiosztása igazolja, hogy a keret eredetileg is profilozott volt.) Ez arra utal, hogy a támla – és a pad – eredetileg tovább folytatódott még legalább egy mezővel. Ugyanakkor lehetséges, hogy a támla jobb oldalán is átalakították a keretet levágva az oldalából néhány centit, ugyanis ennyi díszítésének rajzából és a címer széléből egyaránt hiányzik. Úgy gondolom, ez az átalakítás nem jelenti, hogy a stallum ezen az oldalon is folytatódott volna – a címer megjelenése ugyanis a lezárást támogatja –, a keretet (ha egyáltalán valóban megcsönkítették) talán akkor csonkíthatták meg, amikor eltávolították a jobb oldali eredeti halántékfalat, amelynek helyén jelenleg új, a restaurálás során oda helyezett faelem áll (valószínűleg ugyanekkor távolíthatták el a szentélypad alsó részét is).

IV. Homoródszentpéter, karzatismellvéd

Homoródszentpéter a Nagy-Homoród völgyében, az egykori Udvarhelyszék (később Udvarhely vármegye, ma Hargita megye) területén fekszik, Székelyudvarhelytől 16 km-re, enyhén délkeleti irányba.⁸² Középkori, jelenleg unitárius templomát a XV–XVI. században átépítették. Lehetséges, hogy ekkor építették azt a festett karzatismellvédet,⁸³ amelynek maradványait Kelemen Lajos és Debreczeni László 1937-ben fedezett fel az egyik későbbi karzat alá szegve. A deszkákat 1943-ban adták el az Erdélyi Múzeum Egyesület által működtetett, kolozsvári székhelyű Erdélyi Nemzeti Múzeumnak.⁸⁴ Bár az emlék gyakorlatilag végig Kolozsváron maradt, a szakirodalomban Szabó T. Attila téves közlésének köszönhetően múzeumról múzeumra vándorolt. Először a székelyudvarhelyi, majd sepsiszentgyörgyi múzeum tulajdonaként említették a karzatdeszkákat, amelyekről csupán 2009-ben derült ki, hogy valójában végig a kolozsvári Történelmi Múzeum raktárában voltak.⁸⁵ A feltehetően a XVI. század első negyedében, leginkább az 1520-as években készített⁸⁶ karzatdeszkák az évszázadokat egy újkori karzat szerkezetébe beépítve vészelték át, ugyanis a késő középkori karzatos – feltehetően a templomot 1758 k. károsító tűzvész rongálásai miatt – elbontották, faanyagát pedig felhasználták az új karzat elkészítésekor.⁸⁷

A deszkákról elsőként Balogh Jolán írt 1943-as monumentális monográfiájában (*Az erdélyi renaissance I.*): „A karzattól nyolc festett deszka maradt fenn töredékes állapotban. Egy-egy négyszögletes mezőt elfoglaló díszítmény 2-2 deszkára terjed ki. (...) egy-egy teljes festett mező kb. 90 x 80 cm lehetett. (...) az egyik, mezőben Magyarország címere a hasított pajzs jobb felén a vágásokkal, a másik mezőben szintén címerpajzs, valószínűleg a donátor elmosódott címerével: három levélből kinyúló virág”.⁸⁸ A homoródszentpéteri karzatról részletesebb tanulmányt Balassa M. Iván jelentetett meg 2009-ben és 2010-ben. Kutatásai során kiderítette, hogy a karzatnak nem nyolc, hanem összesen tizenegy deszkája került múzeumba,⁸⁹ ráadásul egy harmadik címet is felfedezett a deszkákon, pontosabban megtalálta egy négy sárkányfogas címeres mező jobb felét.⁹⁰

⁸² SZABÓ II., 2003. 909–910. o.; LELKES, 2011. 301. o. – A település ma Románia területén található. Hivatalos román neve *Petreni*, de *Sîn-Petru-Homorodul*ként és *HomorodSânpetruk*ként is emlegetik.

⁸³ BALASSA, 2009. 575. o.

⁸⁴ BALASSA, 2010. 5. o.

⁸⁵ BALASSA, 2009. 574. o.

⁸⁶ Az emlék datálását stíluskritikai alapon még Balogh Jolán végezte el (BALOGH, 1943. 300. o.), amit a műtárgyról szóló szerzők azóta sem vitattak.

⁸⁷ BALASSA, 2010. 574–575. o.

⁸⁸ BALOGH, 1943. 300. o.; A második címet Balogh leírása alapján Kelemen Lajos Varkocs címerként azonosított. A kérdésről bővebben lásd jelen melléklet III.3. fejezetének 74. jegyzetét..

⁸⁹ BALASSA, 2010. 3. o.

⁹⁰ BALASSA, 2010. 7–8. o.

A múzeumban fellelhető deszkák közül néhány nagyon rossz állapotban van. A jobb megtartású deszkák közül hét meglehetősen primitív módszerrel össze van illesztve, a maradék négy, szabadon álló deszka festése pedig jóformán az értelmezhetetlenségig megkopott.⁹¹ Ha feltételezzük, hogy a középkori karzat a templomhajó nyugati végében állt, és figyelembe vesszük az épület ezen részének szélességét, valamint a fennmaradt deszkák átlagméretét, akkor a karzat eredetileg maximum 18 deszkából, vagyis kilenc mezőből állhatott. Ezek közül jelenleg csupán egy mező összeállítása ismert (a Magyarország címerét ábrázolóé), vagyis – amennyiben Balassa M. Iván elmélete helytálló – a meglévő deszkák között lennie kell még legalább egy párnak. Hogy a mezőket nem sikerült összeilleszteni, valószínűleg rossz állapotuknak köszönhető,⁹² a maradványok ugyanis sokat romlottak az elmúlt évtizedekben. A Balogh Jolán által 1943-ban közölt fényképeken még sok olyan részletük kivehető, amely mára eltűnt. Ugyanezen okból a karzat színezése is csupán részben rekonstruálható, az viszont biztosnak tűnik, hogy ornamentumainak polikrómiája igencsak hasonlít a gogánváraljai kazetták színezéséhez. A két emlék díszítményei, a rajtuk megjelenő formák és motívumok is hasonlítanak, mindkettő „*stílusa kevert, átmeneti jellegű*”, bár a szentpéteri deszkák „*puhább, mondhatni renaissance-osabb levélmintái már a fejlődés későbbi fokát képviselik, (...) könnyed puhaság jellemzi a vonalvezetést, laza ritmus a lombdíszek hullámozását*”.⁹³ A mellvéd deszkáin olyan ujjas levelek is megjelennek, amelyek festett változataival más emléken nem találkoztam (, 1. deszka), hasonló jellegű laposan faragott díszítmények azonban több stallumon is láthatóak, pl. a szászbogácsi stallum könyöklőjének elő- és oldallapján.

V. Magyarsáros, néhai kazettás mennyezet

Magyarsáros a Sós-patak völgyében, az egykori Kis-Küküllő vármegyében (ma Maros megye), Dicsőszentmártontól kb. 8 km-re, délkeletre fekszik.⁹⁴ A település Ádámostól sincs messze. Amennyiben az 1803. április 14-én kelt generális vizitáció igazat szól, a falu XIV. század elején épült, a XX. század elején elbontott templomában⁹⁵ egy 1499-es mennyezet volt felállítva ” *Hoc opus exstructum tempore VI Ladislai Regis A. 1499*. Más mellette lévő Táblán ismét ilyen írás: *Hoc laquear exstru-eatr. regnante Leopoldo Imperatore Romanor.*

⁹¹ Köszönettel tartozom Miklós Melindának, aki lehetővé tette, hogy megnézzem a kolozsvári Történelmi Múzeum raktárában tárolt homoródszentpéteri karzatdeszkákat és egyéb templomi fa berendezési tárgyakat.

⁹² BALASSA, 2010. 8–9. o.

⁹³ BALOGH, 1943. 119. o.

⁹⁴ SZABÓ I., 2003. 361. o.; LELKES, 2011. 433. o. – A település ma Románia területén fekszik. Románul *Deleni*-nek hívják, régebb *Șarșul Ungureșc*-ként *Șaroș*-ként is emlegették. Németül *Kleinfaken* vagy *Schärschken* a neve.

⁹⁵ LESTYÁN, 2000. Magyarsáros.

Tranniae sub Belligerio exente Gubernatore Georgio Bánffi de Losontz; Procuratore Groso Dno Stephano Sá-ros i de Kis Sáros Supremo Judice Cottus de Küküllő Ano Doni 1595. Mense Septenbr. A' Menyezet közepin égy keresztül nyulo Párkányon: Tempore Pas-toris Sámuelis Pesti de Kolosvár, Rectoris vero Johannis K. Sz. de Sepsi Sz. Ivány Ministris Ecclae Sáros, Aedilium vero Andreae Maxai Nobilis, et Micha-elis Birtalan Providi de diéta Kis Sáros Ano 1595. Nap nyugot felől más ke-resztül nyulo párkányon ilyen írás: Georgius Dresel Fischler Mediensis.”⁹⁶A felirat tanúsága szerint tehát a magyarsárosi templom alapvetően XVII. század végi (1695-ben kiegészített) mennyezete középkori, 1499-es részeket is tartalmazott. Hogy XV. század végén készült mennyezete eredetileg kazettás avagy hosszúdeszkás volt, az a szöveg alapján nem dönthető el (a vörös keretekre való utalás csupán azt bizonyítja, hogy a XIX. század elején – valószínűleg – kazettás szerkezetüként állt), más adat pedig nem ismert a megsemmisült emlékről.

VI. Miklóstelke, kazettás mennyezet/stallum négy táblája

Miklóstelke az egykori Nagy-Küküllő vármegye területén (ma Maros megye) fekszik, délkeleti irányba kb. 18 km-re Segesvártól.⁹⁷ Evangélikus, mostani formájában 1521–1524 között épült templomának helyén már 1332-ben is egyház állt. Jelenleg szentélyét és hajóját is egyidős késő gótikus csillagboltozat fedi.⁹⁸ Amint arról már szó esett, a miklóstelki egyházban Mihály Ferenc farestaurátor a nyugati karzat alján néhány éve négy stilisztikailag a XVI. század első negyedére datálható, viszonylag nagyméretű táblát talált, amelyet egy néhai kazettás mennyezet fennmaradt darabjaiként írt le.⁹⁹ A kazetták jelenlegi állapotukban a fal felőli oldalukon jóval hiányosabbak, mint a többi részükön (míg a fal felőli oldalukról szinte teljesen lekopott a festék, színezésük is alig kivehető, a faltól távolabb eső részeiken jóformán tökéletes állapotban maradtak fenn, megőrizve eredeti, élénk, életteli polikrómiájukat), ami arra utal, hogy viszonylag rég állhatnak jelenlegi helyükön. A téglalap alakú táblák szerkezete nagyon hasonló az ádámosihoz, valamennyi egy hatalmas, részben vagy egészében cserelévelből felépülő, nyolcszirmú rozettát mintáz, eredeti lécezetükön pedig babérfüzér fut. A négyből három kazettának a rozettája babérfüzéres koszorúba van írva. A táblák viszonylag szűk skálán mozgó színezése (az élénkpiros és a világoszöld dominál, amelyet sárgás-okkeres árnyalatok egészítenek ki, valamint a háttér hidegszürkés-kékes színezése) is hasonlít az

⁹⁶ SÁNDOR, 1999. 44. o.

⁹⁷ SZABÓ I., 2003. 283. o.; LELKES, 2011. 459. o. – A település ma Románia területén található. Román neve *Cloașterf*, de *Micloșaként* is emlegetik. Németül *Klosdorfnak* hívják.

⁹⁸ MIKLÓSTELKE, é. n.

⁹⁹ LÁNGI – MIHÁLYI, 2002. 76. o.

ádamosi képmezőkéhez, már amennyire az utóbbiak rendkívül sérült és kopott kifestése összehasonlítási alapként szolgálhat. A miklóstelki kazettákon ugyanakkor több a reneszánsz jellegű motívum, bár itt sem találkozunk azzal a tisztán reneszánsz felfogással, amely később, a XVI. század második felében jelenik meg, pl. az 1565-ös évszámos besztercei kétülései stallumon.

Logikus következtetésnek tűnhet, hogy a miklóstelki maradványok egy, a templom átalakítása során felállított kazettás mennyezet utolsó fennmaradt részletei, s így leginkább az 1520-as évek második felére datálhatóak. Ugyanakkor ha figyelembe vesszük, hogy a templom boltozott, nehéz elképzelni, hogy eredetileg hol lehettek felállítva. Díszítményei nagyon hasonlítanak az ádamosi kazettákéhoz és a nagybaromlaci stallum mezőinek ornamentumaihoz. A három emlék nagyjából méretben is megegyezik, a különbség leginkább abban ragadható meg, hogy a baromlaci stallum tábláinak főbb kontúrjait faragással a bútoraanyagába mélyítették. Reneszánsz jellegű stílusuk alapján a miklóstelki és baromlaci kazettáknak valamivel későbbieknek kellene lenniük az ádamosiaknál; ha a reneszánsz stílusjegyeket időhatározó tényezőként vesszük számításba – ami nem biztos, hogy helyes, hisz a baromlaci stallum felirata alapján 1524-es,¹⁰⁰ vagyis két évvel korábbi az ádamosi 1526-os stallumnál –, a három emlék közül a miklóstelkit ítélnénk a legújabbnak. Az utóbbi műtárgy az előbbinél valamivel későbbre való datálása mellett szól az is, hogy az ádamosi és a baromlaci emlékek között szorosabb a formai hasonlóság, mint a miklóstelki képmezők és az ádamosi mennyezet között. Az utóbbi két emlék hasonlósága leginkább néhány alapotívum szintjén ragadható meg, pl. mindkettőn megjelennek a csereleves rozetták, bár eltérő formában, az viszont határozottan párhuzamként fogható fel, hogy a babérfüzéres szalag ádamosi változatához hasonló, bár valamivel díszesebb (csipkézett elemekből álló) jelenik meg a miklóstelki táblák keretein is.

A miklóstelki és a nagybaromlaci táblák hasonlósága alapján előbbieket akár stallum maradványai is lehetnek, bár eltérés, hogy a baromlaci kazetták festettek és faragottak, a miklóstelkiek azonban csak festettek. Ennek ellenére valószínűbbnek tartom, hogy a miklóstelki képmezők valóban stallum-, nem pedig mennyezetmaradványok, mert így származásuk is magyarázatot nyer, ugyanis mennyezetként a baromlaci templomban kevésbé értelmezhetőek (másik templomból való átszállításuk pedig eléggé valószínűtlen), stallumként

¹⁰⁰ A stallum datálása vitatható, az évszám feloldható 1524-ként és 1526-ként is. A gogánváraljai – amúgy stílusztikailag nagyon hasonló – felirattal összehasonlítva úgy vélem, hogy a baromlaci stallumon 1524-es évszám szerepel. (A kérdésről bővebben lásd a 103. jegyzetet.)

viszont akár a templom 1521–1524-es újjáépítése alkalmából is készülhettek, esetleg valamivel később, amit stílusuk is alátámaszt.

VII. Nagybaromlak, stallum

Nagybaromlak 16 km-re fekszik Medgyestől, délnyugati irányba. Egykor Nagy-Küküllő vármegyéhez tartozott, ma Szeben megyéhez.¹⁰¹ A település XIV–XV. századi szász erődtemplomának szentélyében, a déli fal mentén egy hétülékes stallum áll.¹⁰² A szentélypad háttámlájának középső mezejében, egy tárcsapajzsban az 1524-es évszám olvasható.¹⁰³ A tárgynak jóformán a teljes felülete festett, a motívumok főbb kontúrait pedig minden esetben (a főpárkány profilozott részeit és a háttámla keretléceit kivéve) belevésték a pad faanyagába. A stallumnak csupán az alsó, ülésekkel ellátott része festetlen.

A stallum kazettás szerkezetű, vagyis az ülések beosztása szerinti hét mezőre van felosztva baldachinja és háttámlája, a könyöklő pedig öt mezőből áll. A szentélypad párkányzata vízszintes tagolású, erősen előreugró és bonyolult profilozású főpárkányát különböző reneszánsz szalagdíszekkel festették, míg a párkányzat oldalain hosszú ágmotívum fut végig, amelyből szabályos közönként ágcsonkok ágaznak le mindkét irányba. Az ág köré szalag csavarodik. A stallum meredek-íves baldachinját festett függőleges sávok hét, nagyjából négyzetes mezőre osztják. Ezekben összesen öt motívum váltakozik (az első és a harmadik, valamint a második és a negyedik mező egyforma). A páratlan számú mezőkben késő gótikus levéldíszekből felépített, négy vagy nyolctagú rozetták láthatóak, míg a páros számúakban nyolctagú, körömvirághoz hasonlóak (a virágok szirmai több koncentrikus körben helyezkednek el, csúcsaik pedig homorúak). A mezőket elválasztó sávok vízszintesen

¹⁰¹ SZABÓ II., 2003. 1106. o.; LELKES, 2011. 471. o. – A település ma Románia területén fekszik. Románul jelenleg *Valea Viilor*-nak nevezik, korábbi neve *Vorumloc* vagy *Vurmloc* volt. Németül *Wurmlochnak* hívják.

¹⁰² A műtárgy elég jó állapotban van, az eleje állított könyöklő viszont már kevésbé, az alsó részei ugyanis annyira hiányosak, szüették és korhadtak, hogy a szerkezethez később hozzátoldott merevítő elemek nélkül valószínűleg összerogyna. Ráadásul terítőkkal van letakarva, amely alá katica-szerű bogarak költöztek be.

¹⁰³ Az évszámot Balogh Jolán 1526-ként oldotta fel. Nem tudom, személyesen látta-e a stallumot, vagy csupán fényképről ismerte-e (amennyiben csupán fényképen látta, tévedése érthető), de az általa közölt – részleteiben nem túl pontos – rajz alapján nem vette észre, hogy az utolsó, általa 6-osnak olvasott számjegy vonala, miután a számjegy alján visszafordul, nem kanyarodik vissza, hogy bezárja a számjegy hasát – mint ahogyan azt az ádamos kazettán teszi, bár ott a visszakanyarodó vonal nem ér el a 6-os föléig –, hanem felfele halad tovább elmetszve a számjegy fülét. Ha a véső befejezte volna az ívet, 8-as számot rajzolt volna, a stallumon viszont egy fél 8-as látható, ami a középkori gyakorlat szerint 4-esként, nem tükrözött 6-osként olvasandó. A különbséget elég nehéz észrevenni – nekem is csak akkor sikerült, amikor a címerleírás készítése során részletesebben megnéztem a feliratot és stílusát –, mert a tábla deszkahatára éppen ott halad keresztül, ahol a vonal keresztezi önmagát, de amint észrevettük, hogy az alakzatnak két szára van, egyértelművé válik, hogy a szám 4-es. Ezt a besztekercei kétülékes, 1565-ös felírtos stallum évszámának rajzolata is alátámasztja, amelyen a hatos egészen 0-szerű, ugyanis a vonal itt sem fordul vissza megszokott módon kialakítva a 6-os számjegy jól ismert hasát, hanem továbbhalad és már-már bezárja a kört, de mégsem, a számjegynek marad egy kicsiny füle, így egyértelmű, hogy 6-os (a műtárgy stílusa alapján sem lehet 1508-as!).

és függőlegesen is szimmetrikus reneszánsz díszítményekkel ékesek. A baldachin szélein a párkányzaton már leírt ágas-szalagos sáv fut, ezúttal függőlegesen.

A stallum hátlapjának hét álló téglalap alakú mezejében is a baldachinon váltakozó díszítménytípusok jelennek meg, bár fordított sorrendben és nem csupán festve, ugyanis főbb körvonalait bele is vésték a szentélyszék faanyagába. Itt a páratlan számú táblákon láthatóak a körömvirág-szerű rozetták, ezúttal egyéb reneszánsz ornamentumokból koszorúszerűen felépülő díszítmények által övezve, míg a páros számú táblákon nyolctagú, lombdíszezből vagy ágakból és virágokból felépülő díszítmények találhatók. Az utolsó tábla hiányzik. A mezők keretezését márványozást imitáló (?) festés borítja.¹⁰⁴ A szentélypad halántéklapjai mindkét oldalukon reneszánsz motívumokkal díszítettek, a külső oldalon különösen szép reneszánsz kancsóból nőnek ki a növényi díszítmények.

A szentélypad alsó fele is igényes kiképzésű. Az ülés-elválasztó falak áttörten faragott szélűek, a korra jellemző felcsapható üléstámláikat ugyan valamikor kicserélték, de alakjukat őrzik az ülés-elválasztók falaiba mélyített vájatok. A kartámlák kialakítása úgy történt, hogy az üléselválasztó falakra vízszintes elhelyezett lapból körte alakú mélyedéseket vágtak ki az ülések fölötti részeken. Ez a forma ugyancsak jellemző az adott időszakra.

A stallum előtt álló könyöklő igencsak átalakított formában maradt fenn. Eredetileg egy darabból és öt, nagyjából négyzet alakú mezőből álló előlapját kettévágták a harmadik és a negyedik mező közötti keret bal oldalán. Ezután, hogy kialakíthassanak egy bejáratot az ülések fele, leszelték a harmadik mező nagyobbik részét (kb. háromnegyedét), majd az így nyert előlap-darabot fejjel lefele fordítva visszahelyezték a stallum bal oldala elé, a másik részt pedig meghagyták eredeti helyén. Így az előlap két oldala között nyílás alakult ki, amelyen át szemből is megközelíthetőek az ülések. A régi, megcsonkított, levéldíszes oldallapokat ennek két oldalán helyezték el, a könyöklő szélső oldalait pedig festetlen deszkákból álló oldallapokkal zárták le.

Az eredeti előlapnak a harmadik mező eltávolított részein kívül az összes babérfüzéres szalaggal díszített keretléce megvan. A mezők közül az eredetileg harmadik, jelenleg első, csonka mezőben fennmaradt az egyik eredeti – festett és valószínűleg nyolctagú, levéldíszezből kialakított rozettával díszített – tábla töredéke. Ennek érdekessége, hogy amikor megcsonkították, nem kettévágták, hanem mindkét oldalából eltávolítottak egy-egy darabot. Hogy az eredeti összeállításban, ép állapotában melyik mezőben volt elhelyezve,

¹⁰⁴ A keretek lécei festettek, de hogy pontosan milyen motívumokkal, az kopottságuk és szennyezettségük miatt nem határozható meg egyértelműen. Még abban sem vagyok teljesen biztos, hogy ezek eredeti, középkori keretek.

nem lehet kikövetkeztetni. A jelenlegi második és harmadik (eredetileg második és első) mező középkori képtáblái már nincsenek meg, helyükre festetlen, újkori deszkalapokat helyeztek. Kivételt képez ez alól a második mező bal oldali része, ahol felfedezhető egy – elmosódott díszítése alapján – hiányos, eredetileg festett, talán négyágú leveles rozettát ábrázoló tábla, amely – amennyire ez kivehető a rendkívül rossz állapotú festése alapján – fénykorában álló téglalap alakú lehetett. A tábla díszítése annyira rossz állapotban van, olyan mértékben kopott le, hogy a helyszínen, a templom félhomályában nem is ismertem fel, csupán utólag, a stallumról készített fényképeket nézegetve.¹⁰⁵ A könyöklő bal oldalán a jobb oldallal ellentétben megmaradtak az eredeti táblák. Itt a bal oldali (negyedik) mezőben egy négyágú, átlósan elhelyezett, közepén nyolcágú rozettával díszített motívum, a jobb oldaliban (ötödik) pedig egy tizenhat tagú, ágakból és levelekből kialakított díszítmény látható, amely nagyon hasonlít az ádámosi kazettás mennyezet ötödik kazettaoszlopának díszítményeihez.

A könyöklő nem csak beosztásában (a stallum többi része az ülések számának megfelelő, vagyis hét képmezőre vannak felosztva, míg a könyöklő ötre), hanem stílusában is eltér a pad többi részétől, utóbbiak díszítményei ugyanis polikróm (szürkés-kék, sárgás-barnás-okkeres) színezésűek, míg a könyöklőt csupán a barna különböző árnyalataival festették ki. Itt a díszítmények háttére egységesen sötét színű, míg a motívumok lavírozott festésűek.¹⁰⁶ A stallum tábláinak díszítményei nagyon hasonlítanak az ádámosi mennyezet kazettáinak motívumaihoz, különösen a könyöklő, leszámítva azt, hogy a baromlaki festett díszítmények főbb vonalait bele is vésték a stallum anyagába, míg Ádámoson egyszerű festéssel találkozunk.

VIII. Nyárádszentlászló, sekrestyeajtó

Nyárádszentlászló az egykori Maros-Torda vármegye területén (ma Maros megye), Marosvásárhelytől kb. 18 km-re, délkeletre fekszik. A középső-nyárádmenti falu a Nyárad

¹⁰⁵ Az első ötletem az volt, hogy ez a kazetta lehetett hiányozhat a stallum háttámlájának utolsó mezőjéből, de rájöttem, hogy a szentélypad összes festett része bevált kontúrú, a megtalált kazetta pedig nem az, vagyis nem származhat a stallumról. (Eredetéről bővebben lásd a következő jegyzetet.)

¹⁰⁶ A szentélypad és a könyöklő eltérései (beosztás, színezés) miatt lehetségesnek tartom, hogy a könyöklő eredetileg nem ahhoz a padhoz tartozott, amely előtt ma áll. Ebben az esetben a nagybaromlaki templomban lennie kellett egy másik, monokróm, de nagyon hasonló felépítésű és stílusú stallumnak, vagy mellvédnek, amelyről átkerült a jelenleg könyöklőként funkcionáló elem a szentélypad elé. Amennyiben a könyöklő máshonnan került át jelenlegi helyére, az ajtó fentebb leírt kialakítási módja nem biztos, hogy minden részletében helytálló. Azért nehéz eldönteni, hogy a két elem eredetileg is egybetartozott-e, mert díszítményeik és a rajtuk megjelenő kifestés stílusa (lavírozás) nagyon közel áll egymáshoz, ráadásul csupán néhány elem utal arra, hogy nem feltétlenül tartoztak mindig egybe. A kérdést eldöntő bizonyítékot eddig még nem találtam, ugyanakkor úgy gondolom, a két elem – akár eredetileg is összetartoztak, akár nem – ugyanannak a mesternek vagy műhelynek a munkája.

jobb partján, a Nyomát-patak torkolatánál található.¹⁰⁷ XIII. századi, az idők folyamán többször átépített templomából az Erdélyi Múzeumba, onnan pedig a kolozsvári Történelmi Múzeum gyűjteményébe került az egyház késő gótikus ajtaja, amely a sekrestyéből a toronyba vezető nyílást zárta. Múzeumba szállításakor egy másolatot helyeztek el a falu templomában.¹⁰⁸ A műtárgy jelenleg a Történelmi Múzeum raktárában található, elég nehezen hozzáférhető. Az ajtó hátoldalán Lestyán Ferenc szerint a következő felirat olvasható: H[IC] F[UIT] STEPHANUS KÜS A[NNO] D[OMINI] 1688.¹⁰⁹

Az ajtó szerkezetileg négy magas, keskeny mezőből épül fel, amelyeket profilozott szélű keretdeszkák tartanak össze. A keret az ajtó alján jóval szélesebb, mint a többi részen. Az ajtó felső két mezejének felső oldalai mentén nincs keretezés, helyette egy csúcsíves timpanonszerű elem zárja le az ajtót. A műtárgy oldalsó és alsó keretdeszkáin az ádámosi léceken megjelenő díszítményekhez hasonló szerkezetű, de némiképp eltérő jellegű díszítmény fut körbe: egy középső ágra csavarodó levéldíszes inda. A díszítmény nem csak festett, faragott is, háttérét a hordozóba mélyítették, és a levelek erezetét is faragott vonalak érzékeltetik. Hasonló, bár szellősebb, és rajzolatában bonyolultabb a timpanon majd' teljes felületét is kitöltő háromszögének ornamentikája. Ezen a részen csakúgy, mint az ajtó alsó deszkáján a levelek többnyire csúcs nélküliek, íves végződésűek. A közbülső keretléceken 14–16 szirmú, rozettaszerű, belsejük felé mélyülő faragású, reneszánsz jellegű virágok jelennek meg szabályos közönként. S-alakú gótikus lombdíszek kötik össze őket. Az ajtó mezői is festettek, bár a festésük annyira rossz állapotban van, hogy mára szinte lehetetlen meghatározni, hogyan nézett ki. Az biztos, hogy a felületeket átlós vonalakkal rombuszhálóra osztották, de hogy az így kialakuló, viszonylag kisméretű mezőkben volt-e díszítés, csaknem megállapíthatatlan.

IX. Székelydália, a szentély boltozatfestménye és a hajó egykori kazettás mennyezet (?)

IX.1. A falfestmények általános adatai

Székelydália a néhai Udvarhelyszék egyik települése volt (később Udvarhely vármegye, ma Hargita megye). Az Ége-patak völgyében fekvő település Udvarhelytől déli irányban nagyjából 13 km-re található.¹¹⁰ A XIII–XIV. század fordulóján emelt, jelenleg református

¹⁰⁷ SZABÓ II., 2003. 914. o.; LELKES, 2011. 502. o. A település ma Románia területén fekszik. Román neve *Sânvăsii*, esetleg *Sânlaslău-Niragiului*.

¹⁰⁸ BALOGH, 1943. 327. o.; LESTYÁN, 2000. Nyárádszentlászló.

¹⁰⁹ LESTYÁN, 2000. Nyárádszentlászló.

¹¹⁰ SZABÓ I., 2003. 349. o.; LELKES, 2011. 626. o. – A település ma Románia területén található. Magyarul *Magyardálya*nak is hívják. Hivatalos neve románul *Daia Secuiască* és *Dalia* néven is emlegetik.

templomként működő egyházának szentélyét a XV. század végén újjáépítették.¹¹¹ Ekkor készülhetett máig álló szentélyboltozata, amelyet késő gótikus növénydíszes kifestés borít. Ezt érdekes módon sosem meszelték le. A boltozati festéssel egyidős lehet az a vöröses, növényi indákat imitáló sormintából álló fríz, amelyet egy, a jelenlegi 1630-as kazettás mennyezetnél korábbi sík famennyezet kiegészítő díszítményeként festhettek fel. A fríz nyomait a hajófalak alacsonyabb részein tárták fel, amiből arra következtethetünk, hogy a székelődályai templom hajójában már a késő középkorban is állt egy – talán kazettás, de – minden bizonnyal festéssel díszített (amennyiben a mennyezet deszkázata festetlen lett volna, nem valószínű, hogy bajlódtak volna a falkorona feldíszítésével), fából ácsolt síkmennyezet, amelyet valamikor 1630 előtt, vagyis a jelenleg is látható famennyezet felállítását megelőzően bontottak el.¹¹²

A dályai boltozat majd’ teljes felületét zöld, elsősorban indákból és levelekből álló ornamentális festés borítja. A boltozati bordákat okkeres-bordós-barna alapszínű babérfüzéres sávok díszítik, a boltmezők felületét pedig a bordó, az okker és a barna különböző árnyalataiban pompázó alapon zöld növényi ornamentika fedi. A levéldíszek között élénk színekben pompázó, többször rozettákat formázó virágok is láthatóak, valamint különböző profán alakok és jelenetek tűnnek fel. Utóbbiak majdnem minden esetben zöld színűek, így szinte teljesen beleolvadnak a mennyezet ’erdejébe’. A festményen megjelenő állat- és emberalakok, drôlerie-figurák (pl. turbános-kaftános férfialak, kalapos fiú kendős, guzsalyt tartó leányalakkal, groteszk fejek, hal, mókus) környezetük szerves részét képezik. Érdekes, hogy annak ellenére nem festettek a mennyezetre egyetlen szent-alakot, bibliai vagy egyéb keresztény hitvilághoz kapcsolódó jelenetet sem, hogy a mennyezetfestés a templom legfontosabb szakrális terét, a szentélyt borítja be’. Sőt, szentek alakjai helyett nyolc címer jelenik meg a boltmezőkben.

IX.2. A festett boltozat címerai és tanulságai

A dályai címerek reneszánsz csücsköstalpú pajzsai párosával, egymással szembeállítva rendezték el. Főhelyen, azaz a legkeletibb sor heraldikai jobb oldalán II. Ulászló király címerét ábrázolták,¹¹³ vele szemben pedig Barlabássy Lénárd erdélyi alvajda, székel

¹¹¹ MOLNÁR, 2012.

¹¹² LÁNGI – MIHÁLY I., 2002. 104–105. o.

¹¹³ E címer királyi méltóságot kifejező ötszirmú heraldikai koronával ékesített négyelt pajzsának első mezeje vörössel és ezüsttel hétszer vágott. A második és a harmadik, vörös borítású mezőkben egy-egy jobbprofilban ábrázolt, ágaskodó, ezüstkoronás, kétfarkú ezüst oroszlán látható (cseh oroszlánok), míg a negyedik mező ezüsttel és vörössel vágott hétszer. A címer arany borítású doborpajzs alakú szív-pajzsában szemből megjelenített, fejét jobbra fordító, kiterjesztett szárnyú ezüst sas jelenik meg (lengyel sas). A leírt címerkép II.

alkapitány tulokfejes címerét.¹¹⁴ A következő sorban heraldikailag jobbra a régi székely címert helyezték,¹¹⁵ míg a bal oldalon a szász Universitas szív alakú leveles címere tűnik fel.¹¹⁶ A harmadik sorban Brassó¹¹⁷ és Nagyszeben,¹¹⁸ a negyedikben pedig Segesvár¹¹⁹ és az Árpád-sávós¹²⁰ címer látható. Utóbbi valószínűleg Beszterce városának régi címereként

Ulászló uralkodói címerével egyezik meg (SZEKERES, 2011.B. 33. o.), amelynek analógiái megjelennek többek között a csíksobottfalvi és a csíkszentléleki oltárok predelláin, valamint a segesvári Hegyi templom 1495-ös ajtaján. De a Kárpát-medence más területeiről is ismerünk II. Ulászló-címereket. Sopron területén pl. egy, a múzeumi felirata alapján 1500 körüli időszakra datált kőből faragott címerkép azonosítható II. Ulászló királyi címerével. A korábban leírttól mindössze annyiban tér el, hogy harmadik mezejében nem cseh oroszlán, hanem a szív-pajzsban megjelenő lengyel sassal megegyező ábrázolás látható.

¹¹⁴ A címer szemből megjelenített arany tulokfejet ábrázol vörös mezőben. Az állat ezüst szarvai között aranyszínű fogyó hold és hatágú csillag látható. Az ábrázolás Barlabássy Lénárd erdélyi alvajda, székely alispán címerével azonosítható. (SZEKERES, 2011.B. 33. o.) Bár a főúr különböző időszakokból származó pecsétjei (pl. 1507-es, 1524-es) részleteikben eltérnek egymástól, mindben közös, hogy a képből kinéző tulokfejet ábrázol. Az állat szarvai között azonban csillag, korona vagy galamb is feltűnhet. Utóbbira az 1512-ben felszentelt (HALMOS, 2009. 371. o.) gyulafehérvári Lázói-kápolna késő gótikus mennyezetének egyik címérképe a példa. Az itt megjelenő ábrát felső részének LB monogramja alapján azonosíthatjuk az alvajda címereként. (BALOGH, 1843. 234. o.) Barlabássy Lénárd jelvénye az általa építtetett héderfői kúria felíratos (1508) reneszánsz kapuszemöldökén is fennmaradt. (BALOGH, 1843. 82. o.) Itt a tulok szarvai között a dályai ábrázoláshoz hasonlóan egy hold és egy csillag jelenik meg.

¹¹⁵ A címer fehér felhőből kinyúló, kardot tartó, ezüstpáncélos, könyöknél derékszögben meghajló jobb kart ábrázol vörös mezőben. A kardra ötleveles heraldikai aranykorona, ezüst szív és arany medvefej van feltűzve, a medvefej jobbán csökkenő arany holdsarló, balján hatágú aranycsillag látható. A címeren a kéz – a megszokottól eltérő módon – hátra fordul, azaz a heraldikai udvariasság elve szerint a királyi címer felé. A kép a régi székely címert jeleníti meg. (SZEKERES, 2011.A. 18. o.) Hasonló ábrázolással találkozhatunk pl. a csíksobottfalvi oltár predelláján, de a bögözi református templom egyik gyémántján is ugyanezek a címerelemek szerepelnek, bár ott a korona nem a kardra tűzve, hanem a pajzs alján jelenik meg, a páncélos jobbkar pedig belőle emelkedik ki.

¹¹⁶ A címer vörös mezőben aprócska, csúcsára állított egyenlő oldalú háromszög csúcaiból kiinduló, szív alakú ezüstleveleket ábrázol (hármat). A jelvény a szász Universitas címereként értelmezhető. (SZEKERES, 2011.B. 35. o.) A pajzs felső felében koronával bővített változata egy körirata szerint a szász nemzethez tartozó XV. századi pecsétlenyomaton is megjelenik (KEMÉNY, 1843. 20. tábla 58. kép; a latin körirat szövege: t • s[igillum] • minus • SeptemSedium • Saxonicalum •; jelentése: a hét szász szék kisebb pecsétje; lásd még: SZEKERES, 2011.B. 35. o.), valamint egy másik, körirata szerint Szekesszékhöz tartozó pecsétlenyomat harmadik pajzsán is. (KEMÉNY, 1843. 19. tábla 57. kép.) Utóbbi négykaréjos keretben összesen három pajzsot jelenít meg úgy, hogy csúcsára állított háromszög alakban elhelyezve ábrázolja őket. A felső pajzsokon korona nyugszik. A pecsétlenyomat latin nyelvű körirata: : S[IGILLUM] • CIBINIENSIS • PROVINCIE • AD RETINENDAM • CORONAM •. Jelentése: a korona számára fenntartott szebeni kerület pecsétje.

¹¹⁷ A címer ezüsttel és vörössel négyelt pajzsában ötleveles heraldikai koronából aláereszkedő szerteágazó gyökér jelenik meg. A jelvény mázai váltakoznak, az ezüst mezőkön vörössel, a vörösökön ezüsttel van megrajzolva a címerkép, amelynek első mezeje ezüstborítású. A címerkép Brassó városáé. (SZEKERES, 2011.B. 35. o.) Hasonló, felirata szerint 1559-es ábrázolást láthatunk (osztatlan pajzsban) a város nyugati kapuja fölött (ún. Katalin kapu). A címer a városban vert 1612-es tallérokra is szerepel, ezek latin nyelvű köriratának (NOS IN NOM[INE] : DOM[INI] : CONFIDIMUS : 1612 •) jelentése: Mi Isten nevében bízunk, 1612.

¹¹⁸ A vörössel és zölddel vágott címerpajzsban (a címer állapota miatt a vágás nem egyértelmű – Szekeres Attila szerint a pajzs osztatlan vörös; SZEKERES, 2011.B. 36. o. –, ráadásul a pajzs közepén egy elmosódott, világosabb csík is látszik – nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy a zöld részek elszíneződések, avagy a pajzs tényleg vágott) lefele fordított, átlósan keresztezett ezüst kardpár látható, markolatukon ötágú heraldikai aranykorona nyugszik. A címer Nagyszeben városáé. (SZEKERES, 2011.B. 36. o.) A címerről bővebben és képekkel illusztrálva lásd jelen melléklet I.2. fejezetét.

¹¹⁹ A címerpajzs vörös mezejében zöld talajon rácsos kapujú, két lőréssel ábrázolt háromtornyú ezüst vár látható. A címer Segesvár jelvénye (SZEKERES, 2011.B. 36. o.), hasonló ábrázolás jelenik meg a Hegyi templom ajtaján.

¹²⁰ Vörös mezejű, négy ezüstpályás címer, azaz az Árpád-sávós címer, ami azért nem hárompályás, mert a XVI. század elején még nem rögzült a pályák száma. (SZEKERES, 2011.B. 37. o.) A legvalószínűbb, hogy a dályai mennyezeten e címer valamelyik nagyobb város egyszerűsített címereként jelenik meg. (SZEKERES, 2011.B. 37. o.) Besztercebánya címere hasonló a leginkább az itt megjelenő címerképhez, de nem valószínű, hogy egy

szerepel a boltozaton.¹²¹ Az első sorban tehát Magyarország és Erdély főméltóságainak címerei kerültek, a másodikban a két szabad erdélyi nemzeté (székely és szász), utána pedig a négy legjelentősebb erdélyi (szász) város címerei következnek. Az ábrázolások tehát jól átgondolt és igen kifejező rendben követik egymást.

Barlabássy Lénárd 1501-től 1525-ben bekövetkezett haláláig viselte az erdélyi alvajdai és székely alispáni tisztségeket,¹²² II. Ulászló király pedig 1490–1516 között uralkodott, vagyis a dályai boltozatfestmény valamikor 1501 és 1516 között készülhetett.¹²³

X. Vasasszentegyed, festett mennyezet

Vasasszentegyed az egykori Szolnok-Doboka vármegye területén fekszik (ma Kolozs megye). A mezősegi falu Szamosújvártól 19 km-re található délkeleti irányba, nyugaton pedig Székkel határos.¹²⁴ (Közigazgatásilag jelenleg Szászkézdhez tartozik.) Az erdélyi református egyházkerület 1885. évi Névkönyve szerint a település középkori, később reformátussá váló templomának „mennyezetén 1543 (...) évszám olvasható”. Magát az épületet valószínűleg 1331 körül emelték, de a XIX–XX. század fordulóján lebontották, helyére pedig újat

felvidéki város címerét ábrázolták volna Erdély szívében. Nagyobb az esélye, hogy a címer Nagysink vagy Beszterce városáé, ugyanis mindkét település címerképe felezett pajzsból áll, amelynek jobb felét Árpád-sávok töltik ki. Mivel a boltozat másik három város-címere nagy szász településeket ábrázol, valószínűnek tartom, hogy a dályai Árpád-sávok címer Beszterce városának címerével azonosítható. Szekeres Attila Tudor-Radu Tiron bukaresti heraldikus nyomán felveti, hogy a címer lehetne akár Torda városé is, ez azonban kizárható, ugyanis a város jelvénye hasadékos ábrázolást, és csupán az egykori Maros-Torda vármegyének volt Árpád-sávok címere. (SZEKERES, 2011.B. 37. o.; PALLAS, 1893–1897. Maros-Torda vármegye, Torda.)

¹²¹ A címerazonosítások forrása: SZEKERES, 2011.B. 32–37. o.

¹²² SZEKERES, 2011.B. 33. o.; BARABÁSSY, 2012. 39., 41. o.

¹²³ Szekeres Attila szerint tovább szűkítheti a datálást, ha figyelembe vesszük, hogy Barlabássy Lénárdnak több, apróbb eltéréseket mutató címerképe is ismert (más tárgyak vagy lények jelennek meg a tulok szarva között), amelyek közül az 1508-as egyezik meg a dályai címerképpel. (SZEKERES, 2011.B. 38. o.) (A Barlabássy-címerekről bővebben lásd jelen melléklet 114. jegyzetét.) Ráadásul II. Ulászló királynak a dályaival megegyező címere látható az 1510-es csíkszentléleki oltár predelláján. Ebből Szekeres arra következtet, hogy a boltozatfestmény 1508 és 1516 között készülhetett. Ezzel a dátumszűkítéssel az a baj, hogy II. Ulászlónak számos más időpontban készített, a dályaival megegyező címerképe ismert – többek között egy 1495-ös a segesvári Hegyi templom egykori ajtaján. (Bővebben lásd a 113. jegyzetben) Véleményem szerint az alvajda címerképe sem bírhat datáló értékkel, főleg hogy a Lázói-kápolnában megmaradt, 1512 előtt készült címerképet is figyelembe kellene venni, amely viszont egy nagyon speciális ábrázolás (a tulok szarvai között egy galamb jelenik meg), ezért még a többen is csekélyebb a datáló értéke. –, ezért valószínű, hogy nem volt az alvajda általánosan használt címerképe között. Úgy gondolom tehát, hogy nagyon kockázatos egy személy esetlegesen fennmaradt címerképe szerint datálni műemlékeket, főleg hogy a szóba jöhető négy címerkép eltérő jellegű. (Kettő közülük pecsét, kettő pedig kőfaragvány, ugyanakkor míg utóbbiak közül az egyiket maga Lénárd rendelte meg héderfői kúriájának kapujára, a másik az alvajdától független megrendelésre készült, és csupán azért került a Lázói-kápolna mennyezetére, mert Barlabássy Lénárd megfelelően magas tisztséget töltött be az adott időszakban.) Vagyis az, hogy mikor jelenik meg egy adott címerkép, valószínűleg meglehetősen esetleges, és túlzottan is befolyásolja az az ötszáz év, ami Barlabássy és saját korunk között húzódik. Ezért én inkább a székelydályai szentély boltozatfestésének 1501–1516 közötti datálására hivatkoznék dolgozatomban.

¹²⁴ SZABÓ II., 2003. 909–910. o.; LELKES, 2011. 716–717. o. – A település ma Románia területén található. Románul *Sântejuden* néven hívják.

építettek.¹²⁵ A XX. század elején a szakemberek úgy vélték, hogy a templom hosszúdeszkás festett mennyezete teljesen elpusztult.¹²⁶ Entz Géza Kelemen Lajos tanácsára ellátogatott Szentegyedre, kifejezetten azért, hogy megkeresse a lebontott mennyezet darabjait. A templom sikertelen átvizsgálása után néhány helybéli egy környékbeli pajtához irányította, ahol Entz megtalálta a templom XIV. századi ajtaját és három, szennyeződésekkkel vastagon beborított deszkát az egykori mennyezetből, amelyeken „*megviselt fehér mészalapozáson fekete körvonalú renaissance díszítőelemek töredékei tűntek fel. A napvilágon kiderült, hogy ezek közül kettőn nemcsak rajz, hanem színek is többé-kevésbé látszanak. A telken álló árnyékszék deszkáit is megvizsgálva kétségtelennek tartom, hogy annak anyaga is a régi templom mennyezetéből került ki. A mennyezetdeszkák nagy része tehát ma is megvan, a festés nyomait azonban csak két szálon lehetett felfedezni, az említett harmadik csupán az alapozást tünteti fel. (...) Néhány év múlva még a most kiemelt három deszka festése is végleg lekopott volna. Miután az ajtót és a deszkákat lefényképeztem, Kolozsvárra érkezve a tapasztaltakról jelentést tettem az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti Tárába. Roska Márton igazgató úr magáévá tette a ritka műemlékek sorsát. Az ő megbízására 1942. novemberében magam szállítottam be a vasasszentegyedi régi templom becses maradványait Kolozsvárra, ahol vásárlás útján az említett tár tulajdonába kerültek.*”¹²⁷ A mennyezetdeszkák az Erdélyi Múzeum anyagainak államosítása után a kolozsvári Történeti Múzeumba kerültek.¹²⁸ A szakirodalom nem tud átszállításukról, ennek ellenére jelenleg egyik kolozsvári múzeumban sem találták meg őket.¹²⁹ Vagyis a mennyezet egyelőre csupán az Entz Géza által publikált rajzról ismerhető meg.¹³⁰ Kelemen Lajos a következőképpen írta le a mennyezet stílusát: „*A szentegyedi hosszúkas, keskeny deszkák virág- és levéldíszei (...) [az ádámosiaktól] könnyed mintáikban és térkitöltésükben egyaránt különböznek, s a virágokban, de főképp ezek festéstechnikájában ott van az a vonás, mellyel a kalotaszegi emlékek közül a magyarvalkói legrégibb virágoknál találkozunk.*”¹³¹

A mennyezet legrészletesebb leírása megtalálójától, Entz Gézától származik: „*Az első és legfontosabb, hogy Szentegyeden nem kazettás, hanem sávdíszítményes mennyezettel van*

¹²⁵ ENTZ, 1996. 42. o.; W. KOVÁCS, 2004. 13. o.

¹²⁶ KELEMEN, 1928. 7. o.

¹²⁷ ENTZ, 1944. 113–114. o.

¹²⁸ KELEMEN, 1977. 249. o. 150. jegyz.

¹²⁹ A Történelmi Múzeumban Mihály Melinda muzeológussal keresgéltük a műtárgyat, a Néprajzi Múzeumból pedig Tótszegi Teklával és Fodor Attilával leveleztem.

Balassa M. Iván említ ugyan egy 28 x 261 cm-es ismeretlen eredetű festett deszkát a kolozsvári Történelmi Múzeumban, eddig azonban a tárgyat nem sikerült megnyugtatóan azonosítani a vasasszentegyedi mennyezet megmentett deszkáival. (BALASSA, 2010. 577. o. 34. jegyz.)

¹³⁰ ENTZ, 1944. 113. o.

¹³¹ KELEMEN, 1944. 213–214. o.

dolgunk. Ez a megoldás Erdélyben csak a szentbenedeki kastély második emeleti nagytermében ismeretes. A minták itt nem központi elrendezésű négyzetekbe illeszkednek, hanem egy deszka szélességében vonulnak végig a mennyezet hosszanti tengelye irányában. Erre az úgynevezett »deszkázatos« díszítésre a legkorábbi erdélyi példa a szentegyedi mennyezet. Az egyik deszkán elég jól kivehető gránátalmavirágok sarjadnak ki a hullámzó indából, a másikon szívidomból és rozettából nőnek ki az egyszerű levelek. E stilizált idomok mellett annál üdőbb hat a hosszabbik deszka természetű székfücsokra. Ez utóbbi díszítése különben arra vall, hogy a rajta látható motívumok áterjedtek az egykor mellette lévő deszkára is. A festés sötét körvonalai a fehér mészalapon határozottan érvényesülnek. A virágokon piros, a leveleken zöld szín nyomai vehetők ki. Szentbenedeken ezek a zárt, aránylag korai reneszánsz formák több mint száz évvel később sokkal mozgalmasabban, dúsabban jelennek meg. Az egyes deszkákat vaskos, a terem egész hosszában végigvonuló mestergerendák választják el egymástól. A vasasszentegyedi mennyezetet ezzel szemben inkább a felvidéki »deszkázatos« megoldások módjára kell elképzelniünk (Rokító). Mérhetetlen kár, hogy e régisége és Erdélyben ritka sávdíszítménye folytán egyaránt becses emléküinknek csupán szánalmas töredékeit sikerült megmenteni. Érdekes megemlíteni, hogy a rövidebb deszka gránátalmavirágainak központi elrendezésű változatát a magyarvalkói templom mennyezettöredéke négyzetein láthatjuk viszont. E XVII. század közepe táján festett szép renaissance díszek pedig Gyalui Asztalos János századvégi motívumkincsével (sic!) állnak összefüggésben, csupán dúsabbak, nehezebbek annál. Az említett kapcsolat formailag támasztja alá azt a feltevést, hogy a festőasztaloság középpontja e vidéken már a XVI. században épűgy (sic!) Kolozsvár lehetett, amint ez a XVIII. században, Umling Lőrinc tevékenysége idején kétségtelenül kimutatható. Ezek alapján a vasasszentegyedi mennyezet valószínűleg a kolozsvári festőasztalos-művészet mai ismereteink szerint legkorábbi alkotása.”¹³²

¹³² ENTZ, 1944. 16. o.

Képmelléklet¹³³

Térképek és képek jegyzéke

Térképek jegyzéke

1. térkép: A dolgozatomban tárgyalt fontosabb dél-erdélyi emlékek származási helyei
2. térkép: A mai Lengyelország vajdaságai a festett mennyezetek lelőhelyeinek megjelölésével

Képjegyzék

1. kép: Ádamos unitárius temploma dél felől
2. kép: Az ádamosi templom építési felirata
3. kép: Az ádamosi kazettás mennyezet jelenlegi kiállítási formájában
4. kép: Az ádamosi mennyezethez tartozó festett fríz a templom nyugati falán
5. kép: A Kuthá Hora-i vár kazettás mennyezete, 1493
6. kép: A székelydályai ornamentális fríz részlete a templomhajó északi falán
7. kép: Az ádamosi mennyezet a Magyar Nemzeti Galériában
8. kép: Az ádamosi mennyezet lécezete
9. kép: Az ádamosi mennyezet déli oldala a XVII. századi kiegészítésekkel
10. kép: Az ádamosi 49. kazetta részlete az 1694-es felirattal
11. kép: Az ádamosi mennyezet első kazettaoszlopának díszítménye
12. kép: Az ádamosi mennyezet második kazettaoszlopának díszítménye
13. kép: Az ádamosi mennyezet harmadik kazettaoszlopának díszítménye
14. kép: Az ádamosi mennyezet negyedik kazettaoszlopának díszítménye
15. kép: Az ádamosi mennyezet ötödik kazettaoszlopának díszítménye
16. kép: Az ádamosi mennyezet hatodik kazettaoszlopának díszítménye
17. kép: Az ádamosi mennyezet hetedik kazettaoszlopának díszítménye
18. kép: Az ádamosi mennyezet: a második és a harmadik kazettasor egy-egy darabja
19. kép: Az ádamosi mennyezet: az első és a második kazettasor
20. kép: Az ádamosi mennyezet: a negyedik, az ötödik és a hatodik kazettasor
21. kép: Az ádamosi 4. kazetta: évszámos-szerszámos címer
22. kép: A rézsmérték modern változatai

¹³³ A képjegyzékben nem tüntettem fel a képek forrásait. Ezeket lásd a képmagyarázatok lábjegyzeteiben. Amennyiben rendelkezésemre állt ilyen, saját fényképeimet használtam fel a képmelléklet összeállításához. Mások a szakirodalomban már publikált képeket közlök újra. Ha ilyeneket sem találtam megfelelő minőségben, az interneten kerestem fényképeket. A mellékletekhez nem készítettem külön bibliográfiai jegyzéket, ezért a lábjegyzetek hivatkozásainak feloldása a dolgozat bibliográfiájában található meg. Az internetről letöltött képek esetében a célszerűség kedvéért a szövegek esetében alkalmazott hivatkozási rendszertől eltérő módon nem az irodalomjegyzékben, hanem a jegyzetekben adom meg a hivatkozott honlapok webcímeit.

23. kép: Albrecht Dürer: *Melankólia*, 1514
24. kép: Jost Amman: *Der Schreiner*, 1568 (Illusztráció Hans Sachs *Das Ständebuch* című művéhez)
25. kép: Asztalosműhelyt ábrázoló német metszet (Illusztráció Hans Sachs *Das Ständebuch* című művéhez)
26. kép: Hieronymus Wierix munkája (könyvcímlap), 1600 k.
27. kép: Hans Kipferle: asztalos céh asztala és ládája, 1561
28. kép: Kipferle céhasztalának lapja
29. kép: A grazi asztaloscéh ládájának hátoldala, 1600 k.
30. kép: A grazi asztaloscéh ládájának bal hátsó intarziás kazettája
31. kép: A győri asztalos- és puskaágykészítő mesterek pecsétnyomója, 1651
32. kép: A székelyudvarhelyi asztaloscéh pecsétje, 1779
33. kép: Az ádámosi 11. kazetta: koronás-kardos címer
34. kép: A lekcsei és alsószopori Sulyok család kalapácsos címere
35. kép: A lekcsei és alsószopori Sulyok család buzogányos címere
36. kép: Az ártánházi és kölcei Bornemissza család pallosos címere
37. kép: A Bornemissza család címere, 1640
38. kép: Bátaszéki Bornemissza János és Székely Máté armálisán 1555-ös látható címer
39. kép: Nagyszeben kora újkor óta leggyakrabban használt címere, 1651
40. kép: Nagyszebeni aranyforint, 1605
41. kép: Nagyszebeni ezüsttallér, 1605
42. kép: Nagyszeben 1587-es pecsétlenyomatáról készült rajz Kemény József hagyatékából
43. kép: Szászhermány címere a település erődtemplomának udvarán felállított emlékművön
44. kép: A Codex Altenberger címlapja a Szeben-címerrel
45. kép: Az ádámosi stallum hátlapjának és főpárkányának jobb oldala
46. kép: Az ádámosi stallum festett növénydíszes baldachinja
47. kép: Az ádámosi stallum könyöklője a festett, keresztényi erényekről szóló felirattal
48. kép: A csíksomlyói stallum Balogh Jolán 1943-as könyvének fényképén, 1530–40 k.
49. kép: A csíksomlyói stallum a kolozsvári Történelmi Múzeum raktárában
50. kép: A besztercei kétülékes stallum, 1565
51. kép: A gogánváraljai református templom délkeletről
52. kép: A gogánváraljai kazettás mennyezet jelenlegi kiállítási formájában
53. kép: Középkori, restaurált és kiegészített felszentelési kereszt a gogánváraljai templom déli hajófalán
54. kép: A gogánváraljai templom egykori gótikus boltozatának boltindításai
55. kép: A gogánváraljai 1. kazetta: angyali üdvözet
56. kép: A gogánváraljai 3. kazetta: Krisztus a kereszttel

57. kép: A gogánváraljai 4. kazetta: Mihály arkangyal
58. kép: A gogánváraljai 6. kazetta: püspökszent
59. kép: A gogánváraljai 40. kazetta: Szent György elgyőzi a sárkányt
60. kép: A gogánváraljai 5. kazetta: Nimród király (?) vadászata
61. kép: A gogánváraljai 14. kazetta: csatajelenet
62. kép: A gogánváraljai 16. kazetta: Sámson harca az oroszlánnal
63. kép: A gogánváraljai 13. kazetta: Máté evangélista szimbóluma (szárnyas ember)
64. kép: A gogánváraljai 18. kazetta: János evangélista szimbóluma (sas)
65. kép: A gogánváraljai 31. kazetta: Márk evangélista szimbóluma (oroszlán)
66. kép: A gogánváraljai 36. kazetta: Lukács evangélista szimbóluma (bika)
67. kép: A gogánváraljai 8. kazetta: Bethlen-címer
68. kép: A gogánváraljai 11. kazetta: II. Lajos királyi címere
69. kép: A gogánváraljai 15. kazetta: háromágú rózsás címerpajzs
70. kép: A gogánváraljai 17. kazetta: harántpólyás címerpajzs
71. kép: A gogánváraljai 39. kazetta: heraldikai liliomos címerpajzs
72. kép: A gogánváraljai mennyezet elveszett hárslevél-címeres kazettája
73. kép: A gogánváraljai 9. kazetta
74. kép: A gogánváraljai 19. kazetta
75. kép: A gogánváraljai 23. kazetta
76. kép: A gogánváraljai 28. kazetta
77. kép: A gogánváraljai 29. kazetta
78. kép: A gogánváraljai 33. kazetta
79. kép: A gogánváraljai 20. kazetta
80. kép: A gogánváraljai 22. kazetta
81. kép: A gogánváraljai címerképek Csoma József 1913-as publikációjából
82. kép: A Gyulay b. címer Siebmacher *Wappenbuch*jában
83. kép: II. Lajos király címere a szászsebesi szárnyasoltár predellájának bal oldalán
84. kép: II. Lajos király címere 1519-es dénárján
85. kép: A Bethlen Miklós pecsétje 1489-ből
86. kép: A Varkócs-címer Siebmacher *Wappenbuch*jában
87. kép: A Somi-címer Siebmacher *Wappenbuch*jában
88. kép: A gogánváraljai stallum átfestési rétegei
89. kép: A gogánváraljai stallum restaurálás után
90. kép: A gogánváraljai stallum restaurálás előtt
91. kép: A gogánváraljai stallum baldachinjának részlete
92. kép: A gogánváraljai stallum háttámlájának részletei: a bal szélső, kizárólag bal oldalán profilozott keret és a jobb szélső, mindkét szélén profilozott keret

93. kép: Brassó vármegye címere
94. kép: A gogánváraljai stallum bal oldali harántéklapja
95. kép: A homoródszentpéteri karzattmellvéd fennmaradt deszkáinak jobb megtartású csoportja 2010-ben
96. kép: A homoródszentpéteri karzattmellvéd legrosszabb állapotban fennmaradt deszkái 2010-ben
97. kép: A homoródszentpéteri Magyarország-címeres mező 2010-ben
98. kép: A homoródszentpéteri donátor-címerek fennmaradt deszkái bal oldalon a virágos, a jobbon pedig a négy sárkányfogas félcímerekkel 2010-ben
99. kép: Hét homoródszentpéteri deszka Balogh Jolán 1943-as monográfiájában
100. kép: Négy homoródszentpéteri deszka Balogh Jolán 1943-as monográfiájában
101. kép: A homoródszentpéteri karzattmellvéd legépebben fennmaradt deszkájának alsó része 2010-ben
102. kép: A homoródszentpéteri karzattmellvéd egyik épebben megmaradt részlete 2010-ben
103. kép: A szászbogácsi stallum bal oldalának előlapja
104. kép: A szászbogácsi stallum bal felének jobb oldallapja
105. kép: Az egykori miklóstelki kazettás mennyezet 1. fennmaradt táblája
106. kép: Az egykori miklóstelki kazettás mennyezet 2. fennmaradt táblája
107. kép: Az egykori miklóstelki kazettás mennyezet 3. fennmaradt táblája
108. kép: Az egykori miklóstelki kazettás mennyezet 4. fennmaradt táblája
109. kép: A nagybaromlaci stallum, 1524
110. kép: Katicabogarak (?) a nagybaromlaci stallum könyöklőjének egyik oldallapján
111. kép: A nagybaromlaci stallum háttámlájának középső mezőjében látható 1524-es évszámos címerpajzs; a Balogh Jolán által 1943-ban publikált rajz ugyanarról; az ádámosi kazettás mennyezet 4. kazettáján megjelenő 1526-os évszámos pajzs
112. kép: 1565-ös évszám a besztercei kétülései stallum párkányzatának bal oldallapján
113. kép: A nagybaromlaci stallum párkányzatának részlete
114. kép: A nagybaromlaci stallum baldachinjának második, harmadik és negyedik mezője
115. kép: A nagybaromlaci stallum baldachinjának ötödik, hatodik és hetedik mezője
116. kép: A nagybaromlaci stallum háttámlájának második képmezője
117. kép: A nagybaromlaci stallum háttámlájának harmadik képmezője
118. kép: A nagybaromlaci stallum háttámlájának negyedik képmezője
119. kép: A nagybaromlaci stallum háttámlájának ötödik képmezője
120. kép: A nagybaromlaci stallum háttámlájának hatodik képmezője
121. kép: A nagybaromlaci stallum bal oldali harántéklapjának külső oldalának részlete és belső oldala
122. kép: A nagybaromlaci stallum középső ülése

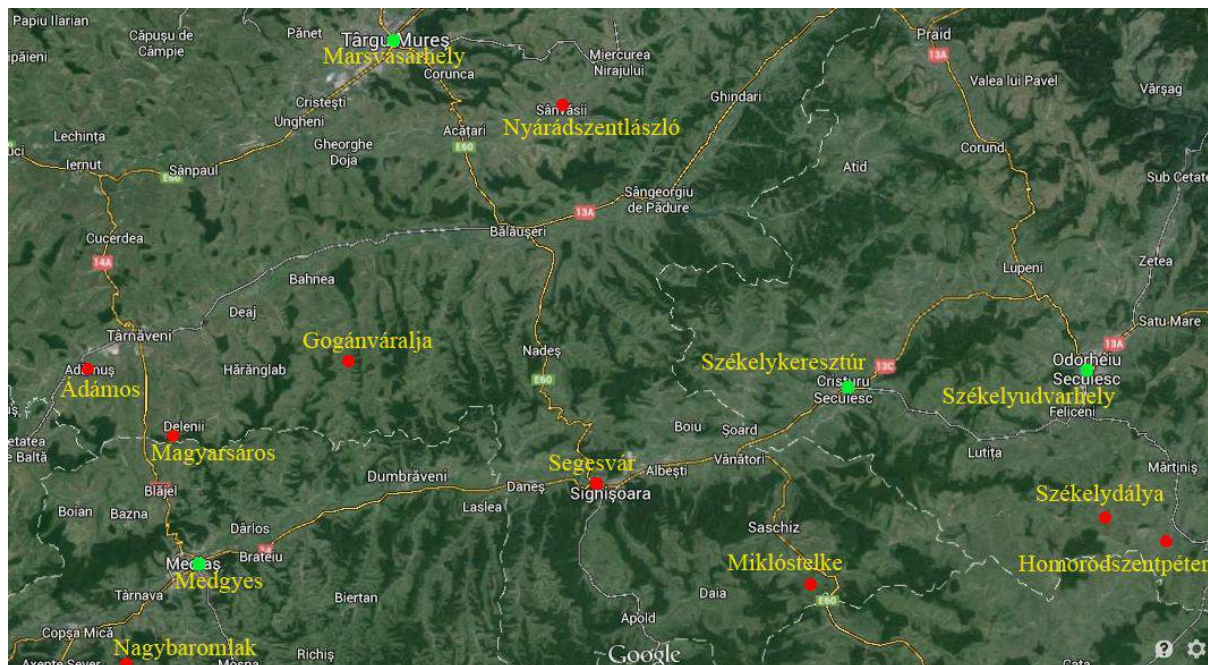
123. kép: A nagybaromlaki stallum üléseinek kartámlája
124. kép: A nagybaromlaki stallum könyöklőjének eredeti oldallapjai
125. kép: A nagybaromlaki stallum könyöklőjének bal oldala
126. kép: A nagybaromlaki stallum könyöklőjének jobb oldala
127. kép: A székelydályai szentély mennyezetfestménye
128. kép: A székelydályai templomhajó északi fala a festett frízzel
129. kép: A székelydályai mennyezetfestmény részlete: a boltozati bordák babérüzéres díszítése
130. kép: A székelydályai mennyezetfestmény részlete: rozetta alakú virág, kancsó pár és két címerpajzs
131. kép: A székelydályai mennyezetfestmény közepén elhelyezkedő díszítmény
132. kép: A székelydályai mennyezetfestmény részlete: turbános-kaftános férfialak
133. kép: A székelydályai mennyezetfestmény részlete: kalapos fiú
134. kép: A székelydályai mennyezetfestmény részlete: groteszk fejek
135. kép: A székelydályai mennyezetfestmény részlete: II. Ulászló király címere
136. kép: A székelydályai mennyezetfestmény részlete: Barlabácssy Lánárd erdélyi alvajda, székely alispán címere
137. kép: A székelydályai mennyezetfestmény részlete: régi székely címer
138. kép: A székelydályai mennyezetfestmény részlete: a szász Universitas címere
139. kép: A székelydályai mennyezetfestmény részlete: Brassó címre
140. kép: A székelydályai mennyezetfestmény részlete: Nagyszeben címere
141. kép: A székelydályai mennyezetfestmény részlete: Segesvár címere
142. kép: A székelydályai mennyezetfestmény részlete: Árpád-sávós címer, talán Besztercéé (?)
143. kép: II. Ulászló királyi címere a csíksobotfalvi oltár predelláján
144. kép: II. Ulászló királyi címere a csíkszentléleki oltár predelláján, 1510
145. kép: II. Ulászló királyi címere a segesvári Hegyi templom ajtaján, 1495
146. kép: II. Ulászló királyi kőbe faragott címere Sopronból
147. kép: Barlabácssy Lénárd pecsétcímere 1507-ből és 1524-ből
148. kép: Barlabácssy Lénárd LB monogramos címere a gyulafehérvári Lázói-kápolna késő gótikus boltozatának egyik zárókövén, 1512 előtt
149. kép: Barlabácssy Lénárd címere a héderfáji kúria reneszánsz kapuszemöldökén, 1508
150. kép: A régi székely címer a csíksobotfalvi oltár predelláján
151. kép: A régi székely címer a bögözi református templom gyámkövén
152. kép: A szász Universitas címere
153. kép: A szebeni kerület pecsétje a szász Universitas címerével (alsó)
154. kép: Brassó címere a Katalin-kapun
155. kép: Brassó címere egy 1612-es talléron
156. kép: Segesvár címere a segesvári Hegyi templom ajtaján, 1495

157. kép: Besztercebánya címere
158. kép: Nagysink címere
159. kép: Beszterce címere a besztercei templom egyik lépcsőkorlátján
160. kép: Torda címere
161. kép: Maros-Torda vármegye címere
162. kép: A vasasszentegyedi hosszúdeszkás mennyezet megmentett hosszabbik deszkájáról készült 1944-es rajz
163. kép: A vasasszentegyedi hosszúdeszkás mennyezet megmentett rövidebbik deszkájáról készült 1944-es rajz
164. kép: Két XVII. század végi, XVIII. század eleji kazetta a magyarvalkói nyugati karzat aljáról
165. kép: A besztercei evangélikus templom könyvtartója
166. kép: A vistai megcsonkított szentélypad
167. kép: A besztercei evangélikus templom nyolcüléses stalluma a szentély déli fala mellett, 1508
168. kép: A besztercei evangélikus templom nyolcüléses, 1508-as feliratú stallumának párdarabja a déli mellékhajóban
169. kép: A nyárádszentlászlói sekrestyeajtó
170. kép: A nyárádszentlászlói sekrestyeajtó részlete
171. kép: A nyárádszentlászlói sekrestyeajtó Balogh Jolán 1943-as publikációjában
172. kép: A Bamergi lovas, 1237 e.
173. kép: A berndorfi régi erődtemplom hajóboltozata, 1513–1515
174. kép: Az annabergi Szent Anna templom mennyezete, 1516–1525
175. kép: Königsweisen plébániatemplomának kétszer hajlított bordás hajóboltozata, 1520 k.
176. kép: Az ingolstadt-i Miasszonyunk templom második kápolnájának boltozata, 1510–1512
177. kép: Az ingolstadt-i Miasszonyunk templom második kápolnájának boltozata, 1510–1512
178. kép: A pirnai Mária templom szentélyének egyik lengőbordája, 1536–1546
179. kép: A dębniei fatemplom szentélye
180. kép: A dębniei fatemplom patronminta díszítése
181. kép: A grębieńi templomhajó mennyezete, 1520–1531
182. kép: A grębieńi templomhajó mennyezetének részlete
183. kép: A kozyi templomhajó mennyezete, 1516–1520
184. kép: A kozyi templomhajó mennyezetének részlete
185. kép: A libuszai templom mennyezete, 1523
186. kép: A libuszai templom mennyezete, 1523
187. kép: A libuszai templom mennyezetének részlete
188. kép: A krużlowai templom hajójának mennyezete, 1520 után

189. kép: A krużlowai templomhajó mennyezetének részlete
190. kép: A krużlowai templomhajó mennyezetének részlete
191. kép: A krużlowai templom szentélyének mennyezete, 1520 után
192. kép: A krużlowai templom szentélymennyezetének részlete
193. kép: A grębieńi szentély mennyezetének részlete
194. kép: A chechloi mennyezet részlete

Térképek

195. térkép: A dolgozatomban tárgyalt fontosabb dél-erdélyi emlékek származási helyei (jelölések: piros – a műtárgyak lelőhelyei, zöld – jelentősebb városok)¹³⁴

196. térkép: A mai Lengyelország vajdaságai a festett mennyezetek lelőhelyeinek megjelölésével¹³⁵

¹³⁴ Az alaptérkép forrása: <https://www.google.hu/maps/@46.3557654,24.7218422,68818m/data=!3m1!1e3>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.) A települések színes jelölései saját rátétek a *Google Térkép* alapján.

¹³⁵ Az alaptérkép és a rajta jelölt adatok forrása: http://hu.wikipedia.org/wiki/Lengyelorsz%C3%A1g_vajdas%C3%A1gai. (Utolsó elérés: 2015. január 2.) A feliratok saját rátétek.

Képek

1. kép: Ádámos unitárius temploma dél felől¹³⁶

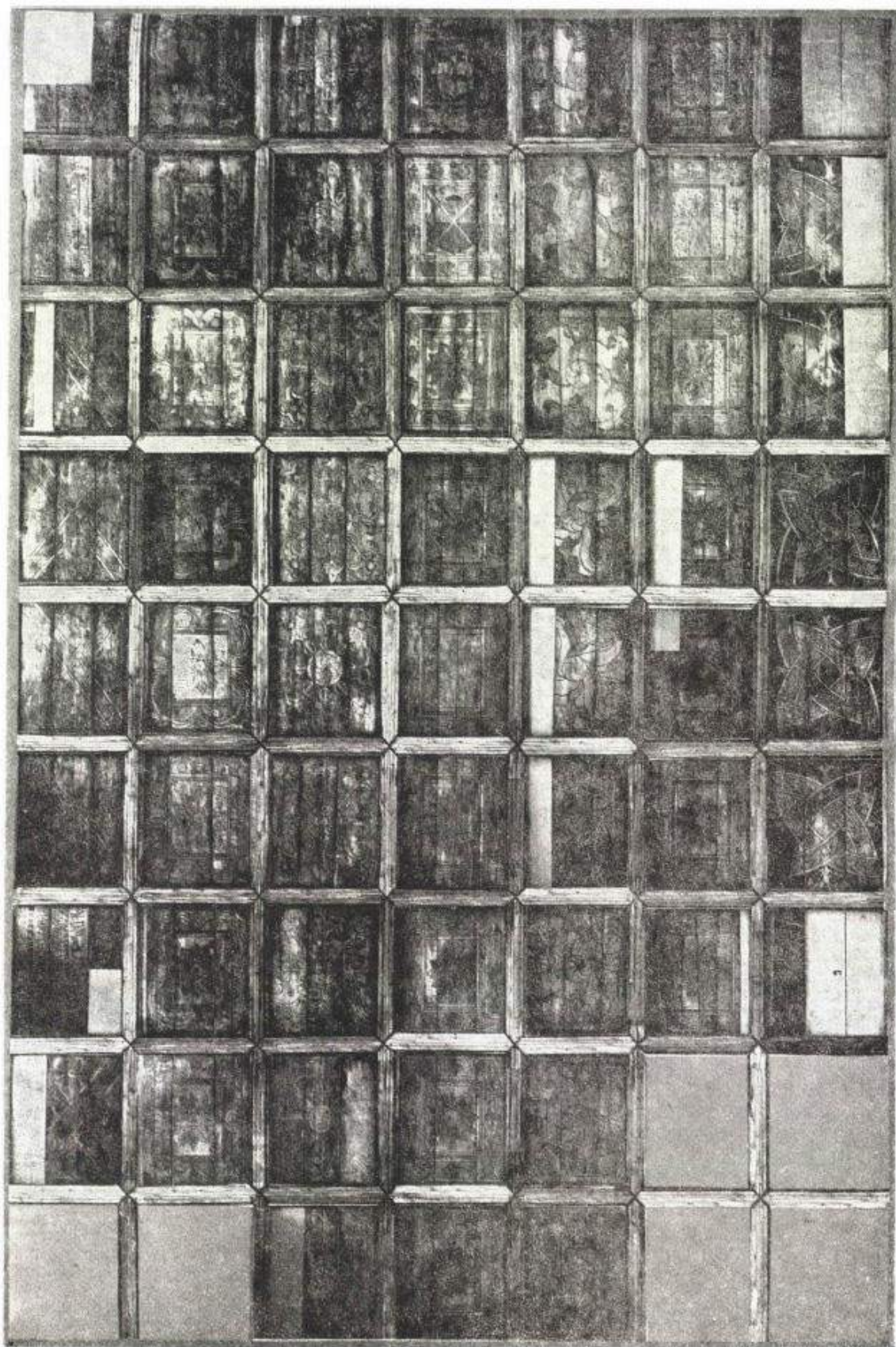
2. kép: Az ádámosi templom építési felirata¹³⁷

¹³⁶ Saját fénykép. Készült: 2014. december 23.

¹³⁷ Saját fénykép. Készült: 2014. december 23.

3. kép: Az ádámosi kazettás mennyezet jelenlegi kiállítási formájában¹³⁸

¹³⁸ MIKÓ – SZENTKIRÁLYI, 1987. 96. o. 24. kép.

4. kép: Az ádámosi mennyezethez tartozó festett fríz a templom nyugati falán¹³⁹

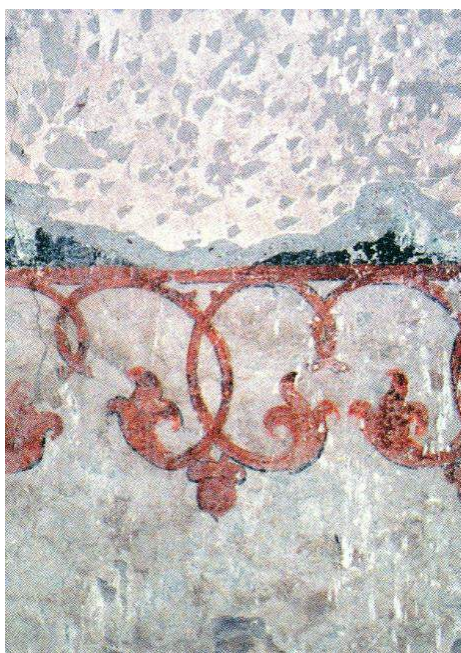
5. kép: A Kutná Hora-i vár kazettás mennyezete, 1493¹⁴⁰

¹³⁹ Saját fénykép. Készült: 2014. december 23.

¹⁴⁰ ENDRŐDI, én. n. 23. dia

6. kép: A székelődályai ornamentális fríz részlete a templomhajó északi falán¹⁴¹

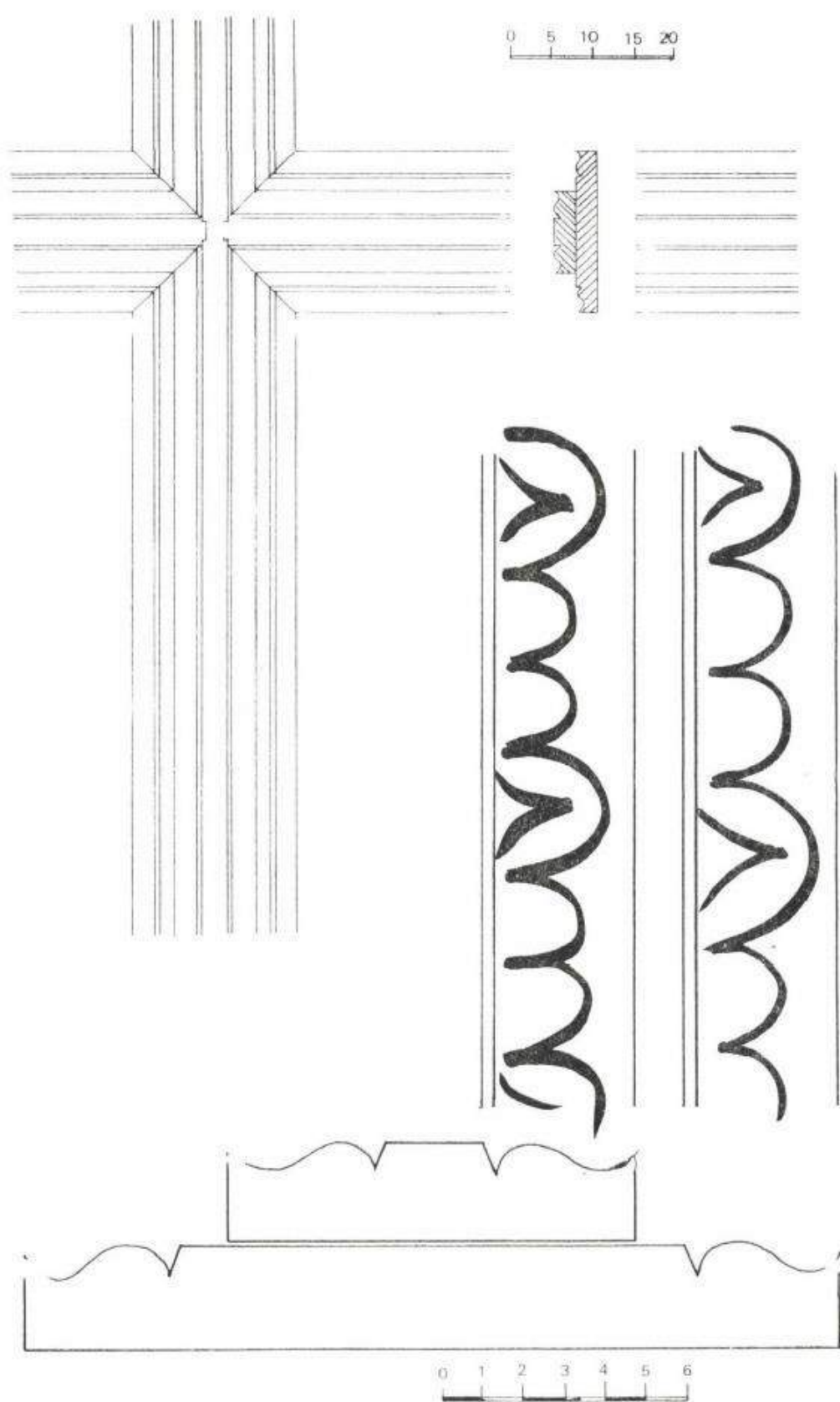
7. kép: Az ádámosi mennyezet a Magyar Nemzeti Galériában¹⁴²

¹⁴¹ LÁNGI – MIHÁLY I., 2002. 105. o.

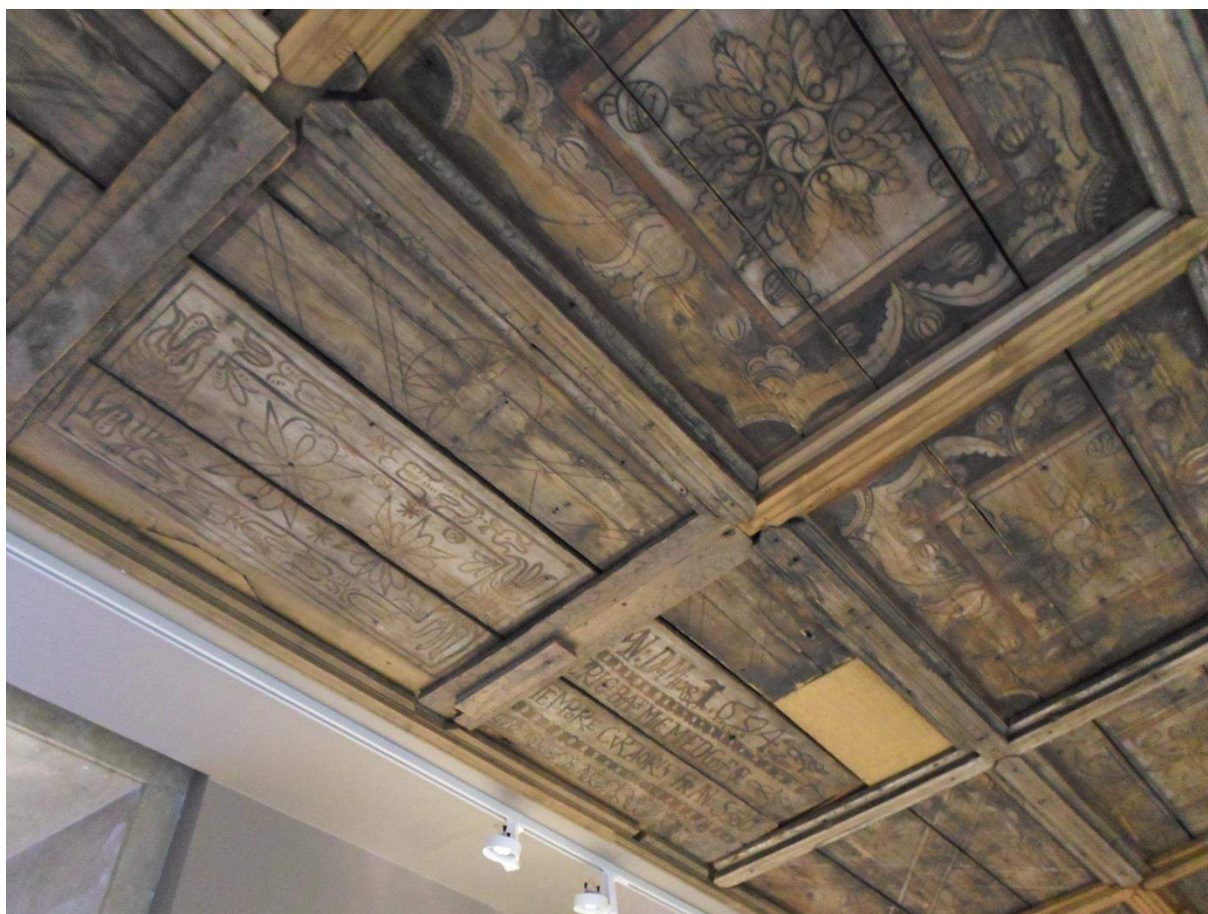
¹⁴² Saját fénykép. Készült: 2014. március 20.

8. kép: Az ádámosi mennyezet lécezete¹⁴³

¹⁴³ MIKÓ – SZENTKIRÁLYI, 1987. 97. o. 25. kép.

9. kép: Az ádámosi mennyezet déli oldala a XVII. századi kiegészítésekkel¹⁴⁴

10. kép: Az ádámosi 49. kazetta részlete az 1694-es felirattal¹⁴⁵

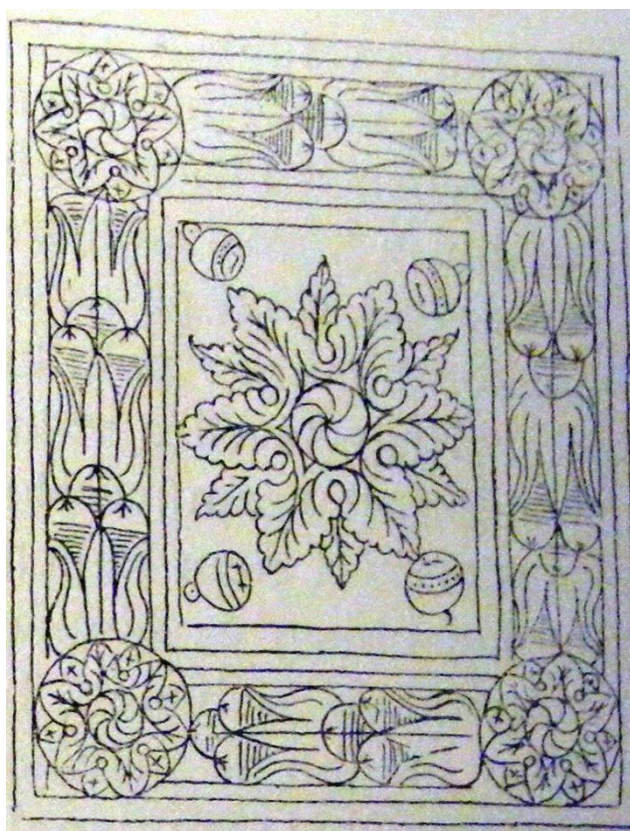
¹⁴⁴ Saját fénykép. Készült: 2014. március 20.

¹⁴⁵ Saját fénykép. Készült: 2014. március 20.

11. kép: Az ádámosi mennyezet első kazettaoszlopának díszítménye¹⁴⁶

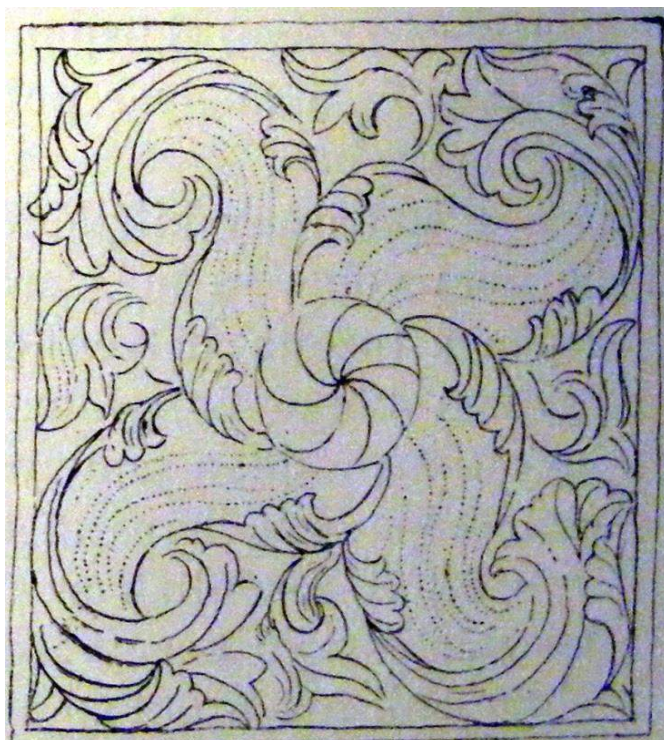
12. kép: Az ádámosi mennyezet második kazettaoszlopának díszítménye¹⁴⁷

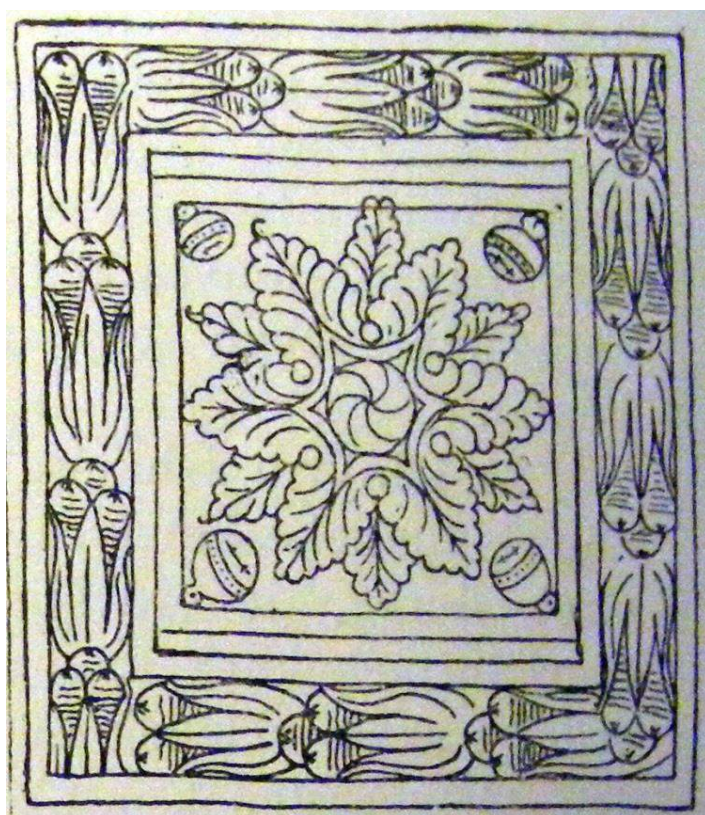
¹⁴⁶ VARJÚ, 1942. 25. o.

¹⁴⁷ VARJÚ, 1942. 25. o.

13. kép: Az ádámosi mennyezet harmadik kazettaoszlopának díszítménye¹⁴⁸

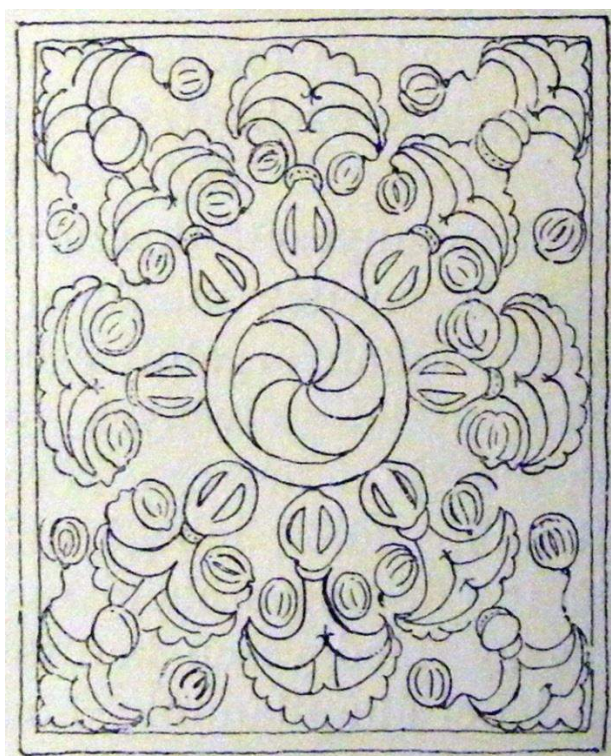
14. kép: Az ádámosi mennyezet negyedik kazettaoszlopának díszítménye¹⁴⁹

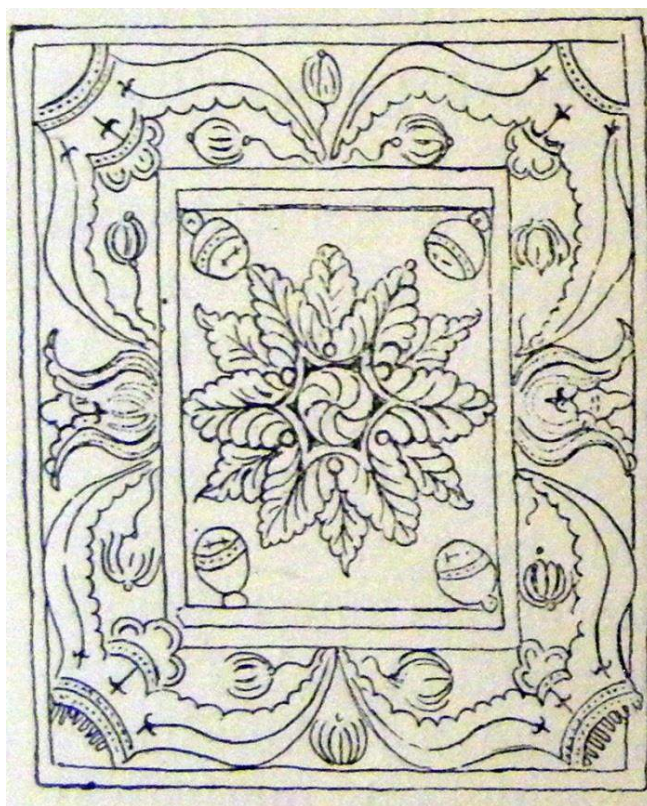
¹⁴⁸ VARJÚ, 1942. 25. o.

¹⁴⁹ VARJÚ, 1942. 25. o.

15. kép: Az ádámosi mennyezet ötödik kazettaoszlopának díszítménye¹⁵⁰

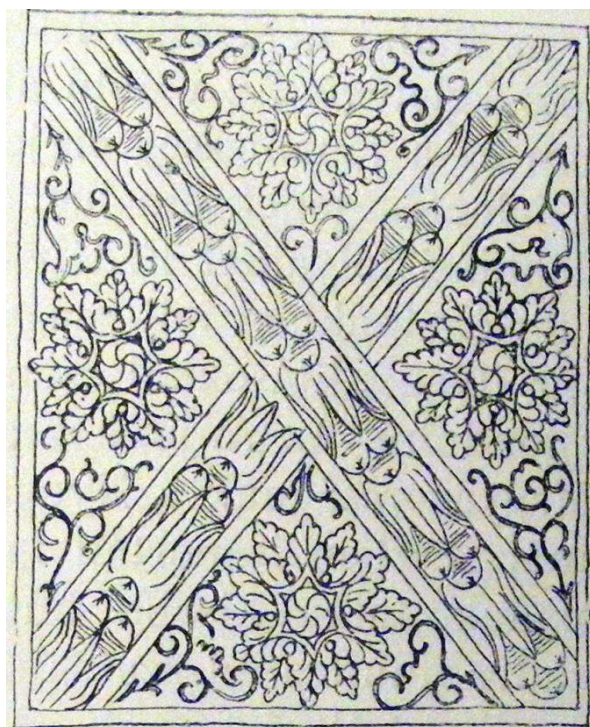
16. kép: Az ádámosi mennyezet hatodik kazettaoszlopának díszítménye¹⁵¹

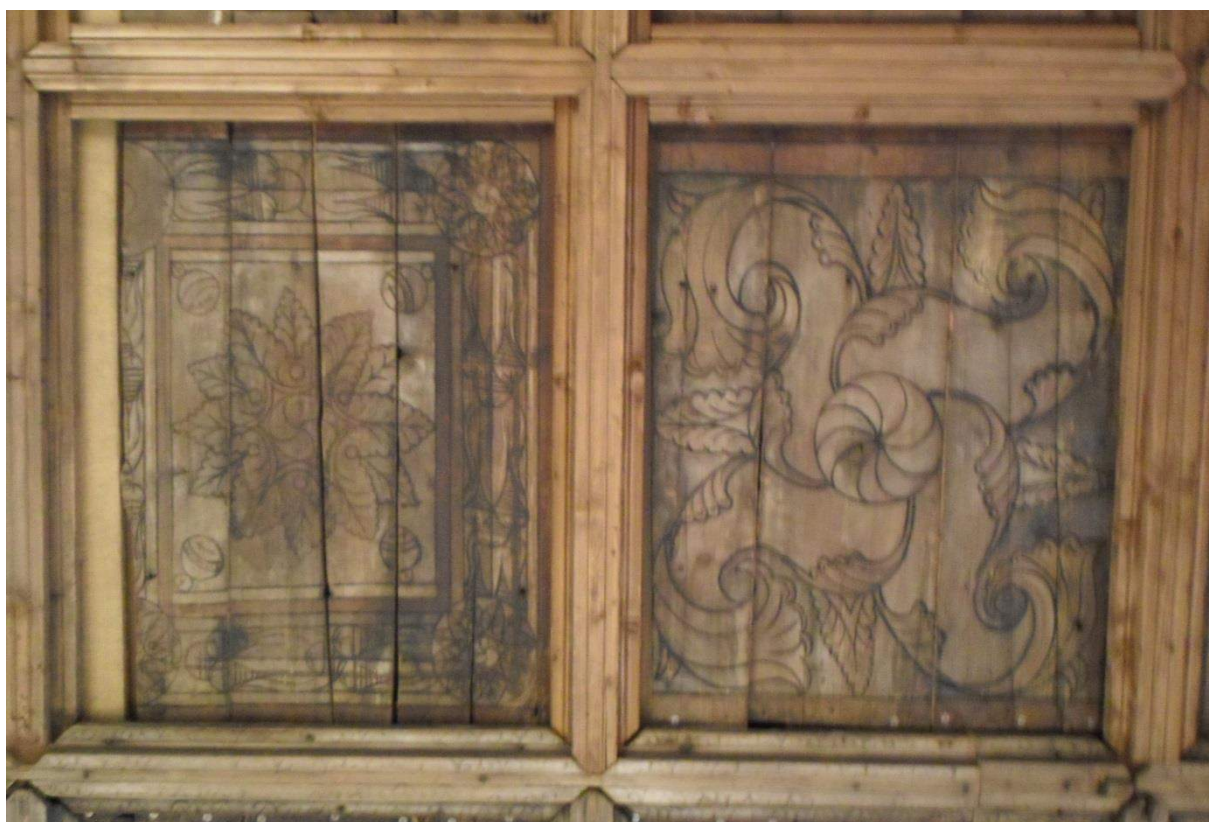
¹⁵⁰ VARJÚ, 1942. 25. o.

¹⁵¹ VARJÚ, 1942. 25. o.

17. kép: Az ádámosi mennyezet hetedik kazettaoszlopának díszítménye¹⁵²

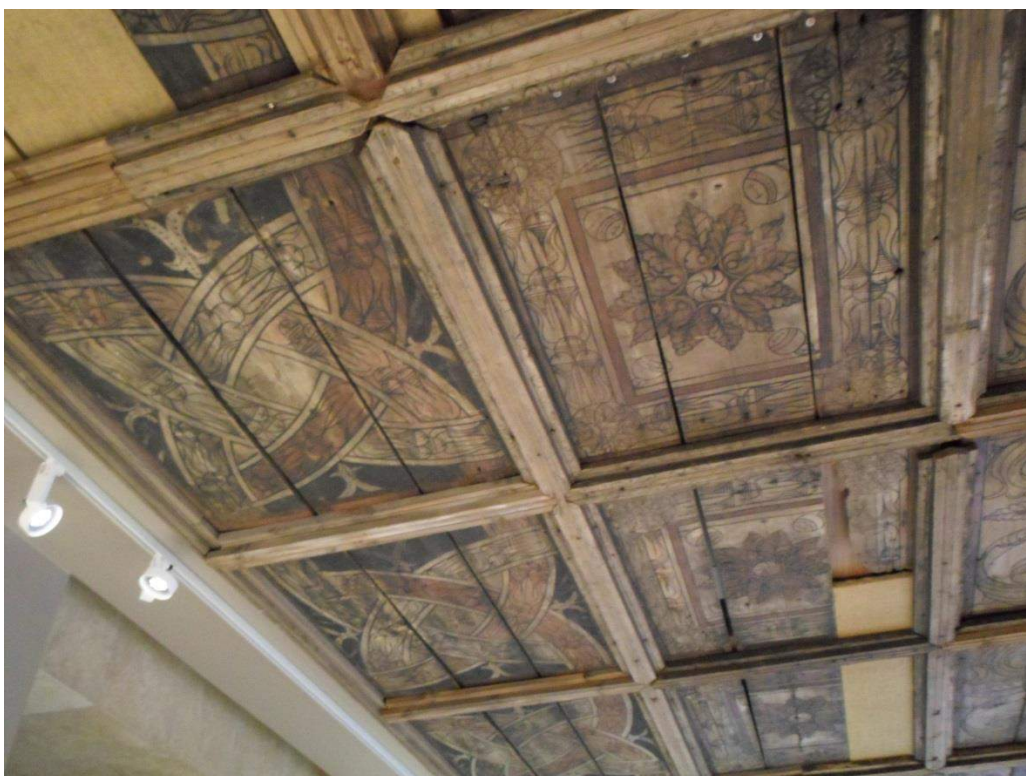
18. kép: Az ádámosi mennyezet: a második és a harmadik kazettasor egy-egy darabja¹⁵³

¹⁵² VARJÚ, 1942. 25. o.

¹⁵³ Saját fénykép. Készült: 2014. március 20.

19. kép: Az ádámosi mennyezet: az első és a második kazettasor¹⁵⁴

20. kép: Az ádámosi mennyezet: a negyedik, az ötödik és a hatodik kazettasor¹⁵⁵

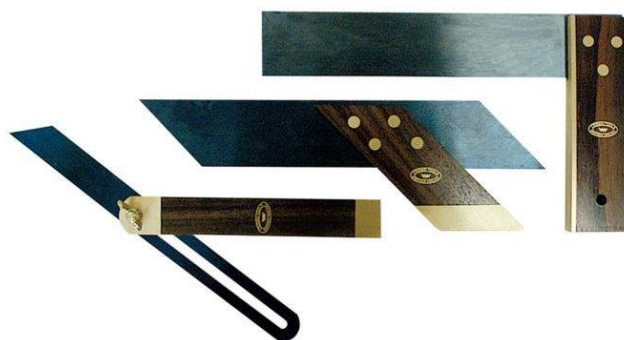
¹⁵⁴ Saját fénykép. Készült: 2014. március 20.

¹⁵⁵ Saját fénykép. Készült: 2014. március 20.

21. kép: Az ádámosi 4. kazetta: évszámos-szerszámos címer¹⁵⁶

22. kép: A rézsmérték modern változatai¹⁵⁷

¹⁵⁶ Saját fénykép. Készült: 2014. március 20.

¹⁵⁷ Forrás: <http://www.neureiter-shop.at/de/drechseln/messwerkzeuge-drechseln/tischler-set-quotcrownquot>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

This is a detailed black and white engraving of the famous work 'Melencolia I' by the German Renaissance artist Albrecht Dürer. The central figure is a winged angel, representing Melancholy, sitting on the ground in a state of despair, leaning her head on her hand. She is surrounded by various objects: a large, dark, angular block, a small cherub, a dog, a sphere, and various tools like a saw and compass. In the background, a rainbow arches over a landscape with a banner that reads 'MELENCOLIA I'.

51

24. kép: Jost Amman: *Der Schreiner*, 1568 (Illusztráció Hans Sachs *Das Ständebuch* című művéhez)¹⁵⁹

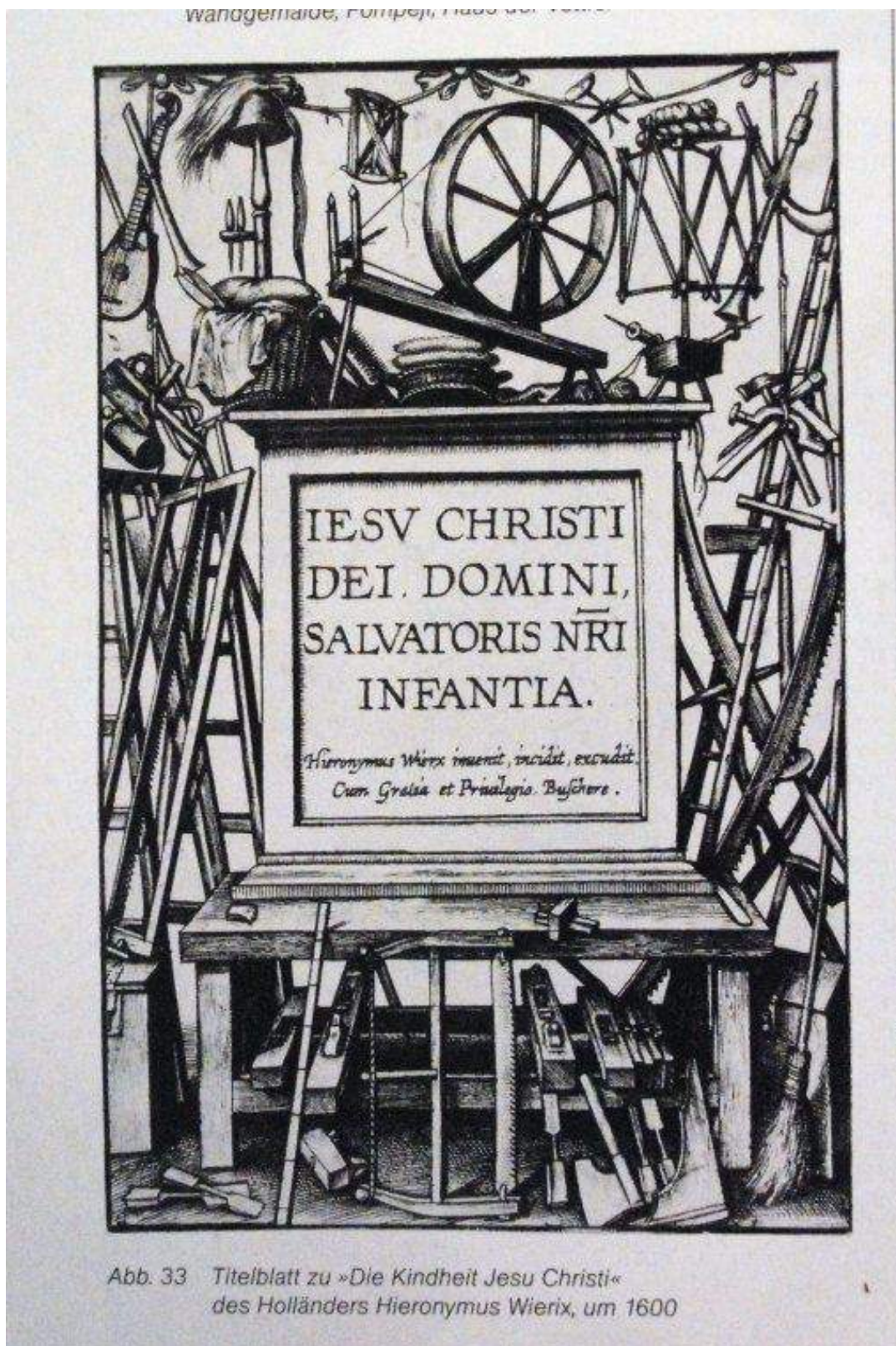
25. kép: Asztalosműhelyt ábrázoló német metszet (Illusztráció Hans Sachs *Das Ständebuch* című művéhez)¹⁶⁰

¹⁵⁹ FOLLANSBEE, 2009.B.

¹⁶⁰ FOLLANSBEE, 2009.B.

26. kép: Hieronymus Wierix munkája (könyvcímlap), 1600 k.¹⁶¹

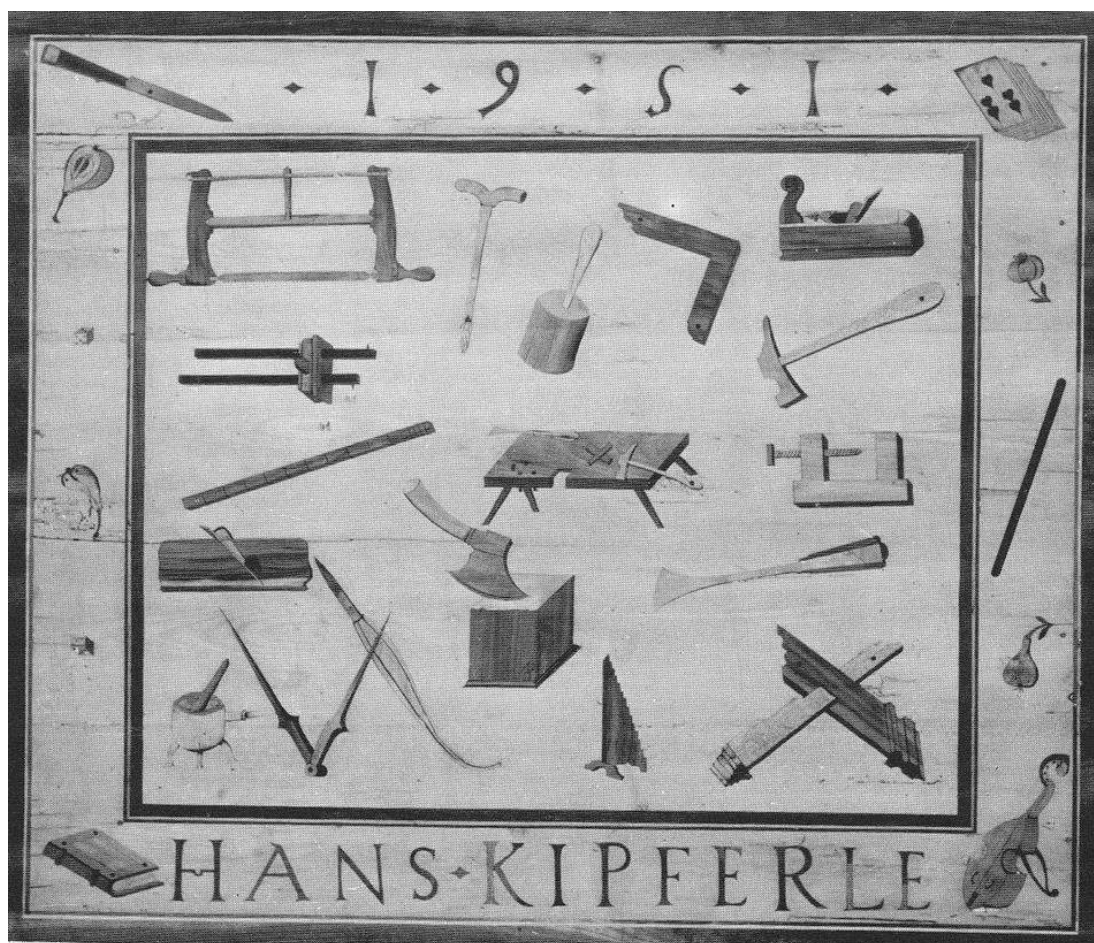

¹⁶¹ FOLLANSBEE, 2009.A.

27. kép: Hans Kipferle: asztalos céh asztala és ládája, 1561¹⁶²

28. kép: Kipferle céhasztalának lapja¹⁶³

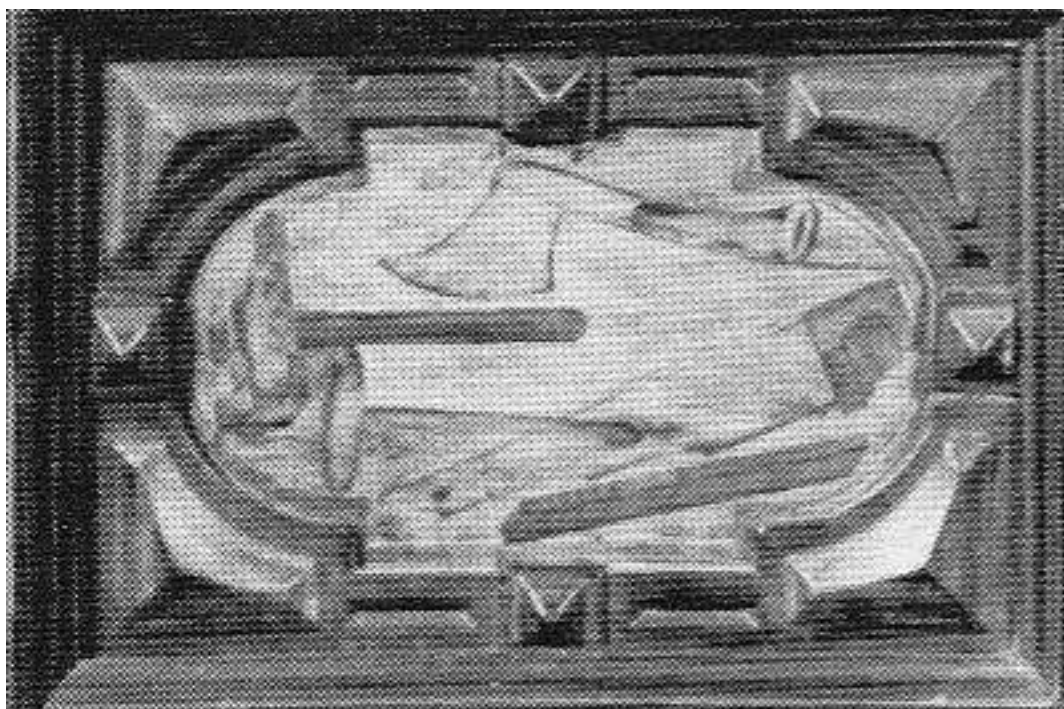
¹⁶² MARJN, 2013.

¹⁶³ MARJN, 2013.

29. kép: A grazi asztaloscéh ládájának hátoldala, 1600 k.¹⁶⁴

30. kép: A grazi asztaloscéh ládájának bal hátsó intarziás kazettája¹⁶⁵

¹⁶⁴ MARJN, 2013.

¹⁶⁵ MARJN, 2013.

31. kép: A győri asztalos- és puskaágykészítő mesterek pecsénymója, 1651¹⁶⁶

32. kép: A székelyudvarhelyi asztaloscéh pecsétje, 1779¹⁶⁷

¹⁶⁶

Forrás:
http://hu.wikibooks.org/wiki/C%C3%ADmerhat%C3%A1roz%C3%B3/Aszta%C2%ADlosc%C3%A9k_c%C3%ADmere#mediaviewer/File:Gy%C5%91ri_asztalos-%C3%A9s_puska%C3%A1gyk%C3%A9sz%C3%ADt%C5%91_mesterek_pecs%C3%A9tje_1651.png.
(Utolsó elérés: 2015. január 2.)

¹⁶⁷

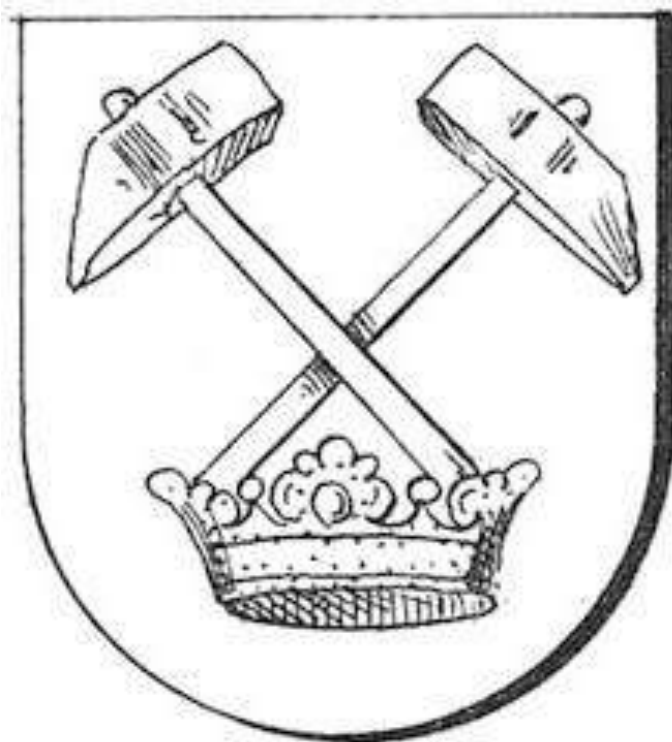
Forrás:
http://hu.wikibooks.org/wiki/C%C3%ADmerhat%C3%A1roz%C3%B3/Aszta%C2%ADlosc%C3%A9k_c%C3%ADmere#mediaviewer/File:Sz%C3%A9kelyudvarhelyi_asztalos_c%C3%A9h_1779.png. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

33. kép: Az ádámosi 11. kazetta: koronás-kardos címer¹⁶⁸

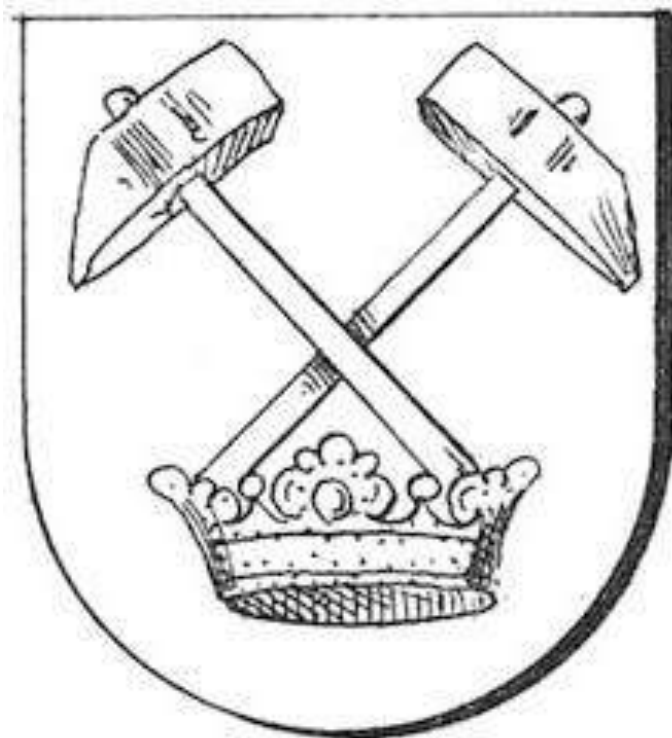

¹⁶⁸ Saját fénykép. Készült: 2014. március 20.

34. kép: A lekcsei és alsószopori Sulyok család kalapácsos címere¹⁶⁹

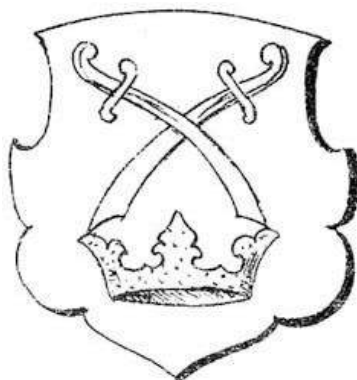
35. kép: A lekcsei és alsószopori Sulyok család buzogányos címere¹⁷⁰

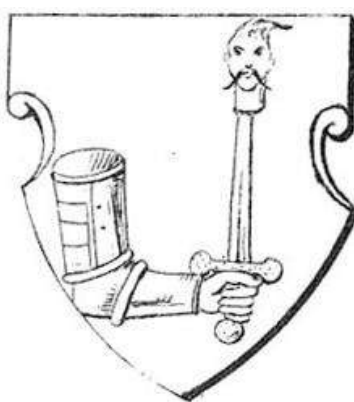
¹⁶⁹ SIEBMACHER, 1893. Sulyok a.

¹⁷⁰ SIEBMACHER, 1893. Sulyok b.

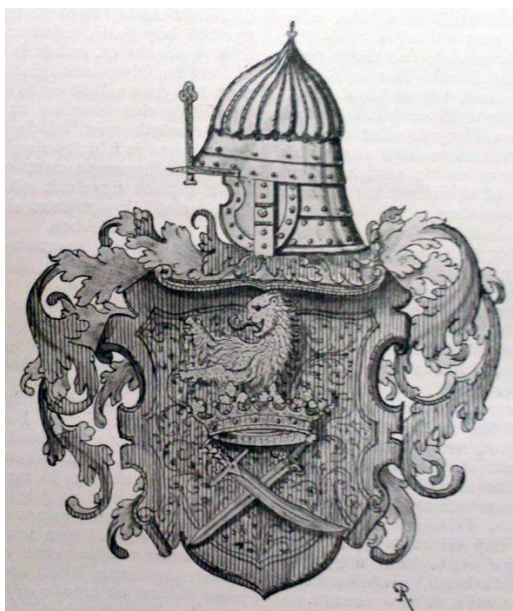
36. kép: Az ártánházi és kölcsői Bornemissza család pallosos címere¹⁷¹

37. kép: A Bornemissza család címere, 1640¹⁷²

38. kép: Bátaszéki Bornemissza János és Székely Máté armálisán látható címer, 1555¹⁷³

¹⁷¹ SIEBMACHER, 1983. Bornemissza II.

¹⁷² SIEBMACHER, 1983. Bornemissza VI.

¹⁷³ HORVÁTH, 1909. 176. o.

39. kép: Nagyszeben kora újkor óta leggyakrabban használt címere, 1651¹⁷⁴

40. kép: Nagyszebeni aranyforint, 1605¹⁷⁵

41. kép: Nagyszebeni ezüsttallér, 1605¹⁷⁶

¹⁷⁴ KEMÉNY, 1843. 21. tábla 1. kép.

¹⁷⁵ Forrás: <http://mek.oszk.hu/01800/01885/html/index1578.html>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

¹⁷⁶ Forrás: http://upload.wikimedia.org/wikibooks/hu/3/37/Nagyszebeni_tall%C3%A9r_%28Ag%29_1605.jpg. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

42. kép: Nagyszeben 1587-es pecsétlenyomatáról készült rajz Kemény József hagyatékából¹⁷⁷

43. kép: Szászhermány címere a település erődtemplomának udvarán felállított emlékművön¹⁷⁸

¹⁷⁷ KEMÉNY, 1843. 20. tábla 3. kép.

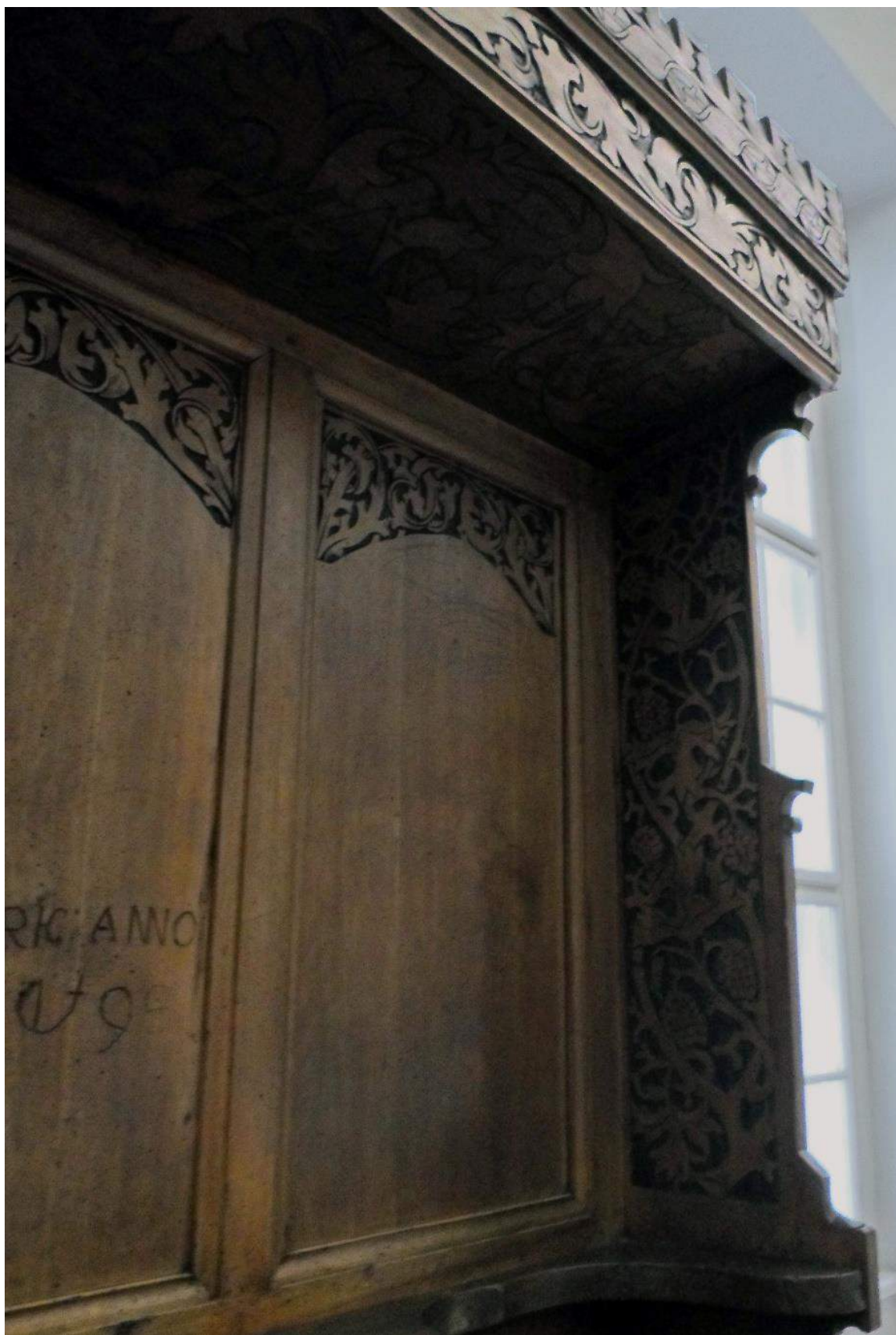
¹⁷⁸ Forrás: <http://karpatutak2.blogspot.hu/2014/08/szaszhermany-evangelikus-erodtemploma.html>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

44. kép: A Codex Altenberger címlapja a Szeben-címerrel¹⁷⁹

¹⁷⁹ Forrás: <http://www.mnir.ro/index.php/codex-altemberger-uimitorul-manuscris-medieval-al-sasilor-din-sibiu-exponatul-lunii-noiembrie/>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

45. kép: Az ádámosi stallum hátlapjának és főpárkányának jobb oldala¹⁸⁰

¹⁸⁰ Saját fénykép. Készült: 2014. szeptember 17.

46. kép: Az ádamosi stallum festett növénydíszes baldachinja¹⁸¹

47. kép: Az ádamosi stallum könyöklője a festett, keresztényi erényekről szóló felirattal¹⁸²

¹⁸¹ Saját fénykép. Készült: 2014. szeptember 17.

¹⁸² Saját fénykép. Készült: 2014. szeptember 17.

48. kép: A csíksomlyói stallum Balogh Jolán 1943-as könyvének fényképén, 1530–40 k.¹⁸³

49. kép: A csíksomlyói stallum a kolozsvári Történelmi Múzeum raktárában¹⁸⁴

¹⁸³ BALOGH, 1943. 262. kép.

¹⁸⁴ Saját fénykép. Készült: 2014. október 9.

50. kép: A besztercei kétüléses stallum, 1565¹⁸⁵

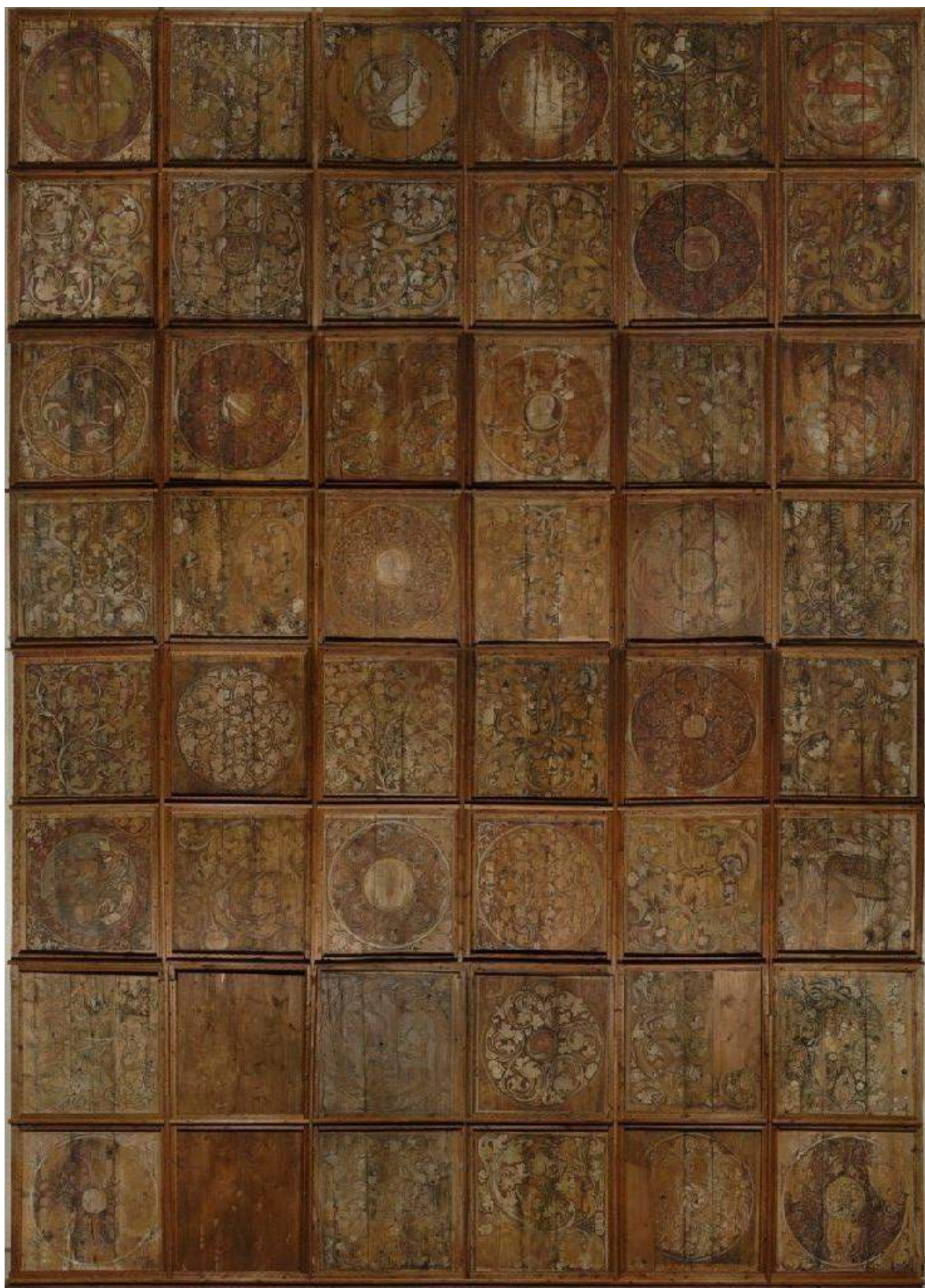
¹⁸⁵ Saját fénykép. Készült: 2014. augusztus 24.

51. kép: A gogánváraljai református templom délkeletről¹⁸⁶

¹⁸⁶ Forrás: <http://www.kutyahon.de/erdelyi.templomok/gevence/images/00000472%20Patrihun.jpg>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

52. kép: A gogánváraljai kazettás mennyezet jelenlegi kiállítási formájában¹⁸⁷

¹⁸⁷ Forrás: internet. (A fényképet 2014. márciusában töltöttem le egy szakmai honlapról, amelyet azóta töröltek.)

53. kép: Középkori, restaurált és kiegészített felszentelési kereszt a gogánviraljai templom déli hajófalán¹⁸⁸

54. kép: A gogánviraljai templom egykori gótikus boltozatának boltindításai¹⁸⁹

¹⁸⁸ Saját fénykép. Készült: 2014. augusztus 24.

¹⁸⁹ Saját fénykép. Készült: 2014. augusztus 24.

55. kép: A gogánváraljai 1. kazetta: angyali üdvözlés¹⁹⁰

56. kép: A gogánváraljai 3. kazetta: Krisztus a kereszttel¹⁹¹

¹⁹⁰ Saját fénykép a Gogánváraljai templomban a mennyezet eredeti helyén felállított digitális fotómásolatról. (Azért használom a fotómásolatokról készült fényképeket, mert az eredeti műalkotásról a kiállítási viszonyok miatt nagyon nehéz használható felvételeket készíteni.) Készült: 2014. december 23.

¹⁹¹ Forrás: <http://www.ace.hu/tudvil/szentg3.html>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

57. kép: A gogánváraljai 4. kazetta: Mihály arkangyal¹⁹²

58. kép: A gogánváraljai 6. kazetta: püspökszent¹⁹³

¹⁹² Forrás: <http://www.ace.hu/tudvil/szentg4.html>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

¹⁹³ Saját fénykép a Gogánváraljai templomban a mennyezet eredeti helyén felállított digitális fotómásolatról. Készült: 2014. december 23.

59. kép: A gogánváraíjai 40. kazetta: Szent György legyőzi a sárkányt¹⁹⁴

60. kép: A gogánváraíjai 5. kazetta: Nimród király (?) vadászata¹⁹⁵

¹⁹⁴ Saját fénykép a Gogánváraíjai templomban a mennyezet eredeti helyén felállított digitális fotómásolatról.
Készült: 2014. december 23.

¹⁹⁵ LÁNGI – MIHÁLY, 2006. 57. o.

61. kép: A gogánváraljai 14. kazetta: csatajelenet¹⁹⁶

62. kép: A gogánváraljai 16. kazetta: Sámson harca az oroszlánnal¹⁹⁷

¹⁹⁶ Forrás: internet. (A fényképet 2014. márciusában töltöttem le egy szakmai honlapról, amelyet azóta töröltek.)

¹⁹⁷ LÁNGI – MIHÁLY, 2006. 57. o.

63. kép: A gogánváraíjai 13. kazetta: Máté evangélista szimbóluma (szárnyas ember)¹⁹⁸

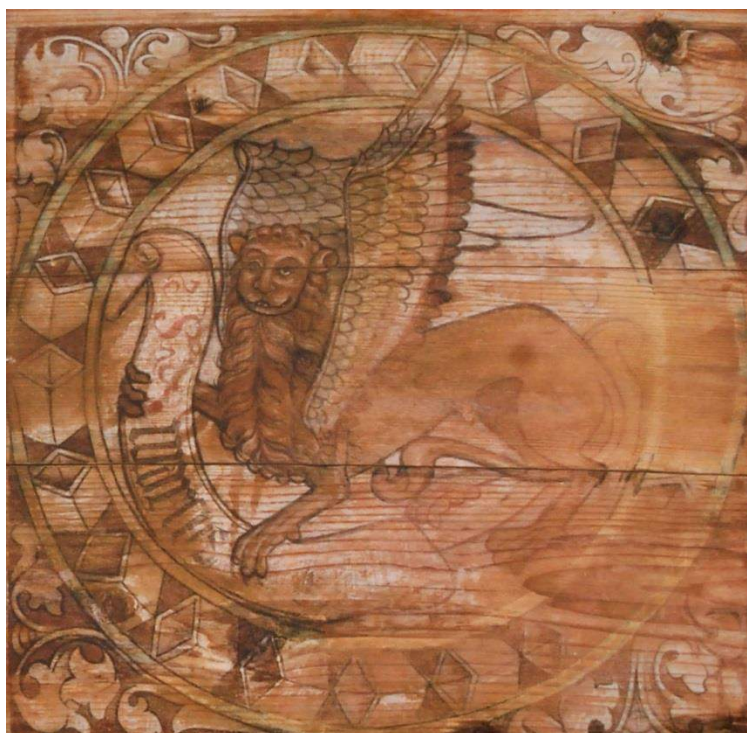
64. kép: A gogánváraíjai 18. kazetta: János evangélista szimbóluma (sas)¹⁹⁹

¹⁹⁸ Forrás: internet. (A fényképet 2014. márciusában töltöttem le egy szakmai honlapról, amelyet azóta töröltek.)

¹⁹⁹ Saját fénykép a Gogánváraíjai templomban a mennyezet eredeti helyén felállított digitális fotómásolatról. Készült: 2014. december 23.

65. kép: A gogánváraíjai 31. kazetta: Márk evangélista szimbóluma (oroszlán)²⁰⁰

66. kép: A gogánváraíjai 36. kazetta: Lukács evangélista szimbóluma (bika)²⁰¹

²⁰⁰ Saját fénykép a Gogánváraíjai templomban a mennyezet eredeti helyén felállított digitális fotómásolatról. Készült: 2014. december 23.

²⁰¹ Saját fénykép a Gogánváraíjai templomban a mennyezet eredeti helyén felállított digitális fotómásolatról. Készült: 2014. december 23.

67. kép: A gogánváraljai 8. kazetta: Bethlen-címer²⁰²

68. kép: A gogánváraljai 11. kazetta: II. Lajos királyi címere²⁰³

²⁰² Forrás: internet. (A fényképet 2014. márciusában töltöttem le egy szakmai honlapról, amelyet azóta töröltek.)

²⁰³ Forrás: internet. (A fényképet 2014. márciusában töltöttem le egy szakmai honlapról, amelyet azóta töröltek.)

69. kép: A gogánváraljai 15. kazetta: háromágú rózsás címerpajzs²⁰⁴

70. kép: A gogánváraljai 17. kazetta: harántpólyás címerpajzs²⁰⁵

²⁰⁴ Forrás: internet. (A fényképet 2014. márciusában töltöttem le egy szakmai honlapról, amelyet azóta töröltek.)

²⁰⁵ Forrás: internet. (A fényképet 2014. márciusában töltöttem le egy szakmai honlapról, amelyet azóta töröltek.)

71. kép: A gogánváraljai 39. kazetta: heraldikai liliomos címerpajzs²⁰⁶

72. kép: A gogánváraljai mennyezet elveszett hárslevél-címeres kazettája²⁰⁷

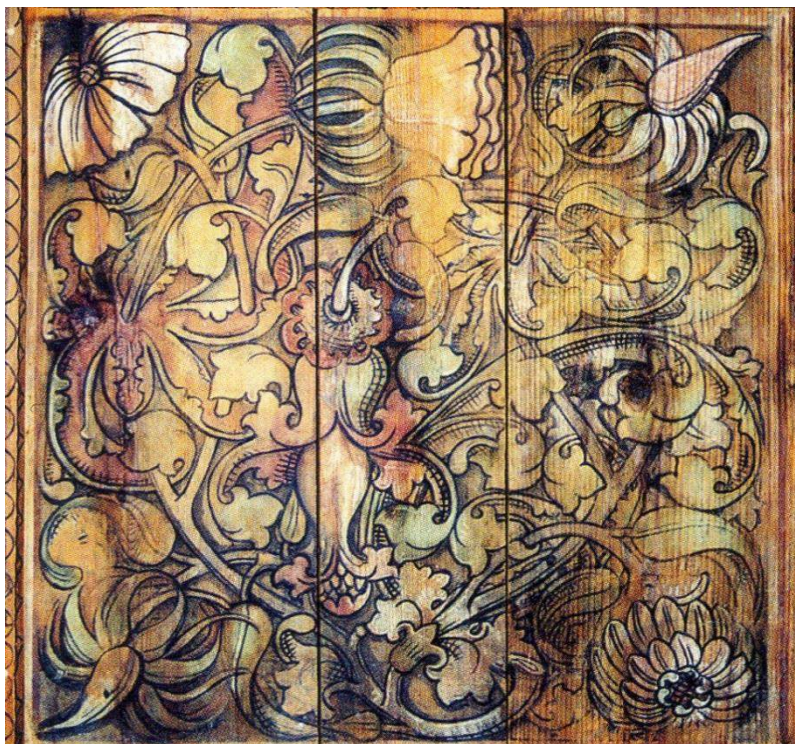
²⁰⁶ Forrás: internet. (A fényképet 2014. márciusában töltöttem le egy szakmai honlapról, amelyet azóta töröltek.)

²⁰⁷ BALOGH, 1943. 97. kép. (részlet)

73. kép: A gogánváraljai 9. kazetta²⁰⁸

74. kép: A gogánváraljai 19. kazetta²⁰⁹

²⁰⁸ Forrás: <http://www.ace.hu/tudvil/szentg3.html>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

²⁰⁹ LÁNGI – MIHÁLY, 2006. 57. o.

75. kép: A gogánváraljai 23. kazetta²¹⁰

76. kép: A gogánváraljai 28. kazetta²¹¹

²¹⁰ LÁNGI – MIHÁLY, 2006. 57. o.

²¹¹ Forrás: internet. (A fényképet 2014. márciusában töltöttem le egy szakmai honlapról, amelyet azóta töröltek.)

77. kép: A gogánváraljai 29. kazetta²¹²

78. kép: A gogánváraljai 33. kazetta²¹³

²¹² Saját fénykép a Gogánváraljai templomban a mennyezet eredeti helyén felállított digitális fotómásolatról.
Készült: 2014. december 23.

²¹³ Saját fénykép a Gogánváraljai templomban a mennyezet eredeti helyén felállított digitális fotómásolatról.
Készült: 2014. december 23.

79. kép: A gogánváraljai 20. kazetta²¹⁴

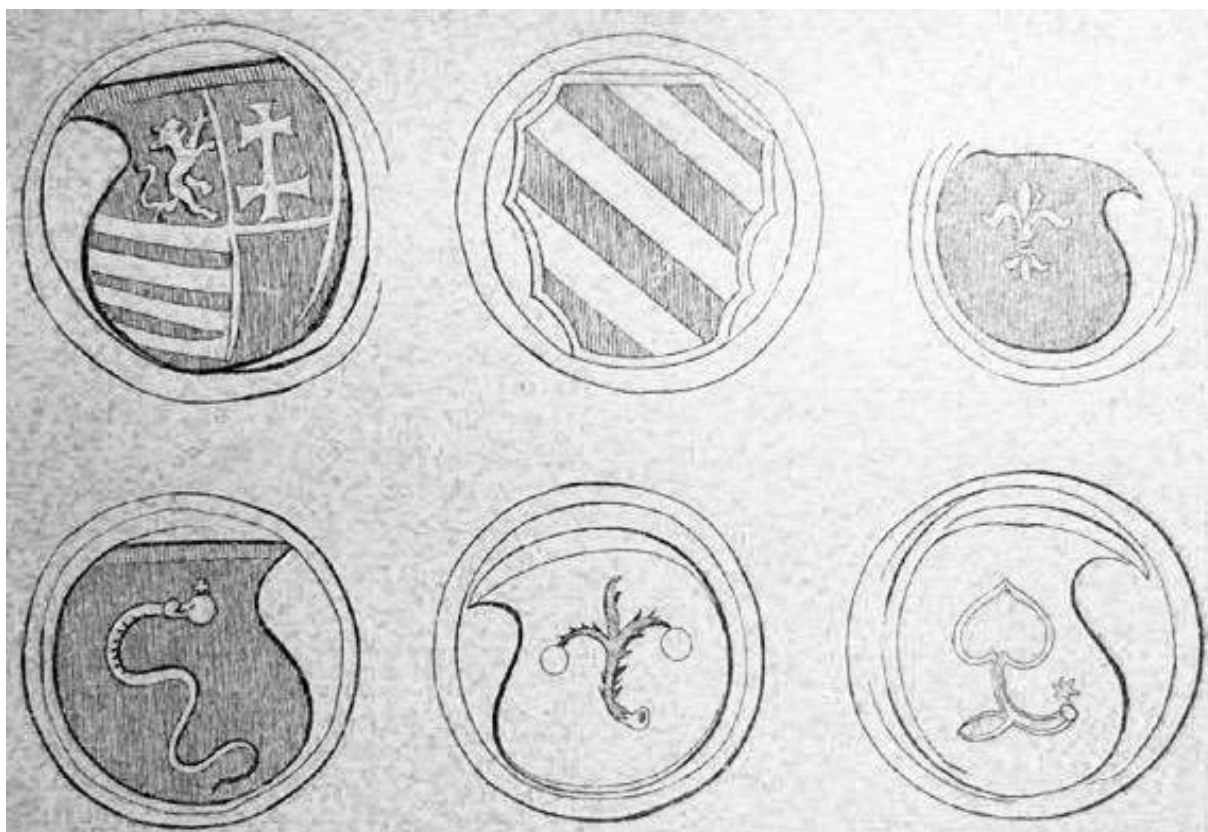
80. kép: A gogánváraljai 22. kazetta²¹⁵

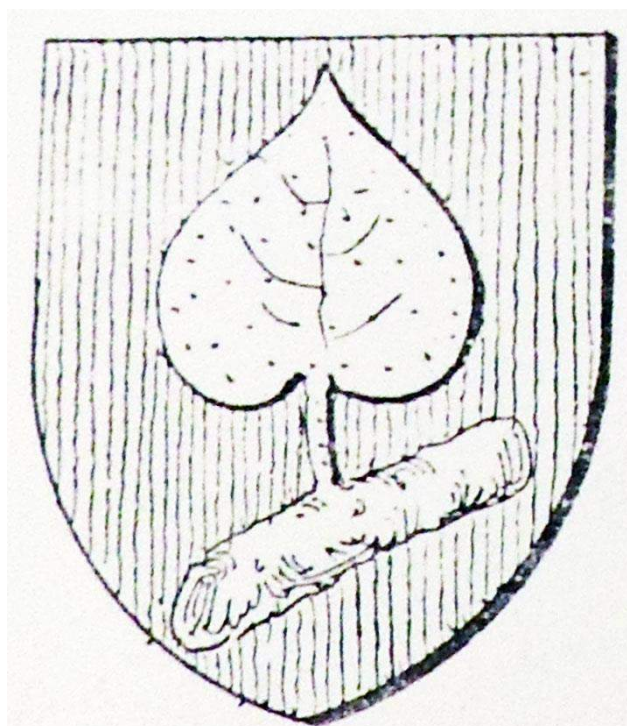
²¹⁴ Forrás: internet. (A fényképet 2014. márciusában töltöttem le egy szakmai honlapról, amelyet azóta töröltek.)

²¹⁵ Forrás: internet. (A fényképet 2014. márciusában töltöttem le egy szakmai honlapról, amelyet azóta töröltek.)

81. kép: A gogánváraljai címerképek Csoma József 1913-as publikációjából²¹⁶

82. kép: A Gyulay b. címer Siebmacher *Wappenbuch*jában²¹⁷

²¹⁶ CSOMA, 1913. 45. o.

²¹⁷ SIEBMACHER IV/12., 1898. 38. tábla. Gyulay b.

83. kép: II. Lajos király címere a szászsebesi szárnyasoltár predellájának bal oldalán²¹⁸

84. kép: II. Lajos király címere 1519-es dénárján²¹⁹

²¹⁸ Saját fénykép. Készült: 2014. október 10.

²¹⁹ SZEKERES, 2011.B. 230. o. 9. kép.

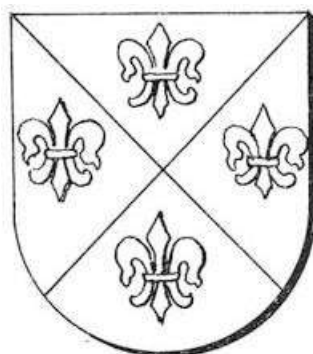
85. kép: Bethlen Miklós pecsétje 1489-ből²²⁰

86. kép: A Varkócs-címer Siebmacher *Wappenbuch*jában²²¹

87. kép: A Somi-címer Siebmacher *Wappenbuch*jában²²²

²²⁰ LUKINICH, 1928. 24. o.

²²¹ SIEBMACHER, 1893. Varkócz.

²²² SIEBMACHER IV/15/4., 1893. 418. tábla. Somi.

88. kép: A gogánváraljai stallum átfestési rétegei²²³

89. kép: A gogánváraljai stallum restaurálás után²²⁴

²²³ Saját fénykép. Készült: 2014. december 23.

²²⁴ Saját fénykép. Készült: 2014. december 23.

90. kép: A gogánváraljai stallum restaurálás előtt²²⁵

91. kép: A gogánváraljai stallum baldachinjának részlete²²⁶

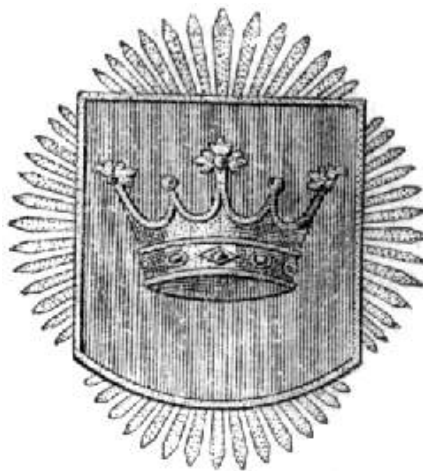
²²⁵ LÁNGI – MIHÁLY, 2006. 55. o.

²²⁶ Saját fénykép. Készült: 2014. december 23.

92. kép: A gogánváraljai stallum háttámlájának részletei: a bal szélső, kizárólag bal oldalan profilozott keret és a jobb szélső, mindkét szélén profilozott keret²²⁷

93. kép: Brassó vármegye címere²²⁸

²²⁷ Saját fénykép. Készült: 2014. december 23.

²²⁸ PALLAS, 1893–1897. Brassó vármegye.

94. kép: A gogánváraljai stallum bal oldali harántéklapja²²⁹

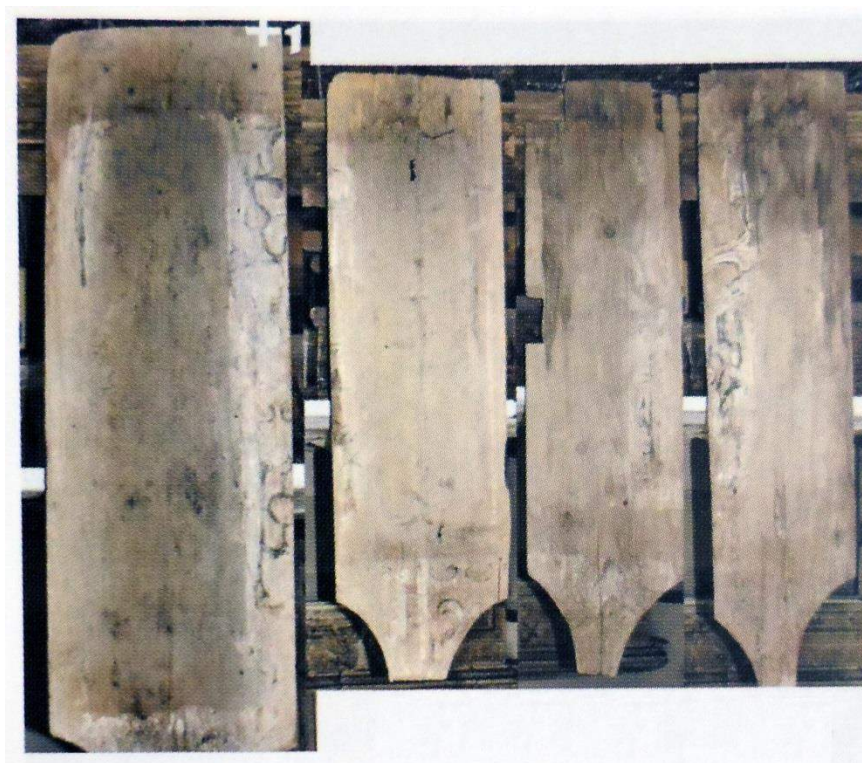

²²⁹ Saját fénykép. Készült: 2014. december 23.

95. kép: A homoródszentpéteri karzatmellvéd fennmaradt deszkáinak jobb megtartású csoportja
2010-ben, 1520-as évek (?)²³⁰

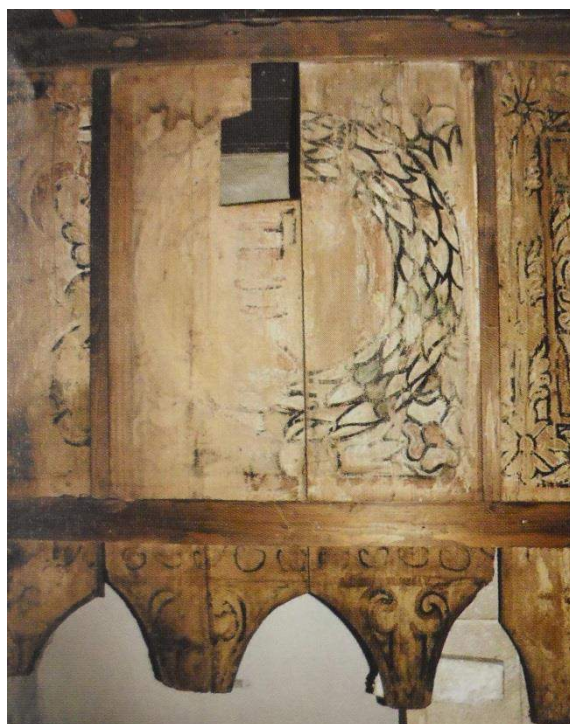
96. kép: A homoródszentpéteri karzatmellvéd legrosszabb állapotban fennmaradt deszkái 2010-ben²³¹

²³⁰ BALASSA, 2010. 4. o.

²³¹ BALASSA, 2010. 5. o.

97. kép: A homoródszentpéteri Magyarország-címeres mező 2010-ben²³²

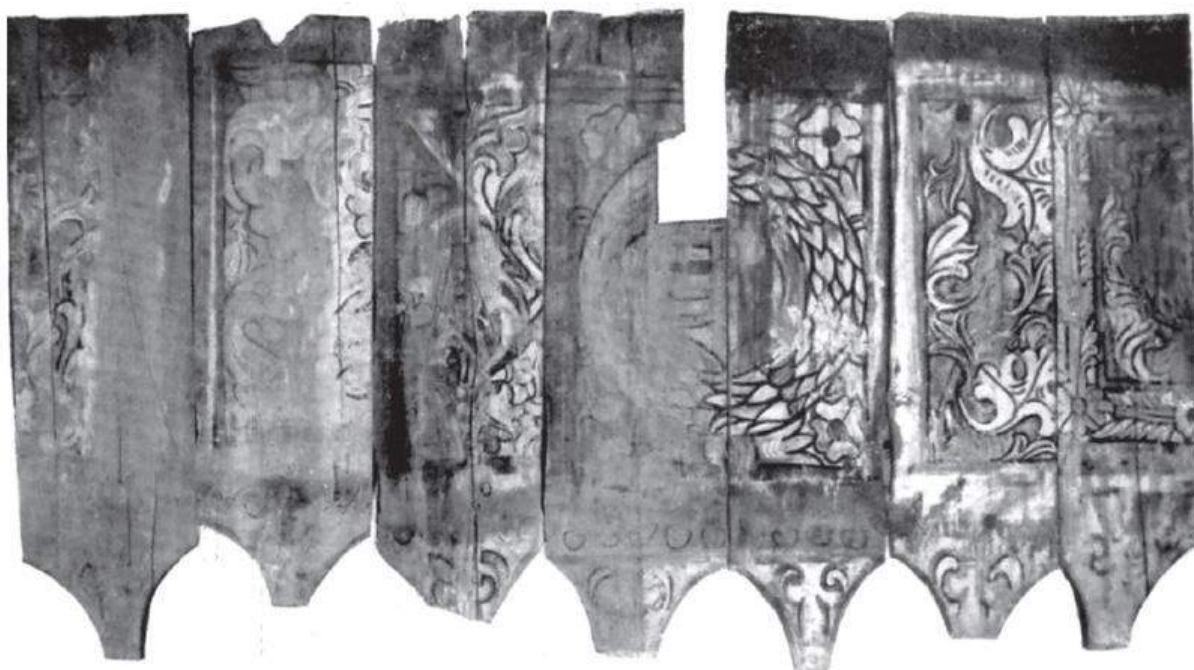
98. kép: A homoródszentpéteri donátor-címerek fennmaradt deszkái bal oldalon a virágos, a jobbon pedig a négy sárkányfogas félcímerekkel 2010-ben²³³

²³² BALASSA, 2010. 4. o.

²³³ BALASSA, 2010. 6. o.

99. kép: Hét homoródszentpéteri deszka Balogh Jolán 1943-as monográfiájában²³⁴

100. kép: Négy homoródszentpéteri deszka Balogh Jolán 1943-as monográfiájában²³⁵

²³⁴ BALOGH, 1943. 206. kép.

²³⁵ BALOGH, 1943. 205. kép.

101. kép: A homoródszentpéteri karzatmellvéd legépebben fennmaradt deszkájának alsó része
2010-ben²³⁶

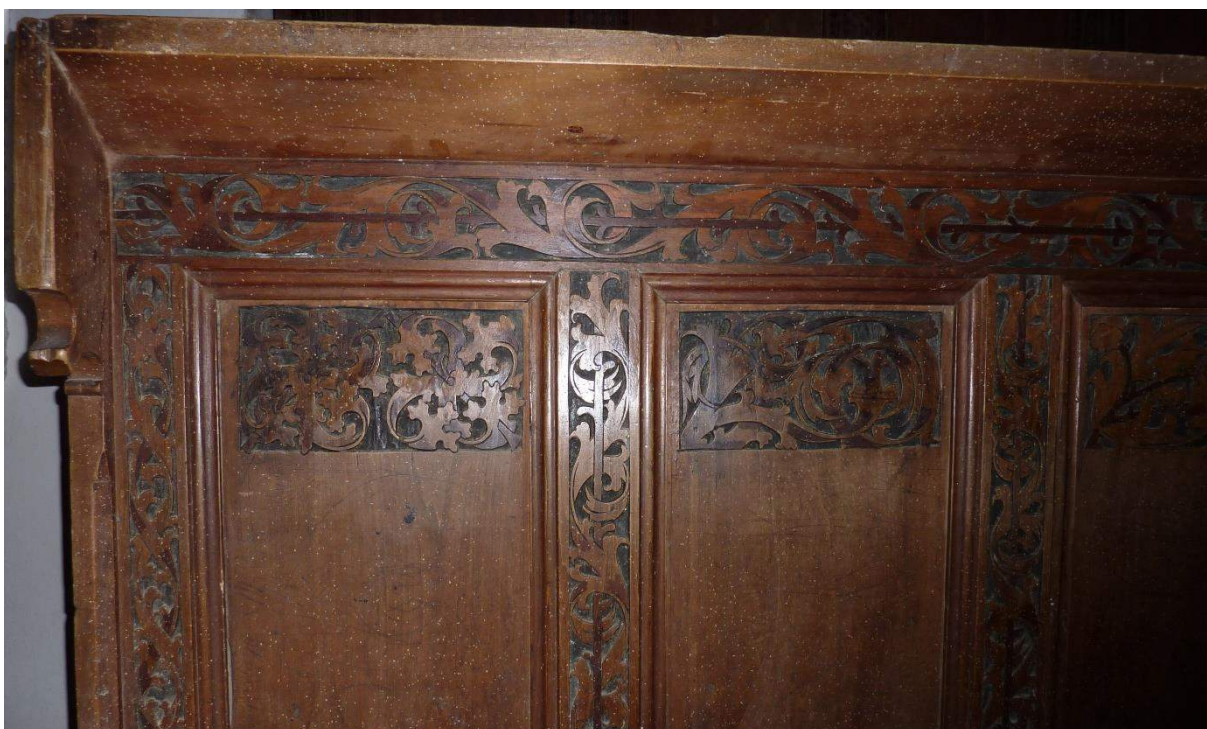
102. kép: A homoródszentpéteri karzatmellvéd egyik épebben megmaradt részlete 2010-ben²³⁷

²³⁶ BALASSA, 2010. 6. o.

²³⁷ BALASSA, 2010. 6. o.

103. kép: A szászbogácsi stallum bal oldalának előlapja²³⁸

104. kép: A szászbogácsi stallum bal felének jobb oldallapja²³⁹

²³⁸ Saját fénykép. Készült: 2013. május 24.

²³⁹ Saját fénykép. Készült: 2013. május 24.

105. kép: Az egykori miklóstelki kazettás mennyezet 1. fennmaradt táblája²⁴⁰

106. kép: Az egykori miklóstelki kazettás mennyezet 2. fennmaradt táblája²⁴¹

²⁴⁰ LÁNGI – MIHÁLY I., 2002. 76. o.

²⁴¹ Forrás: <http://www.parokia.hu/esemeny/mutat/2191/>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

107. kép: Az egykori miklóstelki kazettás mennyezet 3. fennmaradt táblája²⁴²

108. kép: Az egykori miklóstelki kazettás mennyezet 4. fennmaradt táblája²⁴³

²⁴² LÁNGI – MIHÁLY I., 2002. 76. o.

²⁴³ LÁNGI – MIHÁLY I., 2002. 77. o.

109. kép: A nagybaromlaki stallum, 1524²⁴⁴

110. kép: Katicabogarak (?) a nagybaromlaki stallum könyöklőjének egyik oldallapján²⁴⁵

²⁴⁴ Saját fénykép. Készült: 2014. december 23.

²⁴⁵ Saját fénykép. Készült: 2014. december 23.

111. kép: A nagybaromlaki stallum háttámlájának középső mezőjében látható 1524-es évszámos címerpajzs; a Balogh Jolán által 1943-ban publikált rajz ugyanarról; az ádámosi kazettás mennyezet 4. kazettáján megjelenő 1526-os évszámos pajzs²⁴⁶

112. kép: 1565-ös évszám a besztercei kétülékes stallum párkányzatának bal oldallapján, 1565²⁴⁷

²⁴⁶ Saját fénykép. Készült: 2014. december 23.; BALOGH, 1943. 324. o.; Saját fénykép. Készült: 2014. március 20.

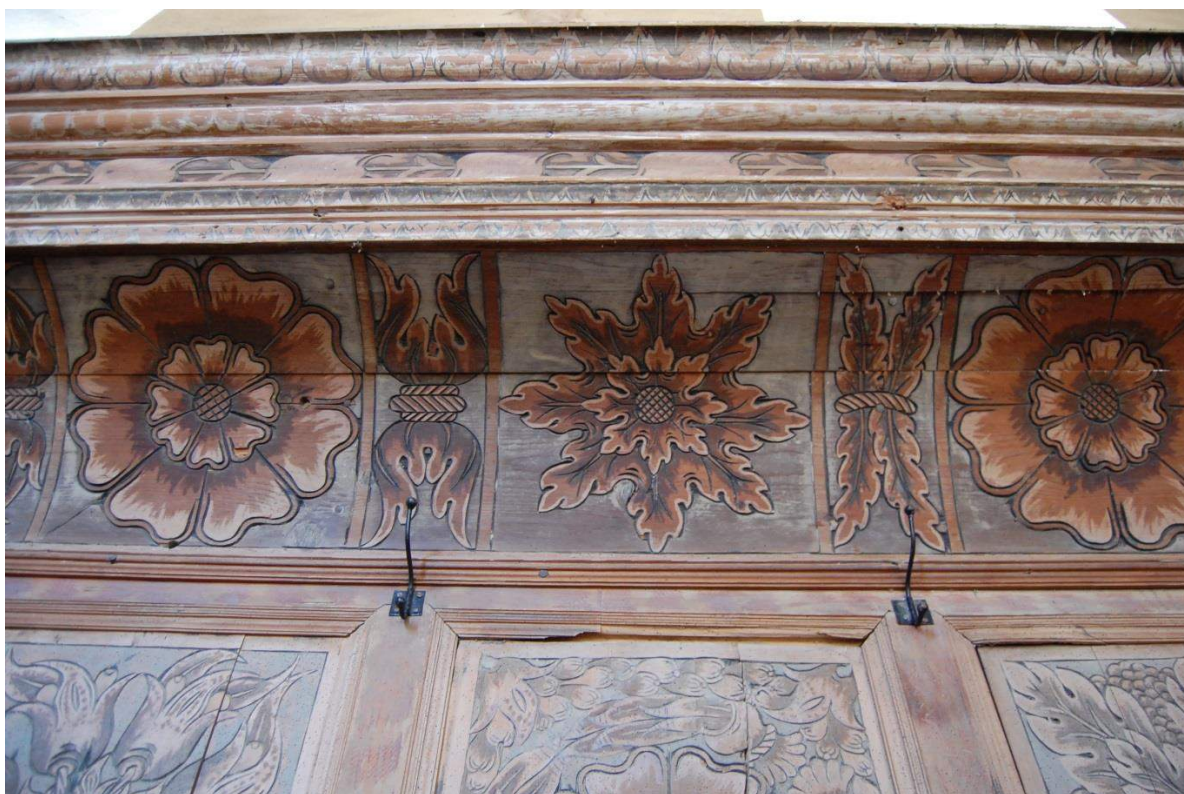
²⁴⁷ Saját fénykép. Készült: 2014. augusztus 24.

113. kép: A nagybaromlaki stallum párkányzatának részlete²⁴⁸

²⁴⁸ Saját fénykép. Készült: 2014. december 23.

114. kép: A nagybaromlaki stallum baldachinjának második, harmadik és negyedik mezője²⁴⁹

115. kép: A nagybaromlaki stallum baldachinjának ötödik, hatodik és hetedik mezője²⁵⁰

²⁴⁹ Saját fénykép. Készült: 2014. december 23.

²⁵⁰ Saját fénykép. Készült: 2014. december 23.

116. kép: A nagybaromlaki stallum háttámlájának második képmezője²⁵¹

117. kép: A nagybaromlaki stallum háttámlájának harmadik képmezője²⁵²

²⁵¹ Saját fénykép. Készült: 2014. december 23.

²⁵² Saját fénykép. Készült: 2014. december 23.

118. kép: A nagybaromlaki stallum háttámlájának negyedik képmezője²⁵³

119. kép: A nagybaromlaki stallum háttámlájának ötödik képmezője²⁵⁴

²⁵³ Saját fénykép. Készült: 2014. december 23.

²⁵⁴ Saját fénykép. Készült: 2014. december 23.

120. kép: A nagybaromlaki stallum háttámlájának hatodik képmezője²⁵⁵

121. kép: A nagybaromlaki stallum bal oldali halántéklapjának külső oldalának részlete és belső oldala²⁵⁶

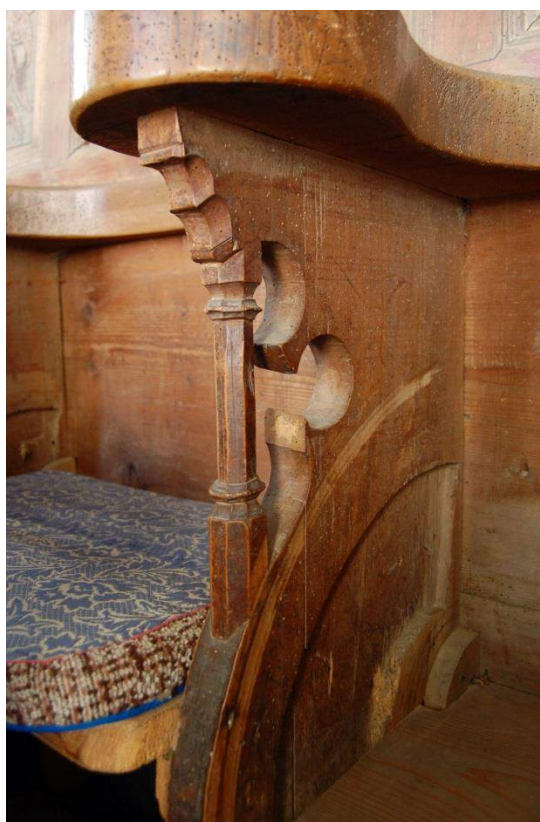
²⁵⁵ Saját fénykép. Készült: 2014. december 23.

²⁵⁶ Saját fénykép. Készült: 2014. december 23.

122. kép: A nagybaromlaki stallum középső ülése²⁵⁷

123. kép: A nagybaromlaki stallum üléseinek kartámlája²⁵⁸

²⁵⁷ Saját fénykép. Készült: 2014. december 23.

²⁵⁸ Saját fénykép. Készült: 2014. december 23.

124. kép: A nagybaromlaki stallum könyöklőjének eredeti oldallapjai²⁵⁹

²⁵⁹ Saját fénykép. Készült: 2014. december 23.

125. kép: A nagybaromlaci stallum könyöklőjének bal oldala²⁶⁰

126. kép: A nagybaromlaci stallum könyöklőjének jobb oldala²⁶¹

²⁶⁰ Saját fénykép. Készült: 2014. december 23.

²⁶¹ Saját fénykép. Készült: 2014. december 23.

127. kép: A székydályai szentély mennyezetfestménye²⁶²

²⁶² Forrás: <http://latogato.blogspot.hu/2012/05/szekelydalya.html>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.) – az ábra honlapon talált két kép montázsából áll

128. kép: A székydályai templomhajó északi fala a festett frízzel²⁶³

129. kép: A székydályai mennyezetfestmény részlete: a boltozati bordák babérüzéres díszítése²⁶⁴

²⁶³

Forrás:

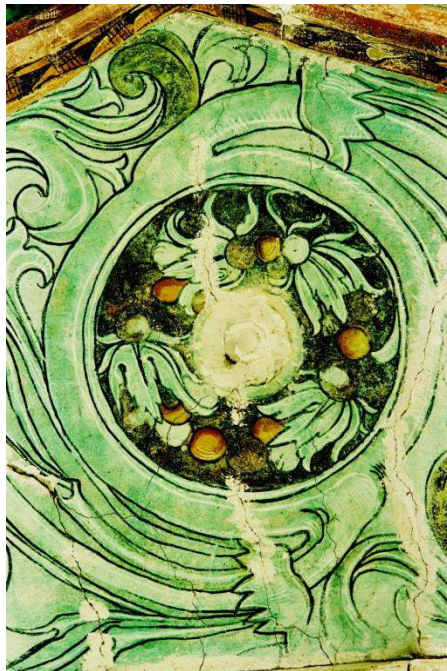
http://2.bp.blogspot.com/-Xul_PS3jKuo/Tdk9FsdnuyI/AAAAAAAAAHUs/LJ1Z4DTShxI/s1600/Sz%25C3%25A9kelyd%25C3%25A1lya+IMG_9085.jpg. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

²⁶⁴ Forrás: <http://latogato.blogspot.hu/2012/05/szekelydalya.html>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

130. kép: A székydályai mennyezetfestmény részlete: rozetta alakú virág, kancsópár és két címerpajzs²⁶⁵

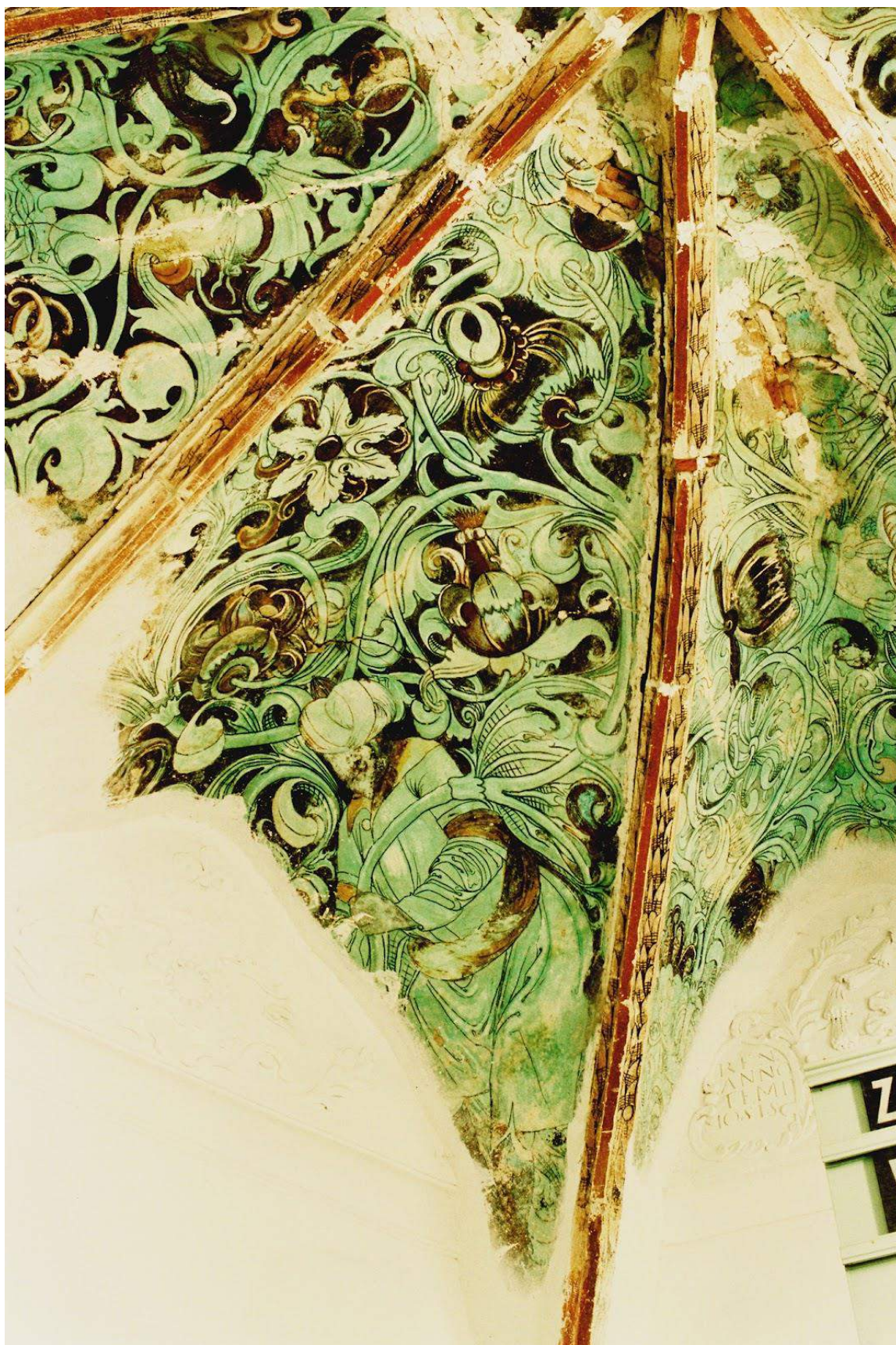
131. kép: A székydályai mennyezetfestmény közepén elhelyezkedő díszítmény²⁶⁶

²⁶⁵ Forrás: <http://latogato.blogspot.hu/2012/05/szekelydalya.html>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

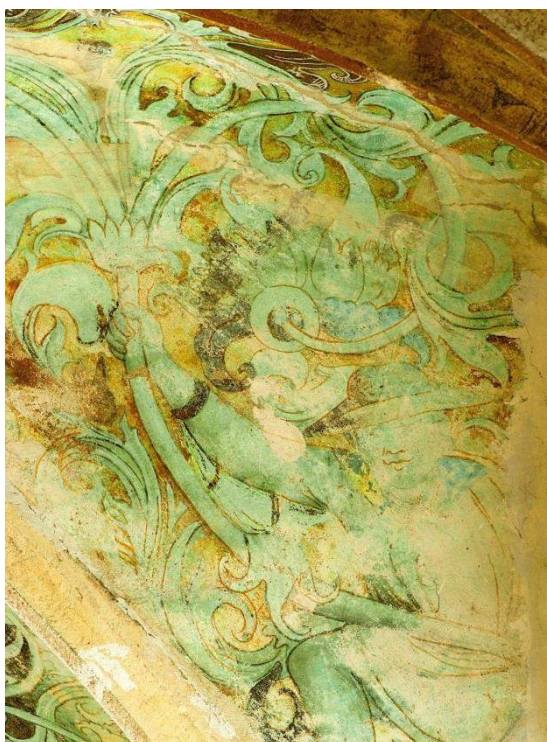
²⁶⁶ Forrás: <http://latogato.blogspot.hu/2012/05/szekelydalya.html>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

132. kép: A székydályai mennyezetfestmény részlete: turbános-kaftános férfialak²⁶⁷

²⁶⁷ Forrás: <http://latogato.blogspot.hu/2012/05/szekelydalya.html>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

133. kép: A székelydályai mennyezetfestmény részlete: kalapos fiú²⁶⁸

134. kép: A székelydályai mennyezetfestmény részlete: groteszk fejek²⁶⁹

²⁶⁸ Forrás: <http://latogato.blogspot.hu/2012/05/szekelydalya.html>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

²⁶⁹ Forrás: <http://latogato.blogspot.hu/2012/05/szekelydalya.html>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

135. kép: A székelydályai mennyezetfestmény részlete: II. Ulászló király címere²⁷⁰

136. kép: A székelydályai mennyezetfestmény részlete: Barlabácssy Lánárd erdélyi alvajda, székely alispán címere²⁷¹

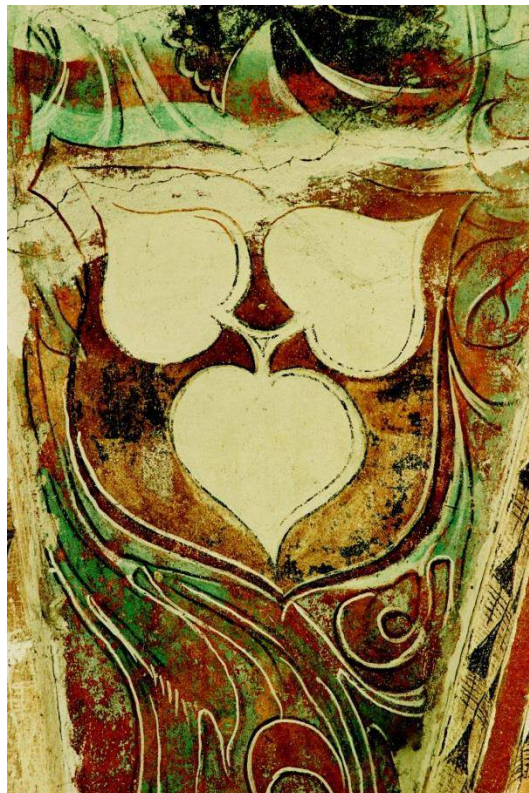
²⁷⁰ Forrás: <http://latogato.blogspot.hu/2012/05/szekelydalya.html>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

²⁷¹ Forrás: <http://latogato.blogspot.hu/2012/05/szekelydalya.html>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

137. kép: A székelydályai mennyezetfestmény részlete: régi székely címer²⁷²

138. kép: A székelydályai mennyezetfestmény részlete: a szász Universitas címere²⁷³

²⁷² Forrás: <http://latogato.blogspot.hu/2012/05/szekelydalya.html>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

²⁷³ Forrás: <http://latogato.blogspot.hu/2012/05/szekelydalya.html>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

139. kép: A székelydályai mennyezetfestmény részlete: Brassó címre²⁷⁴

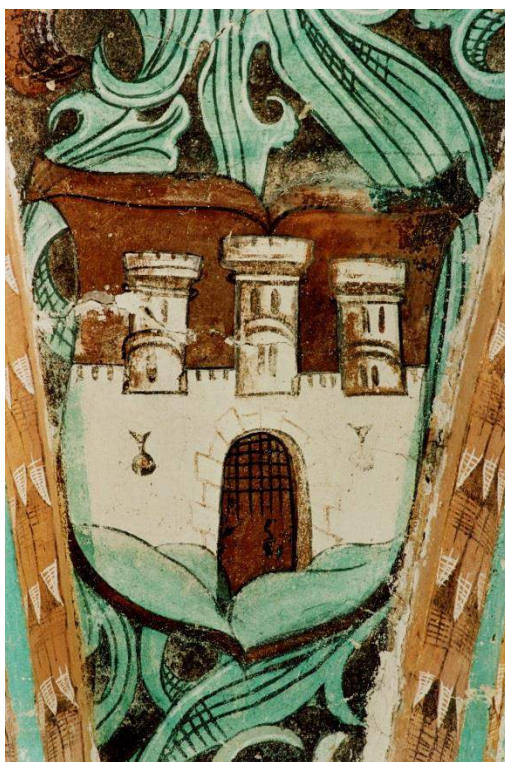
140. kép: A székelydályai mennyezetfestmény részlete: Nagyszeben címere²⁷⁵

²⁷⁴ Forrás: <http://latogato.blogspot.hu/2012/05/szekelydalya.html>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

²⁷⁵ Forrás: <http://latogato.blogspot.hu/2012/05/szekelydalya.html>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

141. kép: A székelydályai mennyezetfestmény részlete: Segesvár címere²⁷⁶

142. kép: A székelydályai mennyezetfestmény részlete: Árpád-sávok címer, talán Besztercécé (?)²⁷⁷

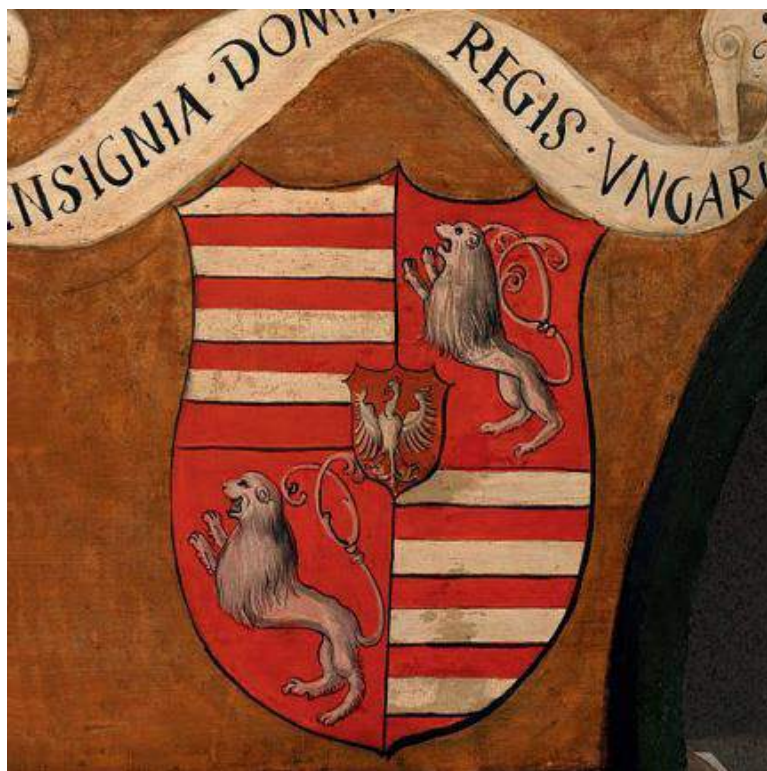
²⁷⁶ Forrás: <http://latogato.blogspot.hu/2012/05/szekelydalya.html>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

²⁷⁷ Forrás: <http://latogato.blogspot.hu/2012/05/szekelydalya.html>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

143. kép: II. Ulászló királyi címere a csíkcsobotfalvi oltár predelláján²⁷⁸

144. kép: II. Ulászló királyi címere a csíkszentléleki oltár predelláján, 1510²⁷⁹

²⁷⁸ SZEKERES, 2011.B. 229. o. 6. kép.

²⁷⁹ SZEKERES, 2011.B. 230. o. 7. kép.

145. kép: II. Ulászló királyi címere a segesvári Hegyi templom ajtaján, 1495²⁸⁰

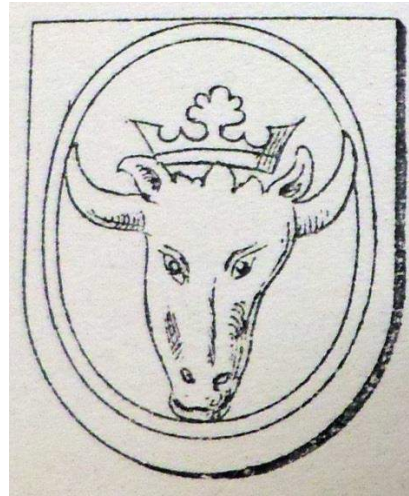
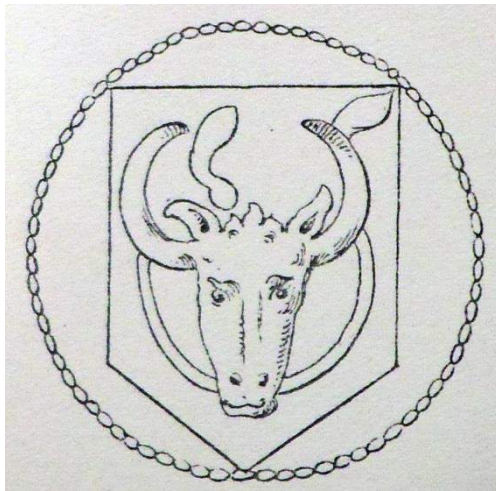
146. kép: II. Ulászló királyi kőbe faragott címere Sopronból²⁸¹

²⁸⁰ SZEKERES, 2011.B. 230. o. 8. kép.

²⁸¹ Saját fénykép. Készült: 2014. október 9. A műtárgy a soproni Tűztorony múzeumként használt részében van kiállítva.

147. kép: Barlabássy Lénárd pecsétcímere 1507-ből és 1524-ből²⁸²

148. kép: Barlabássy Lénárd LB monogramos címere a gyulafehérvári Lázói-kápolna késő gótikus boltozatának egyik zárókövén, 1512 előtt²⁸³

149. kép: Barlabássy Lénárd címere a héderfői kúria reneszánsz kapuszemöldökén, 1508²⁸⁴

²⁸² SIEBMACHER IV/12., 1898. 20. tábla

²⁸³ BARABÁSSY, 2012. 121. o. 70. ábra.

²⁸⁴ BALOGH, 1843. 106. kép.

150. kép: A régi székely címer a csíkcsobotfalvi oltár predelláján²⁸⁵

151. kép: A régi székely címer a bögözi református templom gyámkövén²⁸⁶

²⁸⁵ SZEKERES, 2011.B. 231. o. 14. kép.

²⁸⁶ SZEKERES, 2011.A. 221. o. 3. kép.

152. kép: A szász Universitas címere²⁸⁷

153. kép: A szebeni kerület pecsétje a szász Universitas címerével (alsó)²⁸⁸

²⁸⁷ KEMÉNY, 1843. 20. tábla 58. kép.

²⁸⁸ KEMÉNY, 1843. 19. tábla 57. kép.

154. kép: Brassó címere a Katalin-kapun²⁸⁹

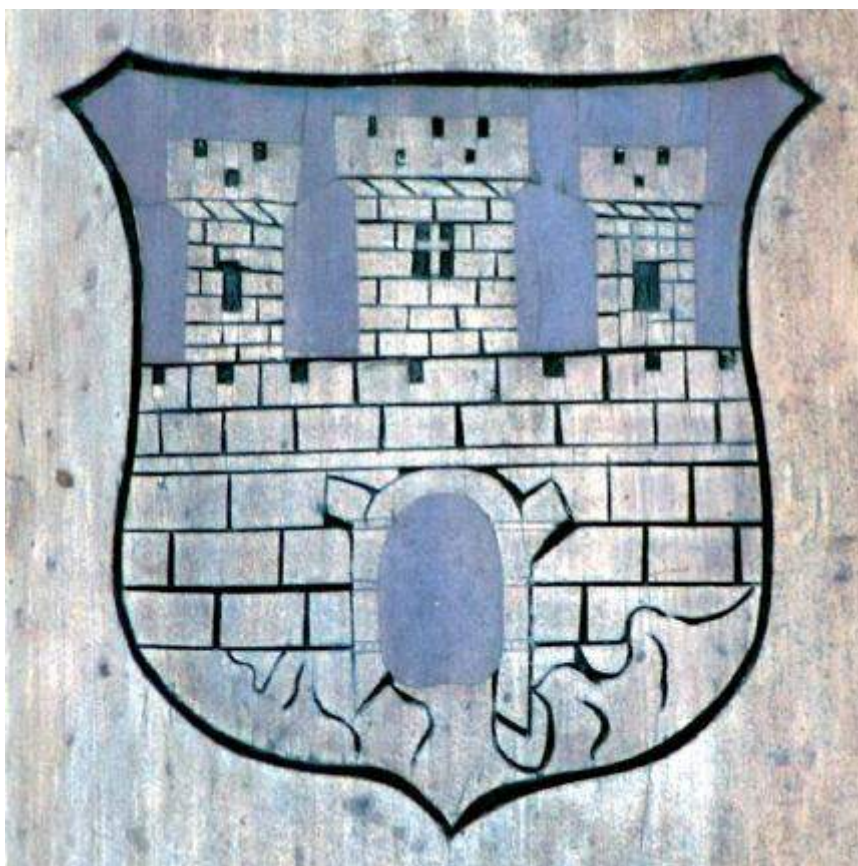
155. kép: Brassó címere egy 1612-es talléron²⁹⁰

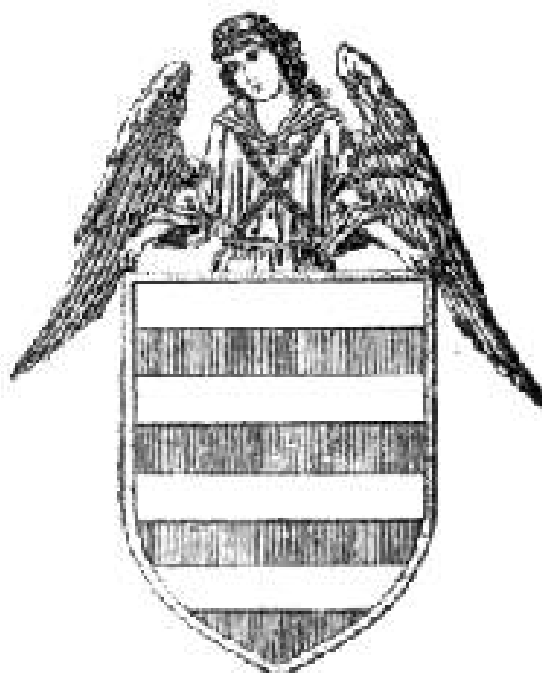
²⁸⁹ Forrás: http://laudator.blog.hu/2011/09/12/brasso_ahol_europa_veget_er. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

²⁹⁰ Forrás: <http://www.oocities.org/zoliren2/brasso/brasso.htm>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

156. kép: Segesvár címere a segesvári Hegyi templom ajtaján, 1495²⁹¹

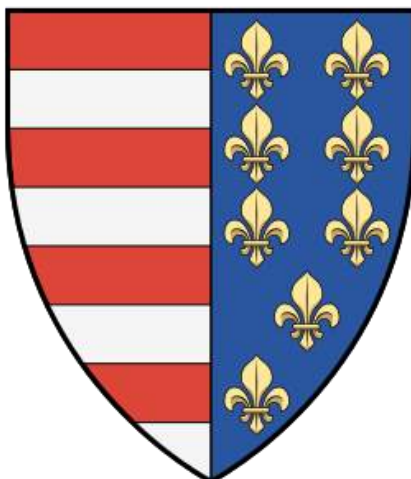
157. kép: Besztercebánya címere²⁹²

²⁹¹ SZEKERES, 2011.B. 233. o. 20. kép

²⁹² PALLAS, 1893–1897. Besztercebánya.

158. kép: Nagysink címere²⁹³

159. kép: Beszterce címere a besztercei templom egyik lépcsőkorlátján²⁹⁴

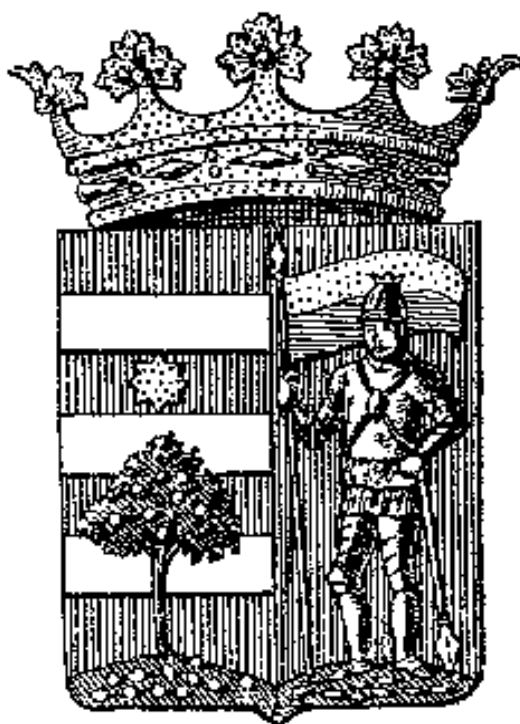
²⁹³ Forrás: http://hu.wikibooks.org/wiki/C%C3%ADmerhat%C3%A1roz%C3%B3/Nagysink_c%C3%ADmere.
(Utolsó elérés: 2015. január 2.)

²⁹⁴ PALLAS, 1893–1897. Beszterce.

160. kép: Torda címere²⁹⁵

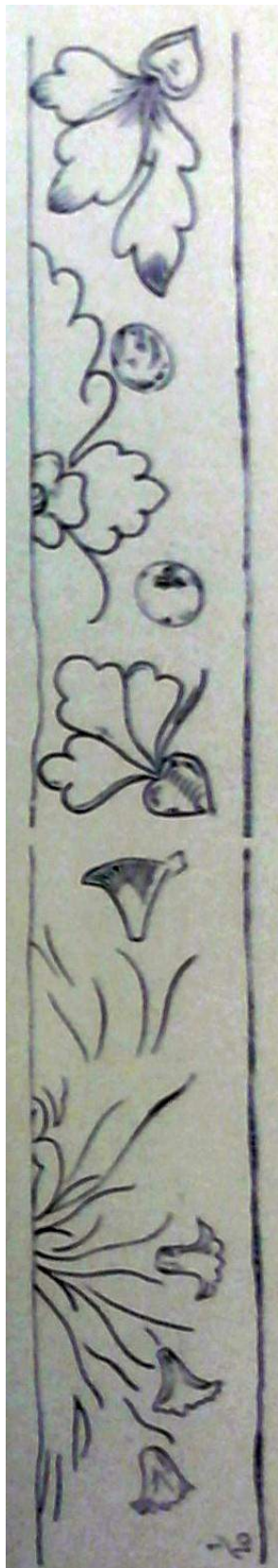
161. kép: Maros-Torda vármegye címere²⁹⁶

²⁹⁵ PALLAS, 1893–1897. Torda.

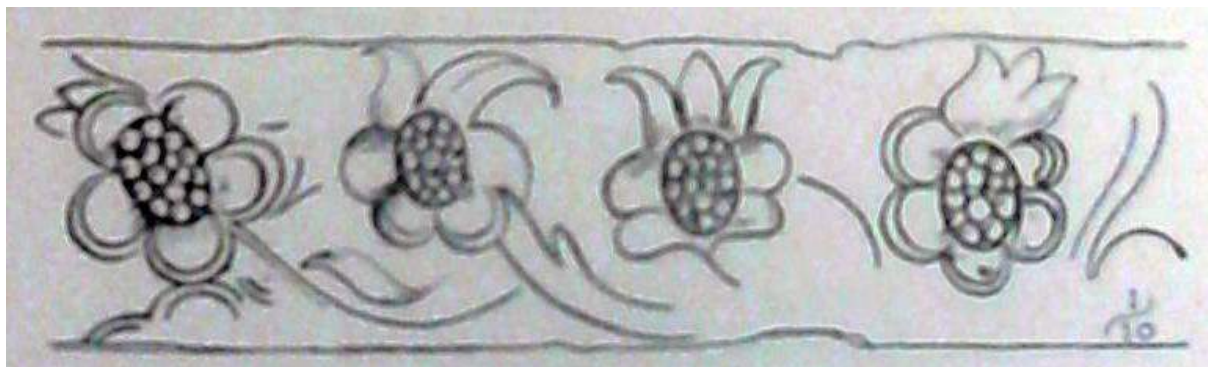
²⁹⁶ PALLAS, 1893–1897. Maros-Torda vármegye.

162. kép: A vasasszentgyedi hosszúdeszkás mennyezet megmentett hosszabbik deszkájáról készült 1944-es rajz²⁹⁷

²⁹⁷ ENTZ, 1944. 113. o. 3. kép; Balassi M. Iván fényképe.

163. kép: A vasasszentgyedi hosszúdeszkás mennyezet megmentett rövidebbik deszkájáról készült 1944-es rajz²⁹⁸

164. kép: Két XVII. század végi, XVIII. század eleji kazetta a magyarvalkói nyugati karzat aljáról²⁹⁹

²⁹⁸ ENTZ, 1944. 113. o. 2. kép.

²⁹⁹ LÁNGI – MIHÁLY I., 2002. 71. o.

165. kép: A besztercei evangélikus templom könyvtartója³⁰⁰

166. kép: A vistai megcsonkított szentélypad³⁰¹

³⁰⁰ Saját fénykép. Készült: 2014. augusztus 24.

³⁰¹ KELEMEN, 1977. 47. kép.

167. kép: A besztercei evangélikus templom nyolcüléses stalluma a szentély déli fala mellett, 1508³⁰²

168. kép: A besztercei evangélikus templom nyolcüléses, 1508-as feliratú stallumának párdarabja a déli mellékhajóban³⁰³

³⁰² Saját fénykép. Készült: 2014. augusztus 24.

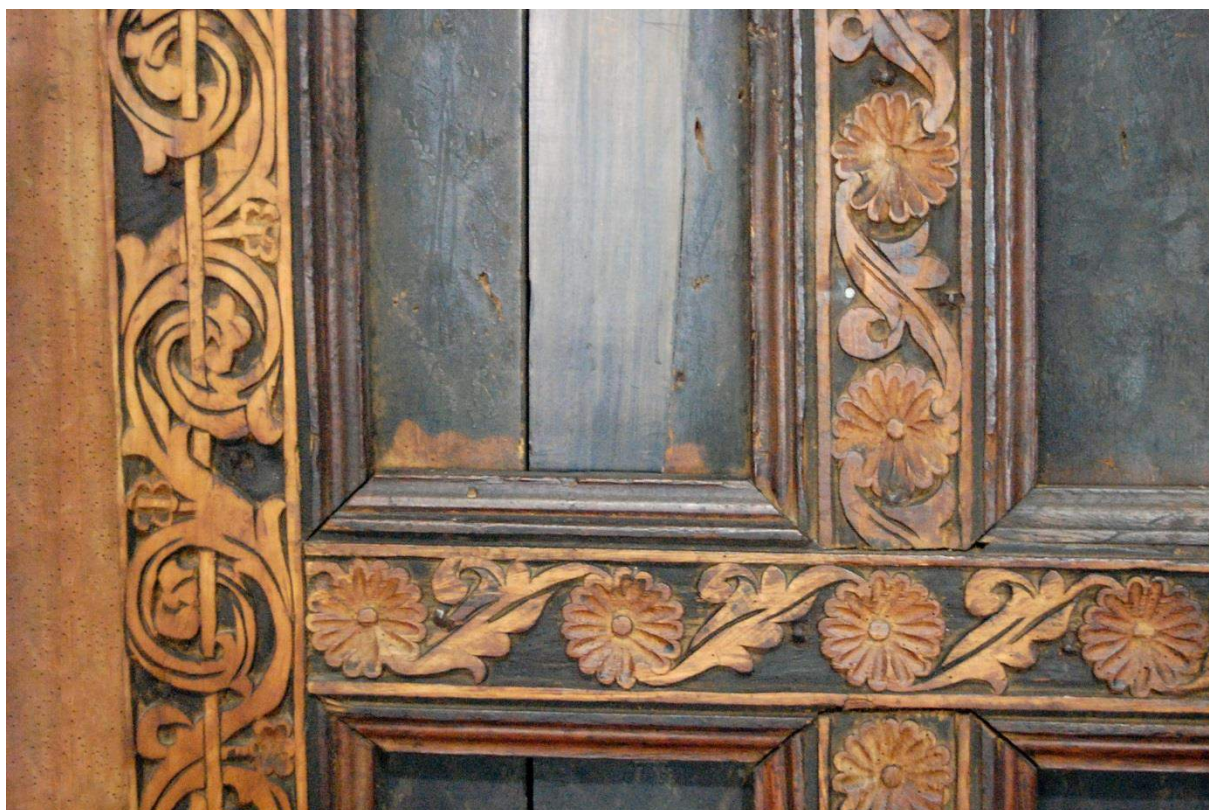
³⁰³ Saját fénykép. Készült: 2014. augusztus 24.

169. kép: A nyárádszentlászlói sekrestyeajtó³⁰⁴

³⁰⁴ Saját fénykép. Készült: 2014. október 9.

170. kép: A nyárádszentlászlói sekrestyeajtó részlete³⁰⁵

³⁰⁵ Saját fénykép. Készült: 2014. október 9.

171. kép: A nyárádszentlászlói sekrestyeajtó Balogh Jolán 1943-as publikációjában³⁰⁶

³⁰⁶ BALOGH, 1943. 261. kép

172. kép: A Bamergi lovas, 1237 e.³⁰⁷

173. kép: A berndorfi régi erődtemplom hajóboltozata, 1513–1515³⁰⁸

³⁰⁷ Forrás: <http://indafoto.hu/Gizi/image/1601571-a96573af#nagyitas>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

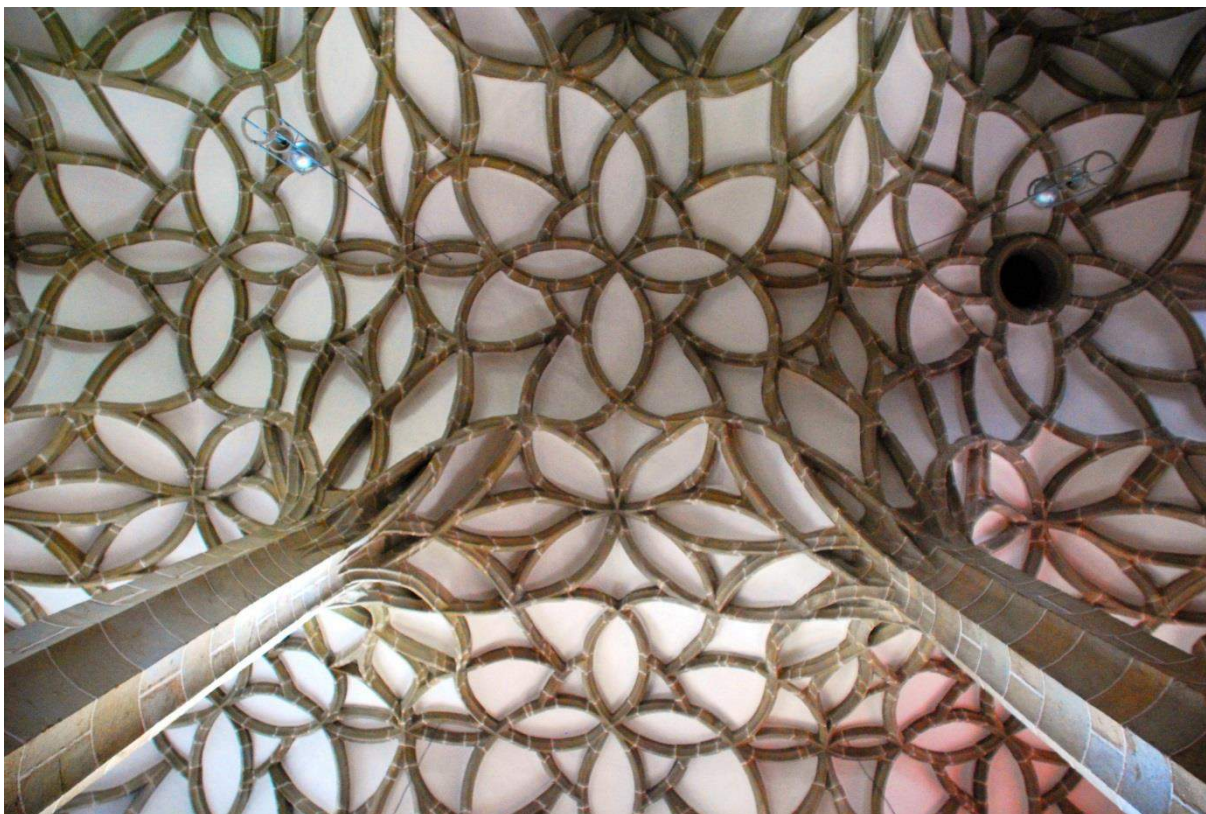
³⁰⁸ Forrás: <http://mw2.google.com/mw-panoramio/photos/medium/57183735.jpg.z>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

174. kép: Az annabergi Szent Anna templom mennyezete, 1516–1525³⁰⁹

³⁰⁹ Forrás: <http://de.academic.ru/dic.nsf/dewiki/2589290>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

175. kép: Königswiesen plébániatemplomának kétszer hajlított bordás hajóboltozata, 1520 k.³¹⁰

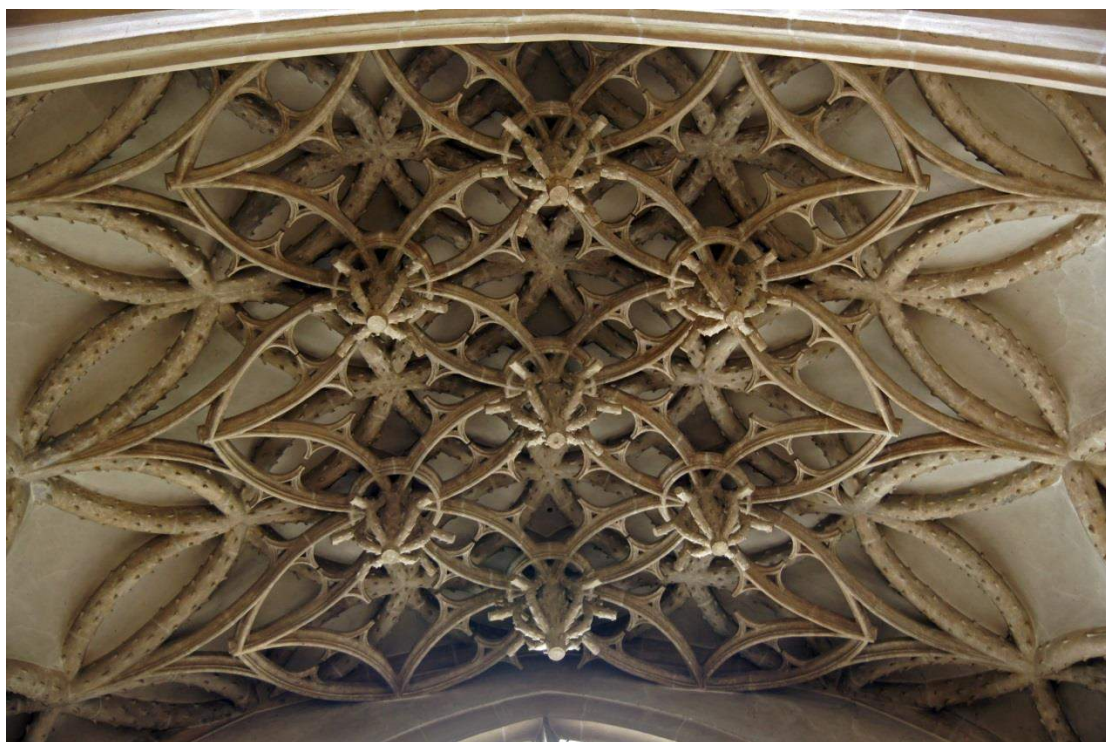
³¹⁰

Forrás:
http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/26/Pfarrkirche_Koenigswiesen_Schlingrippengewoelbe_3.jpg
(Utolsó elérés: 2015. január 2.)

176. kép: Az ingolstadt-i Miasszonyunk templom második kápolnájának boltozata, 1510–1512³¹¹

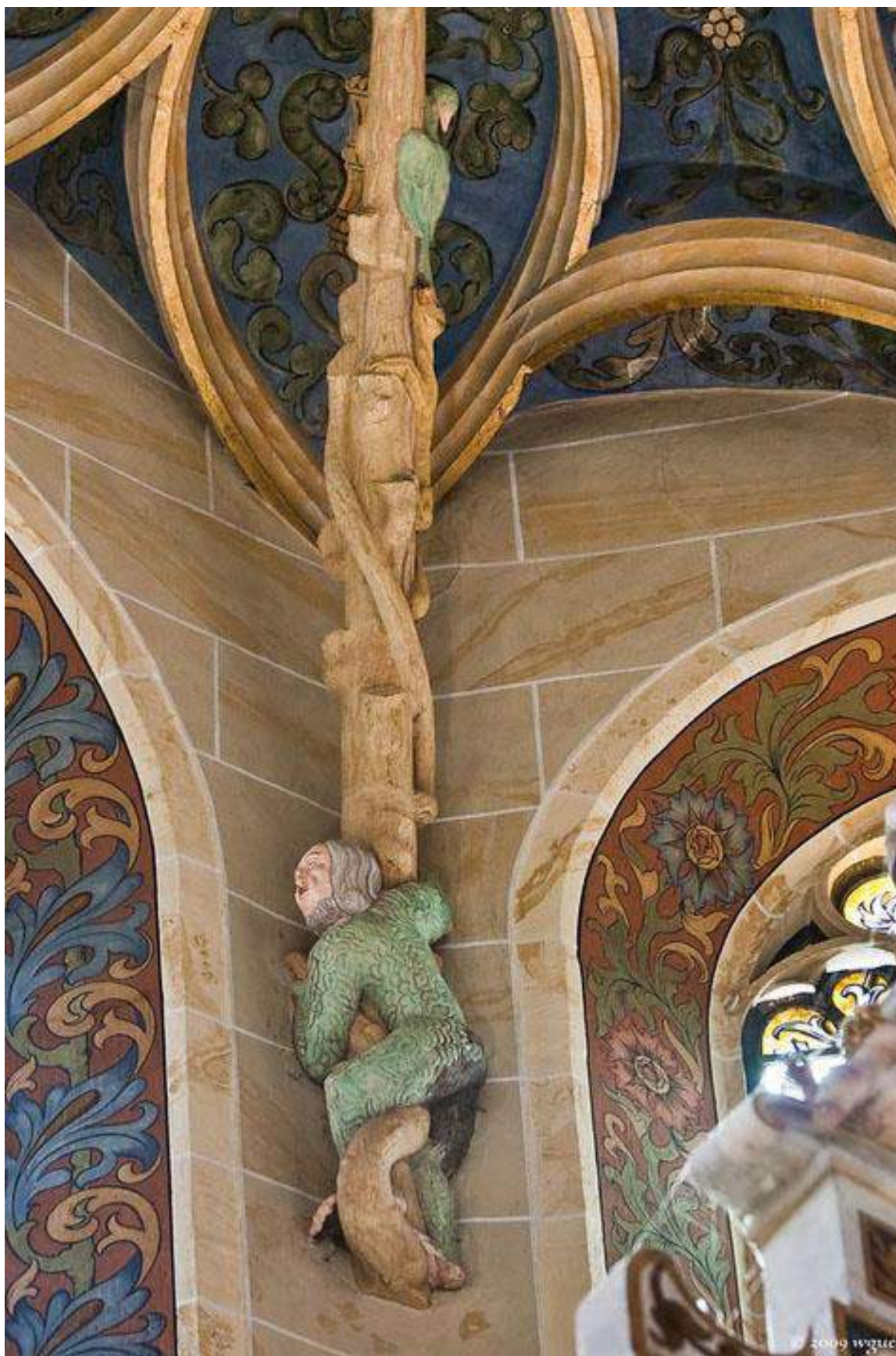
177. kép: Az ingolstadt-i Miasszonyunk templom harmadik kápolnájának boltozata, 1510–1512³¹²

³¹¹ Forrás: https://www.flickr.com/photos/wm_archiv/4612237465/in/photostream/. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

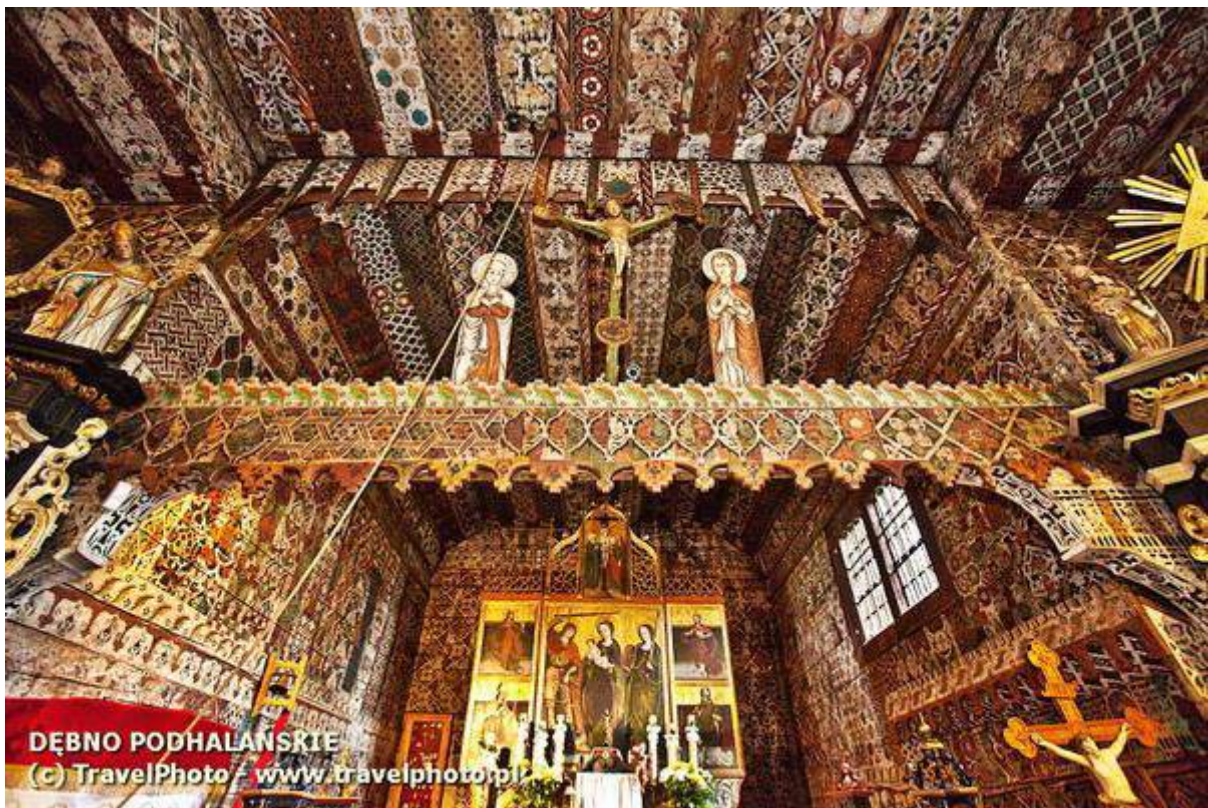
³¹² Forrás: https://www.flickr.com/photos/wm_archiv/4612856198/in/photostream/. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

178. kép: A pirnai Mária templom szentélyének egyik lengőbordája, 1536–1546³¹³

³¹³ Forrás: <http://guelcker.de/2035/pirna-st-marien-grossedlitz/>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

179. kép: A dębniei fatemplom szentélye³¹⁴

180. kép: A dębniei fatemplom patronmintás díszítése³¹⁵

³¹⁴ Forrás: http://www.101wycieczek.pl/atrakcje/kosciol_sw_michala_archaniola_w_debnie_5568. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

³¹⁵ Forrás: <http://lu-mix.flog.pl/wpis/6378424/debno-podhalanskie--na-szlaku-drewnianych-kosciolow-unesco-w-malopolsce>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

181. kép: A grębieńi templomhajó mennyezete³¹⁶

³¹⁶ WOLFF-ŁOŻIŃSKA, 1971. IV. tábla.

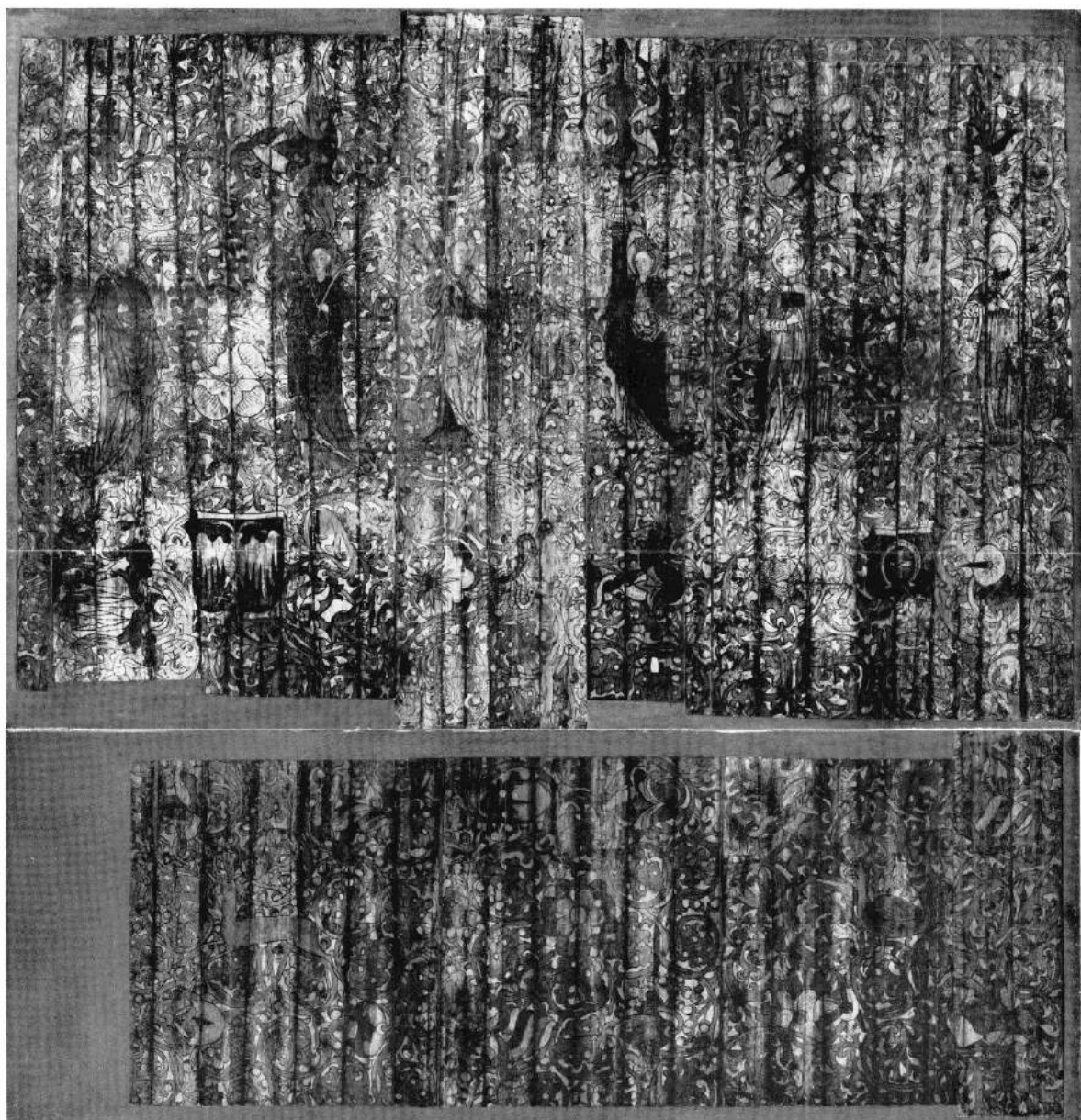
182. kép: A grębieńi templomhajó mennyezetének részlete³¹⁷

183.

³¹⁷ Forrás: <http://www.garnek.pl/papuas/9752391/grebien>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

184. kép: A kozyi templomhajó mennyezete³¹⁸

185.

³¹⁸ WOLFF-ŁOŻIŃSKA, 1971. I. tábla.

186. kép: A kozyi templomhajó mennyezetének részlete³¹⁹

³¹⁹ WOLFF-ŁOŽIŇSKA, 1971. I. színes tábla.

187. kép: A libuszai templom mennyezete, 1523³²⁰

³²⁰ WOLFF-ŁOŻIŃSKA, 1971. II. tábla.

188. kép: A libuszi templom mennyezetének részlete³²¹

³²¹ Forrás: <http://libusza.rzeszow.opoka.org.pl/index.php?id=galeria>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

189. kép: A krużlowai templom hajójának mennyezete, 1520 után³²²

³²² WOLFF-ŁOŻIŃSKA, 1971. III. tábla.

190. kép: A krużlowai templomhajó mennyezetének részlete³²³

191.

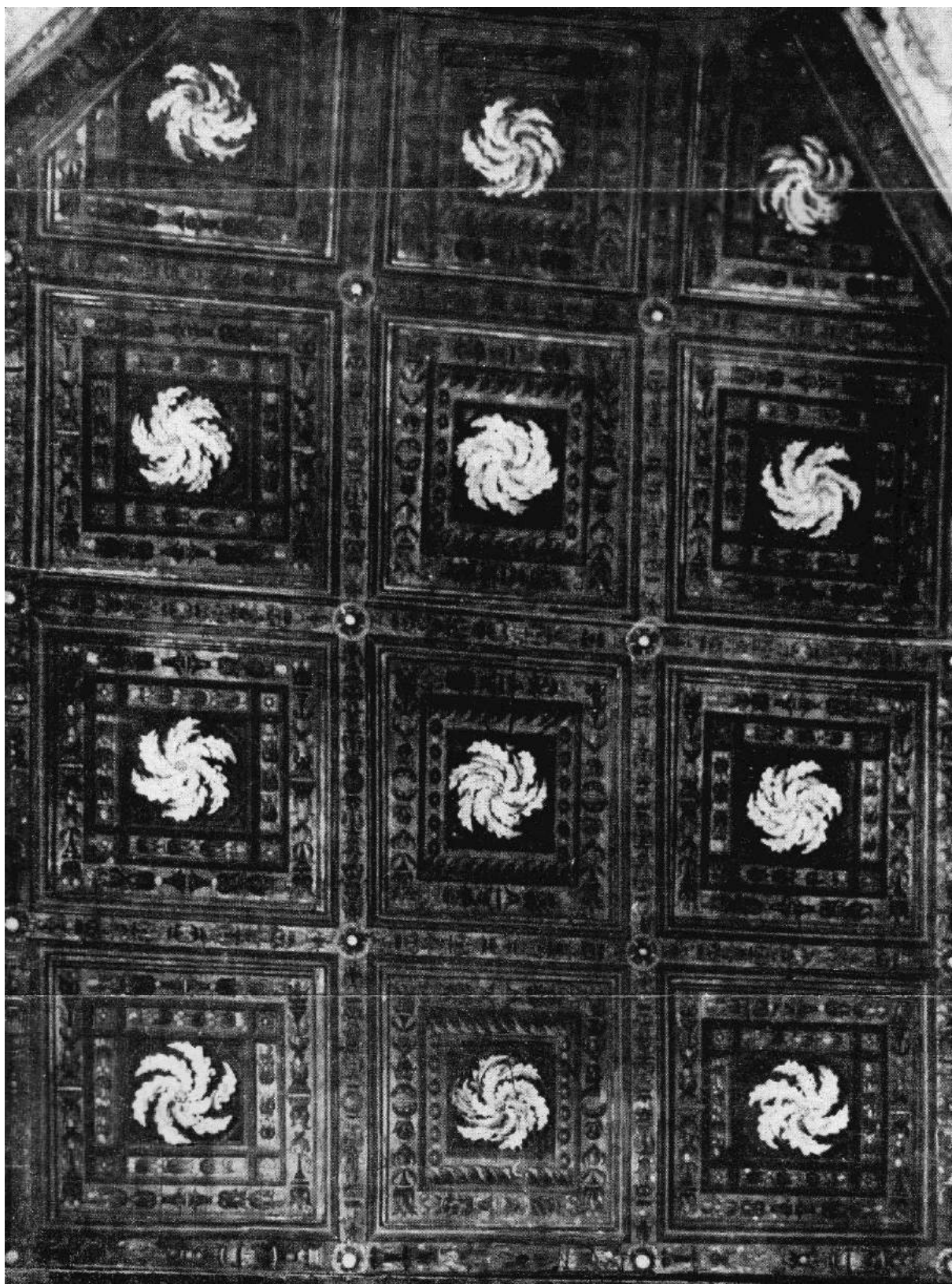
192. kép: A krużlowai templomhajó mennyezetének részlete³²⁴

³²³ Forrás: <http://gimnazjumkruzlowa.republika.pl/galeria/kruzlowa/stk/motywros.html>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

³²⁴ Forrás: <http://gimnazjumkruzlowa.republika.pl/galeria/kruzlowa/stk/sufit.html>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

193. kép: A krużlowai templom szentélyének mennyezete, 1520 után³²⁵

³²⁵ WOLFF-ŁOŻIŃSKA, 1971. III. tábla.

194. kép: A krużlowai templom szentélymennyezetének részlete³²⁶

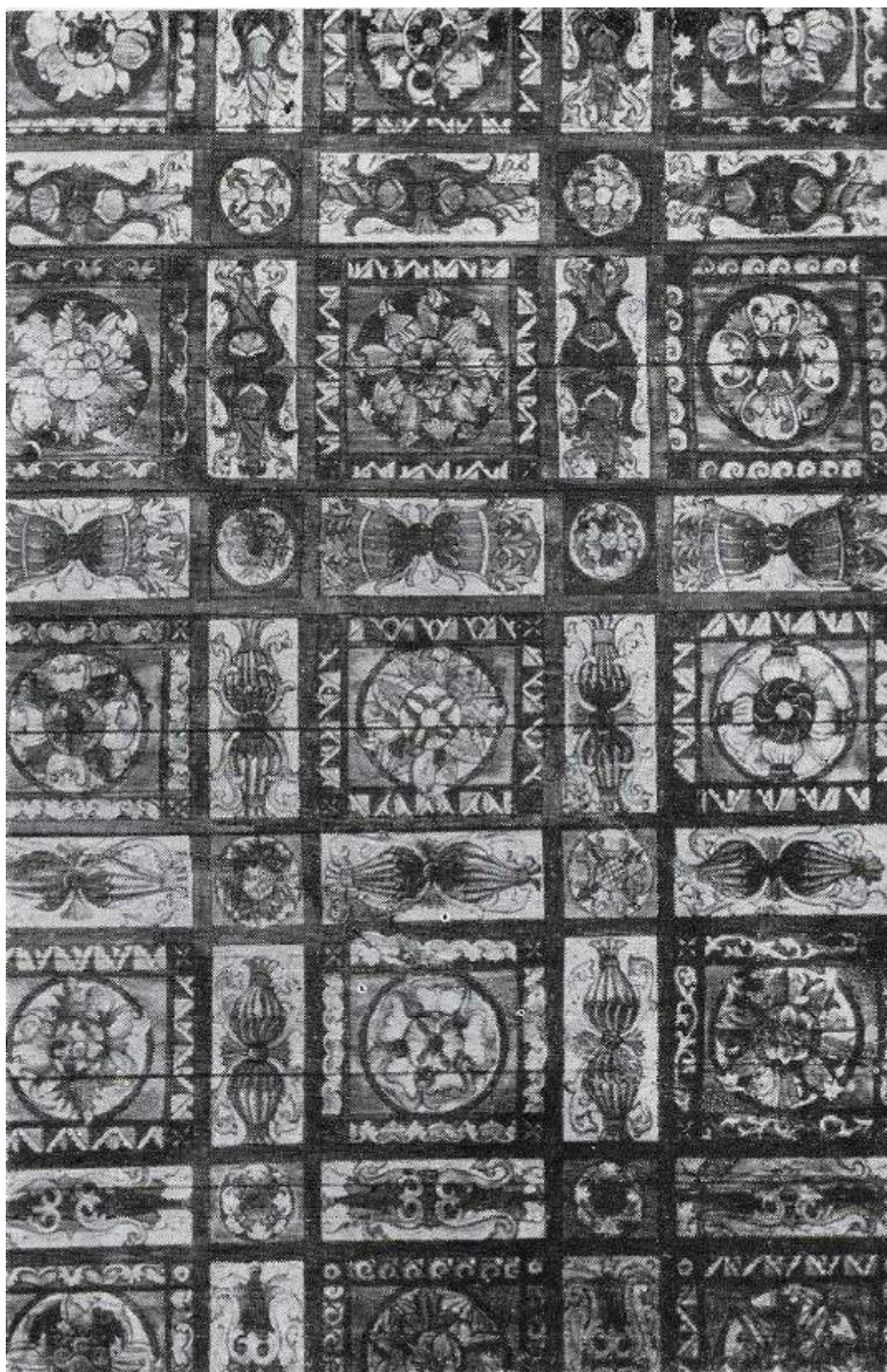
195. kép: A grębieńi szentély mennyezetének részlete³²⁷

³²⁶ Forrás: <http://gimnazjumkruzlowa.republika.pl/galeria/kruzlowa/stk/rozety.html>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

³²⁷ Forrás: <http://www.polskaniezwykla.pl/web/gallery/photo.232367.html>. (Utolsó elérés: 2015. január 2.)

196. kép: A chechloi mennyezet részlete³²⁸

³²⁸ WOLFF-ŁOŽIŇSKA, 1971. 215. kép.